

T.C.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**1908-1912 DÖNEMİ OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDE
BALKAN MEBUSLARININ FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Murat MORKOÇ

Danışman:
Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ

Samsun, 2018

T.C.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**1908-1912 OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDE BALKAN
MEBUSLARININ MECLİS FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Murat MORKOÇ

Danışman:
Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ

Samsun, 2018

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

29/ 06 /2018
Murat MORKOÇ

TEZ KABUL VE ONAYI

Murat MORKOÇ tarafından hazırlanan 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan Mebuslarının Faaliyetleri başlıklı çalışma..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi/Doktora Tezi/Sanatta Yeterlilik Çalışması olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan:

Üye:

Üye:

Üye:

Üye:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2018

Enstitü Müdürü

ÖZET

1908-1912 OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDE BALKAN MEBUSLARININ MECLİS FAALİYETLERİ

Murat MORKOÇ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/2018

Danışman: Doç. Dr. Mucize Ünlü

Meşrutiyet genel anlamda, hükümetin denetlenmesi ve siyasal iktidarın meşruluğuna atıfta bulunur. Ancak sözü edilen meşrutiyet kavramının ortaya çıkışı 19. yüzyıl dünyasına mahsus yenilik olarak tanımlanması mümkün değildir. Egemen gücün meşruluğunun tanınması ve bir dereceye kadar da olsa denetime tabi tutulması gerekliliği Fransız Devrimi'nden çok önce dünya monarşilerinde var olan bir durumdur. Osmanlı Devleti'nde bu durumun sağlanması için çalışan mekanizmalar vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yasaların şeriat ve adalet kavramıyla uyumlu olması gerekiyordu. Bu iki ilke etkili bir şekilde sultanın yetki kullanımını kontrol altında tutuyor ve saltanatın meşruluğunu belirliyordu. 16. yüzyıl sonu itibarıyla ortaya çıkan iktidar mücadelelerinde göze çarpan şey, ulema ve bürokrasinin yasalar çerçevesinde, sultanın mutlak iktidarının sınırlandırılması anlayışının ön plana çıkmaya başlamasıdır. Sultanın iktidar yetkisi aynı zamanda kentsel nüfusun adaletsiz olarak nitelediği tedbirler karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu dile getiren yeniçeriler tarafından da denetim altında tutuluyor, adil nizamın tesis edilmesinin güvence altına alınması için sultan "kanun-ı kadim" e riayet etmeye çağrılıyordu. II. Osman ve II. Mahmud'un hükümdarlık dönemleri arasında Osmanlı sultanlarının yarısından fazlası kanunlara kanun-ı kadim'e uymadığı gerekçesiyle yeniçeriler tarafından tahtan indirildi. Osmanlı siyaset felsefesi ayrıca, sultanın karar alma sürecinde bir İslami prensip olan meşveret uyarınca yüksek rütbeli yetkililer ve ilim insanlarına danışma uygulamalarını da içermekteydi.

Meşrutiyetçi fikirlerin Osmanlı topraklarına girişi çok erken bir tarihte gerçekleşti. İlk Osmanlı anayasası 1797 yılında Yunan yazar Velestinli Rigas tarafından kaleme alındı. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden esinlenerek Balkanlar ve Anadolu'yu içine alan anayasal ve federal bir devlet oluşturulması önerisini getiren Rigas, ertesi yıl idam edildi. Takip eden on yıllar içinde yeni siyasi elitlerin taşıyıcısı olduğu bağımsızlık hareketleriyle birlikte Balkanlar'da meşrutiyetçi fikirler yaygınlaştı. Halkın egemenliğini kayıtsız şartsız kullandığı bir yönetim biçimi olarak demokrasiye dair Osmanlı Devleti'ndeki ilk uygulamalar, günümüz demokrasi anlayışından farklı olarak padişahın yetkilerinin kısıtlanması manasında Sened-i İttifak ile başlamıştır. Sened-i İttifak demokrasi tarihimizin ilk anayasal gelişmesidir. Tanzimat Fermanı ile bir adım öteye taşınan bu süreç, 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilanı ile bir hayli yol almıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılması parlamenter rejimin başlangıcını teşkil etmiştir.

Uygulama bakımından I. Meşrutiyet, yasa önerilerinin padişah tarafından uygun bulunması şartı ve bakanların padişahın başka kimseye karşı sorumlu olmamaları ve padişahın üstünde mutlak bir güç olmaması nedeniyle “parlamentar sistem” den ziyade “parlamentonun varlığıyla yumuşatılmış “mutlak hükümdarlık sistemi” ne daha yakın durmaktadır. II. Meşrutiyet ise Osmanlı Devlet sistemine parlamenter nitelik kazandıran bir dönem olmuştur. 1909 yılında anayasada yapılan düzenlemeler ile milli egemenliğin sağlanması yolunda önemli adımlar atılmış, kişi hak ve hürriyetleri güvence altına alınmıştır. Bu dönemde parlamentoya sunulacak yasa önerilerinin padişah tarafından uygun görülmesi zorunluluğu ortadan kaldırılmış, hükümet meclise karşı sorumlu hale getirilmiştir.

Kuruluşundan yüzyıllar sonra “Osmanlı” olarak nitelenmeye başlayan imparatorluk, dilinden dinine, yönetiminden sosyal dokusuna, kültüründen sanatına bir “terkip” idi. Bünyesinde barındırdığı farklılıklar ve çeşitlilikler ile zenginleşmişti. Bu sistemin işleme de etnik kökene değil, “yaptığı işte iyi” olmaya bağlıydı. Yani alışveriş yaptığımız bakkalın tam Türk olması değil, sattığı peynirin tam yağlı olmasıydı önemli olan. Bu bakış açısı ve yaklaşımı 600 yıl boyunca imparatorluğu yöneterek bir çınar ağacının ana gövdesi olabilmeyi başarmıştır. Orhan Bey döneminde Çimpe Kalesinin alınmasıyla ayak basılan ve 15. yüzyılda Rumeli fütuhatını tamamlayarak bir Balkan ülkesi görünümü kazanan Osmanlı Devleti Balkan Harbi’ne kadar ekonomik gücünü ve beşerî sermayesinin önemli bir bölümünü balkanlardan elde etmiştir.

Balkanlar Osmanlı Devleti’nin omurgasıdır. Bu omurganın yitirilişi devletinde sonunun gelişini hızlandırmıştır. Değişik etnik unsurların birleşimi ve bir kültür mozaik’i olan Osmanlı kimliği, bu yapısını büyük oranda Balkanlardaki çeşitlilikten almıştır. Osmanlı İmparatorluğunun uyguladığı hoşgörü politikası Balkanlar’da uzun yıllar barışı getirmiştir. Ancak 19 yüzyıldan başlayarak ulus olma duygusunun gelişmesine bağlı olarak, Balkanlar bir yandan isyanların merkezi haline gelirken, bir yandan da Balkan halkları Osmanlı Mebusan Meclisinde demokrasi kavramının uygulamalarını öğrenmiştir.

Osmanlı toplumunun 1876 yılında başlayan ve 1908 Devrimi ile taçlanan seçim ve parlamento deneyimi katılanlar ve izleyenler için öğretici olmuştur. Tarık Zafer Tunaya hocanın ünlü deyişi ile bir “siyaset laboratuvarı” olan II. Meşrutiyet, Osmanlı toplumunu demokratik siyasal katılma mekanizmalarıyla tanıştırmıştır. Bu ilk tanışma, 1908’den sonra imparatorluktan koparak veya kopartılarak kendi devletlerini kurma durumunda olan bütün Osmanlı unsurları içinde geçerlidir. Bu anlamıyla II. Meşrutiyet parlamentosu, oluşturulması ve çalışmalarıyla Arnavutluk’tan Bulgaristan’a oradan da Basra’ya kadar uzanan bir coğrafyanın halkları için bir siyaset okulu olmuştur. Bu okul Balkanlarda geleceğin krallarını, başbakanlarını ve bakanlarını yetiştirmiştir. Günümüz Balkan devletleri ve onları oluşturan halklar, siyasal katılımın demokratik şekli olan seçimleri Osmanlı İmparatorluğu’nda Osmanlı Meclis-i Mebusan’ındaki uygulamalar aracılığıyla öğrenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Balkanlar, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan

ABSTRACT

ACTIVITIES OF THE FIRST OTTOMAN PARLIAMENT AT BALKANS BETWEEN 1908-1912

Murat MORKOÇ

Ondokuz Mayıs University, Institute Social Sciences

Department of History, Master of Arts, June/2018

Adwisor: Assoc. Dr. Mucize ÜNLÜ

In general, constitutional monarchy points inspecting government and legality of the power. But it is hard to say that these principles was first seen at these days. The idea of keeping inspectibility level of the governing power at an acceptable point which had already been before the French Revolution. Ottoman empire has some mechanism which has benefits for this situation. For Ottoman Empire, laws of sultan have to suits with laws of religion and justice. These two principle keeps the power of sultan under control and guarantees the legitimacy of the sultanate. We can see in the struggle for power at 16th century, the theory of power of the sultan about law should be limited was rising up. The power of sultan was keeping under control by janissaries who was told by citizens that the reforms were unfair and they were not satisfied by them and also that janissaries calls sultan to obey the "kanun-ı kadim" to establish justice. More than half of the sultans has taken from the throne because of disobeying "Kanun-ı Kadim" between II. Osman and II. Mahmud period. Also at Ottoman political phylosophy contains consulting chancellors and scientists during making a decision for sultans.

Entrance of the constitutionalist ideas into the Ottoman lands took place very early. The first Ottoman constitution was adopted in 1797 by the Greek writer Velestinli Rigas. Inspired by the Declaration of Human and Citizen Rights, Rigas was prosecuted the following year, proposing the creation of a constitutional and federal state encompassing the Balkans and Anatolia. With the independence movements of the new political elites, constitutionalist ideas spread in the Balkans in the following decades. The first practices in the Ottoman Empire on democracy as a form of government in which the people used their sovereignty unconditionally, unlike the contemporary concept of democracy, started with Sened-i Ittifak in the sense that the powers of the sultan were restricted. Sened-i Ittifak is the first constitutional development of our democratic history. This process which goes one step ahead with Tanzimat Fermani made a huge improvement with first constitutional monarchy. In 1908 The opening of the Second Constitutional Monarchy and the opening of the Meclis-i Mebusan constituted the beginning of the parliamentary regime.

In practical, First Constitutional Monarchy stood closer to the "absolutist ruling system" which was softened by the existence of the parliament, "parliamentary system" because of the condition that the proposals of the law were approved by the sultan and the ministers were not responsible for anybody other than the sultan and not an absolute power on the sultan. Second Constitutional Monarchy is a period which gave Ottoman Empire a parliamentary character. In 1909, important steps were taken in order to ensure national sovereignty with the regulations made in the constitution and individual rights and freedoms were secured. In this period, obligation to be approved by the sultan for legislative proposal to the parliament is no more an obligation and the government was made responsible for the parliament.

The empire, which began to be described as "Ottoman" centuries after, was a "terkip" from the language to the religion, from the management to the social texture, from the culture to the art. He was enriched by differences and diversity. Its not because of ethnic origin but being good at what you do. So the grocery store you are shopping for is not exactly Turkish, but the cheese you sell is full fat. This approach has managed to control the empire for 600 years and become the main body of a plane tree. The Ottoman Empire, which set foot in the Orhan Bey period by taking the Çimpe Castle and won the appearance of a Balkan country by completing the Rumeli conquest in the 15th century, obtained economic power and a considerable portion of human capital from the Balkans as far as the Balkan War.

Balkans is one of the most important part of Ottoman Empire, losing it fastened the ending period of the Empire. The Ottoman identity, the union of various ethnic elements and a cultural mosaic, has taken this structure from the diversity of the Balkans in great measure. Ottoman policy brings peace for long years to balkans. However, starting from the 19th century, the Balkans became the center of the rebellions, while the Balkan peoples learned about the application of the concept of democracy in the Ottoman Parliament, depending on the development of the sense of nationhood.

The electoral and parliamentary experience of the Ottoman society, which began in 1876 and crowned with the 1908 Revolution, has been instructive for participants and followers. Second Constitutional Monarchy which was famously told as "politics laboratory" by Tarık Zafer Tunaya introduced the Ottoman society to democratic political participation mechanisms. This first introduction applies to all the Ottoman elements which, after 1908, have to set up their own state by breaking or breaking from the empire. In this sense The parliament of the Second Constitutional Monarchy has been a school of politics for the peoples of a region ranging from Albania to Bulgaria and then to Basra through its creation and work. This school tranined its own kings, prime ministers and ministers. Today's Balkan states and their

peoples have learned the elections with democratic forms of political participation through the practices of the Meclis-i Mebusan in the Ottoman Empire.

Keywords: Balkans, First Constitutional Monarchy, Second Constitutional Monarchy, Meclis-i Mebusan

ÖN SÖZ

Nietzsche, “Uçurumun içine bakarsan uçurumda senin içine bakar” der. Ben son dönem Osmanlı Balkanları uçurumunun içine baktım. O da bana baktı ve neticede adeta kaynaştık. Aslında çıktığım akademik yolculukta benim için ilk darbe ki en şiddetli ve etkili olanı ekseriya odur, Osmanlı Balkanları ile karşılaşmamdır. Bu karşılaşma ve onu anlama ihtiyacı hiç bitmeyecek.

Toplumların demokrasi kavramıyla tanışıp onu içselleştirmesi hemen hemen her devletin tarih sayfaları için acılarla doludur. Toplumlar, mutlak monarşiden meşruti monarşiye oradan da demokratik yönetime doğru bir evrim geçirirken büyük bedeller ödemişlerdir. Parlamento bir toplumun demokrasi tarihinin aynasıdır. Parlamento tarihi toplumların demokratikleşme tarihiyle özdeşdir. Bu nedenle Osmanlı demokratikleşme hareketlerini izlerken çok uluslu bir imparatorluğun oluşturduğu Osmanlı Meclis-i Mebusanından alınacak dersler önemlidir. Türk toplumu 1876 ‘dan beri anayasalı, 1877’den beri de parlamentolu bir sistemle tanışmıştır. Türk toplumunun imparatorluktan, ulusal devlete, meşruti monarşiden demokratik yönetime, tek seslilikten, çoğulculuğa, ümmet anlayışından millet bilincine, Orta Çağ yaşam biçiminden birey haklarına geçişte 1908 Devrimi ve Meclis-i Mebusanı önemli bir yol gösterici olmuştur. Endüstri Devrimi ve sonrasında giderek yok olmaya başlayan geleneksel tarım-din imparatorluklarının ulus devlet öncesi çeşitliliğini yansıtan ve bu çeşitliliği Osmanlı Devleti’nin yüksek egemenliği ve kimliği altında bir araya getiren Osmanlı parlamentosu hâlâ bir yenisi kurulamadığı için Balkanları ve Ortadoğu halklarını bir arada, demokrasi ve barış içerisinde yaşatan son uygulama olmuştur.

Murat MORKOÇ

Samsun-2018

TEŞEKKÜR

Bilimin ve bilgiye ulaşmanın öneminin giderek arttığı çağımızda, benimde tarih bilimine katkıda bulunmama yardımcı olan, bilgisini benimle her zaman paylaşan ve desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım sayın Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca değerli dönütleriyle çalışmama destek olan öğretmen arkadaşım Murat DUMAN'a teşekkür ediyorum. Bu zorlu süreçte her zaman yanımda olup benden desteklerini esirgemeyen, beni motive eden başta babam, annem, ablam, öğrencilerim ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Murat MORKOÇ

Samsun-2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	viii
TEŞEKKÜR.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR.....	xiii

GİRİŞ

1. Araştırmanın konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE BALKANLAR VE BALKAN HALKLARININ OLUŞUMU

1.1. Balkan Terimi Üzerine Düşünceler.....	4
1.2. Balkan Tarihinin Sınırlılıklarına Yolculuk.....	7
1.3. Balkan Yarımadasının İlk Sakinleri ve Antik Dönemde Balkanlardaki Yunan ve Roma İktidarları.....	10
1.4. Bizans ve Türk Hâkimiyetinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Balkanlar ve Balkan Halkları.....	12
5. Osmanlı İdaresinde Balkan ve Balkan Halklarının Tarihsel Serüveni.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE HALKI YÖNETİME KATMA ÇABALARI VE MEŞRUTİ SİSTEME GEÇİŞ

2.1. Meşrutî Sisteme Geçiş Hazırlığında Merkez Meclislerinin Oluşumu.....	46
2.2. Mutlak Yönetime Tepkiler: Yeni Osmanlılar Hareketi ve Darbeler Dönemi.....	52

2.3. I. Meşrutiyet'in İlanı ve Kanun-i Esasi.....	62
2.4. Kanun-i Esasi ve Özellikleri.....	66
2.5. I. Meşrutiyet Döneminde Seçim ve Meclis-i Mebusanın Oluşumu.....	70
2.6. Meclis-i Mebusanın Açılışı.....	74
2.7. İlk Osmanlı Mebusan Meclisinin Çalışmaları.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE II. MEŞRUTİYET VE MECLİS-İ MEBUSAN

3.1. Meşrutiyetin Yeniden İlan Edilmesine Yönelik Yapılan Çalışmalar.....	79
3.2. II. Meşrutiyet'in İlanının Osmanlı Toplumuna Yansımaları.....	89
3.3. II. Meşrutiyet'in İç ve Dış Yankıları.....	94
3.4. II. Meşrutiyet Dönemi Genel Seçimlerine Doğru Osmanlı Toplumunun Nüfus ve Etnik Yapısı.....	98
3.5. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1912)	99
3.5.1. 1908 Genel Seçimleri.....	100
3.5.2. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Seçim Kampanyası.....	103
3.5.3. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Seçim Kampanyasında Rumeli.....	106
3.5.4. 1908 Genel Seçimlerinde Rumeli'de Cemaatler ve Milletler.....	107
3.5.5. 1908 Seçimlerinde Ahrar Fırkası.....	112
3.5.6. 1908 İstanbul Seçimleri.....	114
3.5.7. 1908 Genel Seçimlerinin Sonuçları ve 1908-1912 Meclis-i Mebusanında Milletlerin Temsili.....	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1908-1912 DÖNEMİ OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNDE BALKAN MEBUSLARININ ÇALIŞMALARI

4.1. 1908-1912 Dönemi Meclis-i Mebusanın Çalışmaları.....	118
4.2. 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkanların Temsili ve Balkan Mebusları.....	120

4.3. 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan Mebuslarının Faaliyetleri.....	127
4.3.1. Parlamenter Düzeni Sağlamaya Yönelik Anayasal Düzenlemeler ve Balkan Mebusları.....	133
4.3.2. Osmanlı Meclis-i Mebusanında Makedonya Sorunu ve Balkan Mebusları.....	140
4.3.2.1. Makedonya Sorununda Bulgar ve Makedon Mebuslarının Tutumları.....	142
4.3.2.2. Makedonya Sorununda Rum Mebuslarının Tutumları.....	145
4.3.2.3. Makedonya Sorununda Ulah Mebusu Filip Mişe Efendinin Tutumu.....	150
4.3.2.4. Makedonya Sorununda Sırp Mebuslarının Tutumları.....	151
4.3.2.5. Makedonya Sorununda Arnavut Mebuslarının Tutumları.....	152
4.3.2.6. Makedonya Sorununda Türk Mebuslarının Tutumları.....	155
4.4. Millet Egemenliğini Sağlamaya Yönelik Anayasal Düzenlemelerde Balkan Mebusları.....	161
4.4.1. Osmanlı Devlet Yapısıyla ilgili Yasal Düzenlemeler.....	162
4.4.2. Padişah Yetkilerinin Kısıtlanması (7. Madde) ile İlgili Yasal Düzenlemeler.....	163
4.4.3. Kanun-i Esaside Ayan Meclisi İle İlgili Yasal Düzenlemeler.....	165
4.4.4. Kanun-i Esaside Heyet-i Mebusan İle İlgili Yasal Düzenlemeler.....	166
4.4.5. Padişaha Hükümeti Azletme Yetkisinin Verilip Verilmemesi Tartışmaları.....	167
4.5. Kişi Hak ve Hürriyetler İle İlgili Düzenlemelerde Balkan Mebusları.....	168
4.5.1. Osmanlı Vatandaşlarının Özgür Olması Ve Köleliğin Yasaklanması.....	168
4.5.2. Basın ve Toplantı Hürriyeti.....	169
4.5.3. Anadilde Eğitim Tartışmaları.....	170
SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA.....	177
ÖZ GEÇMİŞ.....	190

KISALTMALAR

Ar.	: Arap
Arn.	: Arnavut
BALTAM.	: Balkan Türkolojileri Araştırma Merkezi
Bkz.	: Bakınız
Bul.	: Bulgar
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Er.	: Ermeni
İTC.	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
Haz.	: Hazırlayan
K.	: Kürt
L.	: Liberal
M.Ö.	: Milattan Önce
MMCZ.	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
Müs.	: Müslüman
OBİV.	: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Sos.	: Sosyalist
R.	: Rum
Tr.	: Türk

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Osmanlı siyasal rejiminde 1908 (1324) yılının 23 (10) Temmuzuna değin demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan çoğulculuk anlayışının olmadığı görülmektedir. 1908 tarihinde ilk kez “Hürriyet’in İlanı” adıyla, meşrutiyetçi bir rejimin temelleri atılmıştır. 1908 devrimi Türk demokrasi tarihinde, ilk kez çok partili rejimin başlangıcı olması, ilk güvenoyu, ilk güvensizlik oyu, anayasa düzenlemeleri ve hâkimiyet-i milliye kavramlarını kullanması bakımından önemlidir.

1908 devriminin getirdiği ilkleri ve bunların benimsenme süreçlerini Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Balkan halkları örneğinden yola çıkarak ele almaya çalıştık. 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan Mebuslarının Faaliyetleri asıl konumuzu teşkil etmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için Balkan coğrafyası ve halklarının oluşumu, Osmanlı Devleti’nde halkı yönetime katma çabaları ve I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri ana hatlarıyla ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türk siyasal hayatında, 1908 Devrimi ilk defa meşruti monarşinin kurulduğu, hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve dolayısıyla, mutlakiyetçi monarşinin ve mutlakiyetçi monarşiye hizmet eden bir sivil ve askeri bürokrasinin dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıcıdır. 1876 yılındaki anayasal hareket mutlakiyetçi monarşinin kırılmayacak özelliklerini kırarak, 1908 Devrimine yol göstermiştir.

1923 yılında cumhuriyetin kurulmasından sonra yazılan tarihler, Türkiye tarihinin kırılma noktası olarak 19 Mayıs 1919 da Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Samsun’a çıkışını ve cumhuriyetin ilanını aldılar. Zamanla, tarih algılamasında meydana gelen düşünsel yorumlamalara bakışın değişmesiyle, cumhuriyet sonrasında

uygulamaya konulan birçok düşüncenin II. Meşrutiyet döneminin mutfağında piştiği görülmeye başlanmıştır. Bizde bu çalışmamızda 1908 Devriminin ve onun getirmiş olduğu ilklerin Osmanlı toplum yapısına yansımalarını Balkan halklarının 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisindeki temsilcileri olan Balkan mebusları üzerinden ele almaya çalıştık. Türkiye’de Osmanlı Balkanlarına yönelik yapılan II. Meşrutiyet dönemi ve bu döneme hâkim olan siyasal oluşumlara yönelik yapılan çalışmalar bir bütünlük göstermemektedir. Yapılan çalışmalar Balkan coğrafyasındaki belli halkların ve belli olayların Osmanlı siyasal yaşamına etkilerini ortaya koymaktadır. Bizim yaptığımız çalışma diğer yapılan çalışmalardan farklı olarak Balkan halklarının siyasi yaşamına 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisi üzerinden bir bütün olarak bakmaktadır. Çalışmamız 1908 hareketinin en ilginç yönü olan Osmanlı tarihinin ilk kez düşünülen ve fikir üreten toplum manzarasının Balkan halkları ve onların temsilcileri olan mebuslar üzerinden yansımalarını tespit etmeye yönelik olmasıdır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan Mebuslarının Meclis Faaliyetleri konulu tez çalışmamızda ilk aşamada konuya ilişkin 1908-1912 Dönemi Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinde bulunan belgelerin ön taraması yapılmıştır. Yapılan taramada 1908-1912 döneminde Meclis-i Mebusanda görev alan Balkan Mebuslarının konuşmaları, çıkarılan kanun düzenlemelerindeki rolleri ve tartışmaları ile ilgili belgeler bir araya getirilmiştir. Daha sonra elde edilen belgelerin çözümlenmesi yapılmıştır. Elde edilen bulgular dönemde çıkan gazeteler ve yazılan anılar ve ikinci elden kaynaklarla desteklenerek konu kronolojik olarak işlenmeye çalışılmıştır. Tarih araştırmacılığında önemli olan nokta, araştırmacının olaylara bakışındaki tarafsızlığı ve bunun neticesinde gerçeği objektif olarak yansıtmasıdır. Bu bağlam Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün söylediği gibi “Tarihi yazmak, yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır”. Bu doğrultuda takip edeceğimiz yol, belge ve kanıtlarla gerçeğe ulaşmak olacaktır. Belgelere ve kanıtlara dayanarak düşünceler üretmeye çalışacağız. Bu bağlamda ilk elden kaynaklarla, dönemin gazete ve dergileri ile dönemin önde gelen devlet adamları ve düşünürlerinin anılarına ve ortaya koyduğu eserlere dayanarak 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan Mebuslarının Faaliyetlerini

belirleyerek dönemin anlamlandırılmasını sağlayarak tarihe katkıda bulunmaya çalışacağız.

Tarih araştırmacılığında diğer önemli bir nokta ise, konuyu belli bir zaman diliminde sınırlandırmak ve araştırmayı bu çerçevede sürdürmektir. Zamanı belli olan çalışmanın sınırlılıkları ve kaynak taraması tamamlandıktan sonra elde edilen bilgi ve bulgulara göre değişmektedir. Bizde araştırmamıza konuyu 1908-1912 zaman dilimiyle sınırlandırarak başladık. Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Balkan coğrafyası ve halklarını, Osmanlıda halkı yönetime katma çabalarını ve I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerini de ana hatlarıyla vermeye çalıştık. Süreç boyunca elde edilen bulgu ve belgeler değerlendirilerek, yapmış olduğumuz plan çerçevesinde işlenerek çalışmamız tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE BALKANLAR VE BALKAN HALKLARININ OLUŞUMU

1.1. Balkan Terimi Üzerine Düşünceler

Friedrich Nietzsche “Bir şeyin nasıl görüldüğü ya da anıldığı, yani nesne ve kavramları değerlendirme biçimimiz, aslında hemen her zaman yanlış bir bilgiye dayanır ve keyfi bir biçimde ortaya çıkar. İnsanlar sadece öyle olduğuna inandıkları için bu bilgiler kuşaktan kuşağa aktarılır ve sonunda o şeyle özdeşleşir. Tâli bir bilgi, o şeyin kendisi olur” der.¹ Geçmişten, günümüze Balkanlar üzerine yapılan isimlendirmelerin çoğu Nietzsche’nin söylediği gibi insanlar sadece öyle olduğuna inandıkları için Balkanlara verdikleri isimleri kuşaktan kuşağa aktararak onu doğru kabul etmektedirler. Balkanlar, Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan bir yarımadadır.² Balkan terimi, ağaçlarla kaplı dağlar silsilesi anlamına gelen Türkçe bir terimdir.³ Balkanlar aynı zamanda Güneydoğu Avrupa olarak da adlandırılır.⁴ Bugün Balkanlar olarak bildiğimiz coğrafyanın bu isimle anılma serüveninin geçmişi iki yüz yıl önceye dayanmaktadır. İki yüz yıl öncesine kadar buraya Balkanlar değil “Rumeli” denirdi, yani Osmanlı’nın Bizans’tan fethettiği “Roma” topraklarıydı. Balkan sözcüğü bu bölgedeki sıradağlardan birinin adıydı. Orta Avrupa ile İstanbul

¹ Mark Mazower, *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Ayşe Ozil (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2010, s. 25.

² Ramazan Özey “Balkanların Coğrafi Yapısı”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I: Tarih, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s.13.

³ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi (14-20. Yüzyıl)*, Ayşegül Yaraman (çev.), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995, s.15.

⁴ Özey, “Balkanların Coğrafi Yapısı”, s.13.

arasındaki bu dağ zinciri antik dönemde “Haemus” olarak bilinir ve seyyahların çoğu bu bölgeyi bu adla tanırdı.⁵

18 ve 19 yüzyıllarda “Balkanlar” yerine kullanılan genel tanım “Türklerin Avrupa toprakları” idi. Ama 1880'lere gelindiğinde Osmanlıların bu topraklardaki ömrünün çok da uzun olmadığı anlaşıldı. 19. yüzyılda Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ ayrı birer devlet olacak, Osmanlı İmparatorluğu ise gittikçe küçülecekti. Gerçekten de 1878-1908 yılları arasında Osmanlılar Balkanlarda çok toprak kaybeder, ellerinde kalan yerlerde ‘Büyük Güçler’in denetimi altına girer. Bu dönemde bölgeye büyük bir batılı seyyah ve gazeteci akını olacak, ayrıca propaganda faaliyetleri de başlayacaktı. İşte bugün bildiğimiz anlamıyla “Balkanlar” deyişi bu dönemde yaygınlaşmıştır. I. Balkan Savaşı sırasında artık herkes Balkanlardan söz eder olmuştur.⁶ “Balkan” sözcüğünün ve adının, yarımada Osmanlı Türklerinin gelişiyle birlikte girmiş olduğunu kabul eden Halil İnalcık, değişik etimolojiler arasında Eren’in Farsça-Türkçe köken açıklamasını tercih eder: Buna göre, sözcük, “çamur” anlamına gelen balk’a Türkçe küçültme eki -an eklenerek oluşturulmuştur.⁷ Avrupa kaynaklı eserlerde Balkan adının ilk kullanımına, İtalyan Hümanist yazar ve diplomat Filippo Buonaccorsi Callimaco’nun (Philippus Callimachus, 1437-1496) 15. yüzyıldan kalma eserinde rastlanır. Papa II. Paulus tarafından cezalandırılan Callimaco, Lehistan’a yerleşir ve Lehistan kralının danışmanı olur. Vladyslav III. Varnencyk döneminin tarih yazarıdır. Yapıtında diplomatik görevle Osmanlı başkentine giderken gördüğü Haimos’un kısa bir betimlemesini de verir. 1490 yılında Papa VII. Masum’a yazdığı yazıda Callimaco, yerel halkın bu dağa Balkan adını verdiğini belirtir: “quemincolae Blochanum vocant.” Balkan adının verilmesi ve özellikle son iki yüzyıldaki kullanım serüveni ile ilgili olarak “Balkan adının öyküsü nedir?” sorusuna kapsamlı bir cevap arayan Maria Todorova⁸ yaptığı çalışmada bu öyküyü şu şekilde açıklamıştır; 1794 yılında İngiliz gezgin John Morrit, Cambridge Üniversitesi’ni bitirince Akdeniz ülkelerinde bir

⁵ Mazower, *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, ss. 25-27.

⁶ Mazower. *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, ss. 28-40.

⁷ Maria Todorova, *Balkanlar’ı Tahayyül Etmek*, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 56-64.

⁸ Todorova, *Balkanlar’ı Tahayyül Etmek*, ss. 53-68.

yolculuğa çıkar. Bükreş'ten İstanbul'a giderken Bulgaristan'daki Şıpka Geçidinden Balkan Dağları'nı aşar ve kız kardeşine gönderdiği mektupta “bir zamanlar adını taşıdığı Haimos'un heybetini yansıtan bu dağlara balkan adının verilmesi ne yazık” diye yazar. Bu mektupla Bulgaristan'ı doğudan batıya kesen ve Tuna boyunca yükselen sıradağlar İngiliz dilinin gezi edebiyatına ilk kez “Balkanlar” adı ile girmiş bulunuyordu. Balkan Yarımadası (Balkanhalbeiland) terimini ilk kez ortaya atıp kullanan 1808 tarihli “Geoa” adlı çalışmasıyla Alman coğrafyacı August Zeune olmuştur.

Balkanlar kültür ve medeniyetlerin değil, jeokültürel yapıların kavşak noktasıdır. Kültür ve medeniyetler dünyanın her köşesinde birbiriyle buluşabilir, ancak jeokültürel fay hatları için bu böyle değildir. Bu yarımada bir tarafıyla Asya'ya bağlıdır, bir tarafıyla Avrupa'ya aittir, bir tarafıyla Akdeniz ikliminin etkisindedir ve bir tarafıyla da büyük kardeşi Anadolu vasıtasıyla Ortadoğu'ya alabildiğine açıktır. Böylece bir kültürel fay hattında değil, fay hatlarının birbirini kestiği bir noktada bulunmaktadır. Dünyanın başka yerinde böyle bir yapıya rastlamak zordur.⁹ Stratejik açıdan Asya, Afrika ve Avrupa'nın kavşak noktasında bulunan Balkan Yarımadası, hem fetih açısından hem de diğer bölgelere uzanan bir geçit olarak yüzyıllardır önemini korumaktadır. Dağlar Balkan halklarının birbirinden soyutlanmalarına ve farklı görüşlere sahip olmalarına katkıda bulunmakla birlikte, yabancı istilasına karşı bir kalkan vazifesi görememişlerdir.¹⁰ Balkan kelimesinin sözlük anlamının çağrıştırdığı dağlık yapının bu yarımada da belirleyici bir role sahip olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle Balkan kelimesi bugün etnik iç içeliği ve karmaşıklığı anlatmaktadır. Bu etnik yapıların tarihsel kültürleri itibarıyla uyuşması zor birimler olması ise çatışmaları kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla, dünya dillerinin önemli bir kısmında “Balkanlaşmak” kelimesi etnik çok kültürlülük ve karışıklıktan doğan çatışmaları tek kelimedede anlatan bir mastar kıvamına gelmiştir.

Özellikle sınırların dil, din veya tarihi süreç gibi ölçülere dayandırılmaksızın çizildiği, kültürel ve demografik mozaik oluşturan Balkanlarda milli çıkarlar, tarihi

⁹ Özey, “Balkanların Coğrafi Yapısı”, ss. 14-17.

¹⁰ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18 ve 19. Yüzyıllar*, İhsan Durdu ve Diğerleri (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2009, ss. 1-3.

duygular, geleceğe yönelik hayaller ve bölge dışı devletlerin müdahaleleri ile çok hassas bir denge oluşmuştur. Balkanlar Avrupa kıtasının daima jeopolitik öneme sahip bir bölgesi olmuştur. Tarih boyunca Balkanlar'ı yönetmek “Batı” ve “Doğu” güçlerini kontrol edebilecek üstünlüklere sahip olunabileceği anlamını taşımıştır.¹¹ Genellikle Balkanların coğrafyasını ifade ederken sıklıkla bahsedilen “Her yandan esen rüzgârlara açık yarımada” ifadesi Balkanların siyasi olarak da kaderini yansıtmaktadır. Balkanlar Avrupa, Asya ve Afrika arasında yer aldığı için tarihte sayısız istilalara uğramıştır. Balkanlar hâkimiyeti Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu güzergâhındaki ticaret yolları hâkimiyetinin tamamlayıcısıdır. Balkan güvenliğini tehdit eden gücün, Akdeniz ve Avrupa'nın da güvenliğini tehdit edebilecek potansiyele sahip olabileceği açıktır. “Balkanların dışında Balkanları yöneten, batıda Avrupa'yı, doğuda Rusya'yı tehdit edecek güce sahiptir” stratejik anlayışı bölgeye bakış açısından önemlidir.¹² Tarih boyunca Balkanlarda coğrafya küçük, siyasi tutkularsa her zaman büyük olmuştur. Osmanlı döneminde ve sonrasında bir Balkan ülkesinin isminin, haritada kapladığı alandan daha büyük olması sık rastlanan bir durum olmuştur. Balkan coğrafyasında yaşayan hemen hemen bütün milletlerin rüyası Altın Şehir Makedonya'nın fethi olduğundan, her biri burası üzerinde bir şekilde hak iddia etmiştir. Avrupa'nın hasta adamının mirası üzerindeki gözler ve Balkan devletlerinin “büyük milli ideallerini”, Büyük Yunanistan, Büyük Bulgaristan, Büyük Sırbistan, Büyük Romanya ve Büyük Arnavutluk şeklinde gerçekleştirme umutları büyük devletlerin onları kışkırtan teşvikleri ile birleşince Balkanlar'da çatışma ve savaşlar eksik olmamıştır.¹³

1.2. Balkan Tarihinin Sınırlılıklarına Yolculuk

Balkan tarihi genel bir bakış açısıyla ele alındığında bağımsızlık, parçalanmışlık ile bağımlılık ve istikrar dönemleri birbirini takip etmiştir. Balkanların tarihsel serüveninin ilk döneminde Eskiçağın parçalı kabile devletleri yapısı görülmektedir. Bazen İllirlerin ve Dakların devletleri gibi büyük yapılanmalar görüle

¹¹ Mustafa Selver, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2003, s. 9.

¹² Halil Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2006, s. 17-18.

¹³ Jezernik Bozidar, *Vahşi Avrupa Batı'da Balkan İmajı*, Haşim Koç (çev.). İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 213.

de sonuçta Balkanlar birkaç parça halindedir ve İskender döneminin geçici dahi olsa bir bütünlük sağlaması mümkün olmamıştır. İskender dönemini, büyük güç hâkimiyeti dönemi olarak M.Ö. 2. yy da oturan ve M.S. 3. yy da en geniş sınırlara ulaşan Roma idaresi takip eder ve 6. yy sonundaki Slavlaşma dalgasına kadar sürer.¹⁴ Bundan sonra Türk idaresindeki Slav kabile ve devletlerinin kendi bölgelerindeki istikrarlı pekişme süreci yaşanır. Avar ve Bulgar egemenlikleri Balkanları birleştiremediği ve istikrar sağlayamadığı gibi, 10. yy sonundan itibaren Balkanların tekrar büyük ölçüde Bizans idaresine girmesi de bu parçalı yapıya fazla tesir edememiş, üstelik Bulgaristan ve Makedonya haricindeki Bizans hâkimiyeti de sadece ismen olmuş, Macarların ve Kuzey Türklerinin müdahaleleriyle sürekli kesintiye uğramıştır. Bu dönem kısa sürmüş, 12. yy sonlarında Kıpçak-Bulgarların bağımsızlığı ve ardından İstanbul'un Latin işgaline uğramasıyla, Balkanlar yine kendisiyle baş başa kalmıştır.¹⁵

İstanbul'un Latin işgaline uğramasıyla kendisiyle baş başa kalan balkanlar da bu dönem yine büyük güç hâkimiyeti ve istikrar arayışlarının olduğu dönemdir. Bu dönemde Sırp, Bulgar krallarının çabaları, ne de Macarların girişimleri genel Balkan egemenliğini sağlamıştır. Osmanlı Gücü bu yarımadaya adım attığı zaman, sayısı belirsiz küçük Balkan devletlerinden herhangi birisi kadar olan Osmanlı Beyliği, hem balkanlar üzerinden büyüyüp gelişerek imparatorluk haline gelmiş, hem de çok uzun sürecek bir Türk idaresini başlatmıştır. Osmanlı Devleti Balkan yarımadasını fethetmeye başladığı zaman burada, çok uzun bir tarihe sahip olan insanlarla karşılaşmıştır. Balkanlarda istikra ve güven dönemi olarak anılan Roma ve Osmanlı idareleri etnik süreçler ve uygulamalar bakımından birbirinin tam aksi gelişmelere neden olmuştur. Roma idaresinde bir taraftan küçük etnik yapılar büyük bloklar olan Trak ve İllir içinde bütünleşmiş, bir taraftan da çok yoğun Latinleşme yaşanmıştır. Osmanlı döneminde ise İslam'ın etkisiyle bazı yeni fakat çok küçük kimlik

¹⁴ Engin Beksaç, "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, ss. 44-52.

¹⁵ Osman Karatay, "Avar Hâkimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, ss. 91-93.

türeyişlerinin görünmesi dışında, kimlik farklılaşması olmamış, ancak Orta Çağ'da oturan ve sınırları belirleyen yapılar, Osmanlı döneminde birbirinin içine geçmiştir.¹⁶

15. yüzyılda Rumeli Fütuhatını tamamlayarak bir Balkan ülkesi görünümü kazanmış olan Osmanlı Devleti kendi sistemine burada yaşayan halkları katarak 19. yüzyıla kadar Balkan ülkesi görünümünü korumayı başarmıştır. Balkanlar Osmanlı Devleti'nin ana omurgalarından birini teşkil etmiştir. Bu ana omurganın yitirilişi Osmanlı Devleti'ni yıkıma götüren en önemli süreçlerden bir tanesidir. Balkanlar 15. yüzyıldan 19. yüzyılın başına kadar Osmanlı Devleti'nin yükünü omuzlamada çok önemli bir vazife görmüştür. Değişik etnik unsurların birleşimi olarak nitelenen Osmanlı kimliği, büyük ölçüde Balkanlardaki çeşitliliktir. Osmanlı Devleti bu kadar kozmopolit bir yapıya sahip Balkan halklarına bir arada barış ve huzur içinde yaşamayı, uyguladığı hoşgörü politikasıyla öğretmiştir. Fransa'dan tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımı 19. yüzyılın başlarında Balkan yarımadasında hızla yayılmıştır. Kısa süre içerisinde milliyetçilik vurgusu Balkan halkları arasında politik bir kavram haline gelmiştir. Balkanlar 19. yüzyıldan başlayarak ulus devlet olma yolunda isyanların merkezi haline gelmiştir. 1804 yılında Sırp'ların Kara Yorgi önderliğinde başlattığı bağımsızlık hareketinin ardından, 1829 yılında Edirne Antlaşmasıyla Yunanistan'ın bağımsızlık elde etmesiyle ivme kazanan Balkan halklarının ulus devlet kurma girişimleri, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi ile büyük güçlerin dâhil olmasıyla uluslararası bir boyut kazanarak Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarıyla birlikte bölgeden çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti Balkan topraklarının elinden çıkmasıyla bir Ortadoğu ülkesi görünümü kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesi beraberinde Osmanlı beşeri sermayesinin bir bölümünün de elinden çıkmasına neden olmuş bu da devletin yıkılışını hızlandıran temel nedenlerden biri olmuştur.¹⁷

¹⁶ William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Sibel Özbudun (çev.), İstanbul: Süreç Yayınları, 1987, ss. 33-34.

¹⁷ Kemal Karpat, "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, 1992, ss. 29-30.

1.3. Balkan Yarımadasının İlk Sakinleri ve Antik Dönemde Balkanlardaki Yunan ve Roma İktidarları

Balkan yarımadasında yaşayan ve haklarında bilgi sahibi olduğumuz halklar Morava Vadisinin batısından Adriyatik'e uzanan bölgede yaşamış olan İlliryalılar* ile Ege'den Tuna'nın kuzeyine doğru uzanan topraklarda nehrin doğu tarafına yerleşmiş olan Trakyalılar* idi. Birer demir çağı medeniyeti olan bu halkların her ikisi de kabile örgütlenmesine dayalı idiler. Trakyalılar, M.Ö. 5. yüzyılda örgütlü bir devlet kurdular. İlliryalılar ise günümüz Arnavutların atalarıydı.¹⁸

Antik dönemin başat siyasi ve kültürel başarıları Balkanlar'ın merkezi bölgesinde değil de güneyindeki Yunan topraklarında ortaya çıktı. İlk büyük Avrupa medeniyeti, o vakitler kendilerini Helenler, ülkelerini ise Hellas olarak isimlendirmekte olan Yunanlılar tarafından Ege denizi ada ve sahillerinde kuruldu. Sonraki Batı Avrupa düşünce kalıplarını son derece derinden etkileyen klasik Yunan medeniyetinin büyük mirası, temelde 5. ve 4. yüzyıllarda Atina'da tesis edilen medeniyete dayanır.¹⁹

Balkan tarihinin geneli itibariyle Yunan kolonizasyonu önemli sonuçlar doğurdu. Özellikle Küçük Asya'nın İyonyalı Yunanlıları, yarımada'nın sahilleri boyunca serpilen şehirlerin kuruluşunda son derece aktif rol aldılar. Temelde ticaret merkezleri olan bu şehirler, Makedonya'da ortaya çıkan Makedonyalı Filip'in (M.Ö.

* Hint-Avrupa Kökenli olan kökenli olan İlliryalılar, kuzeyden gelerek günümüzde Sırbistan, Hırvatistan, Dalmaçya ve Kuzey İtalya'nın bulunduğu topraklara yerleşmişlerdir. Tüm Balkan yarımadasına yayıldıklarını öne süren araştırmacılar vardır. Ancak bu kanıtlanamamıştır. Klasik edebiyatta bir düzüne kadar İllirya aşiretinin adı geçmektedir. Güneye doğru yapmış oldukları hareketler Yarımada'nın güney ucundaki daha eski bir halk olan Helenler tarafından durdurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar* ve Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I (18 ve 19. Yüzyıllar)* kitaplarına bakılabilir.

* Hint-Avrupa kökenli olduklarına inanılan Traklar, genel olarak steplerle bağlantılı bir Avrupa ulusu olarak görülmektedir. Orta Avrupa'nın içlerinden gelen bir kültür dalgasıyla, steplerden gelen bir başka kültürün karışmasıyla şekillenmiş bir geçmişleri vardır. Trakların Trakya'ya giriş süreci genellikle MÖ 1500'ler civarı olarak verilmektedir. Trakların yayılım alanı güneyde Ege Denizi civarından kuzeyde Tuna Nehri civarına, doğuda Doğu Trakya'dan batıda Vardar Ovası'na kadar yayılan geniş bir bölgededir. Ayrıntılı bilgi için bk. Engin Beksaç, "Traklarda Kutsalın Göstergesi: Gerçekler ve Yanılgılar", *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, 22 Nisan 2009, http://www.obarsiv.com/pdf/EnginBeksac_II_NB.pdf, (22.04.2015), s.11.

¹⁸ Jelavich, *Balkan Tarihi I (18 ve 19. Yüzyıllar)*, s.4.

¹⁹ Recep Özman, "İlkçağda Yunanistan", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, ss. 54-58.

359-336) büyük askeri gücüne karşı koyamadılar. II. Filip'in kurduğu ve oğlu Büyük İskender'in doğuya doğru genişleterek dünya imparatorluğu haline getirdiği Makedonya Krallığı, bugünkü Yugoslavya ve Arnavutluk hariç Balkanlar'ın büyük kısmını sınırları içine almaktaydı.²⁰ Filip'in oğlu ve antik dünyanın en ünlü fatihi Büyük İskender (M.Ö. 336-323), genç yaşta ölünce imparatorluğu parçalandı. Makedonya, önemli bir devlet olarak varlığını korumasına karşın, yarımada'yı hâkimiyeti altında tutamadı.²¹

Balkanlar'ı M.Ö. III-II. yüzyıllarda Romalılar ele geçirmişlerdir. Balkan yarımadasında Roma Hâkimiyeti Romalıların, zaferle sona eren dört savaşın (M.Ö. 215-205, 200-197, 171-167, 149-148) ardından, M.Ö. 148 yılında Makedonya'yı ele geçirip, onu bir eyaleti haline getirdiğini ilan etmesiyle başladı. Roma orduları iki yıl sonra Yunan Şehirlerinin Yunan Birliği (Aegean League) güçlerini yendi; Gördüs şehrini tahrip etti ve Yunanistan'ı ilhak etti. Yunanlı kolonicilerden farklı olarak Romalı yöneticiler, dağınık yerleşmelerle yetinmediler; tüm bölgeyi işgal edip doğrudan yönettiler. İdare ve savunma sorunlarıyla yoğun şekilde ilgilenen Romalılar, bir askeri karargâh ve yollar ağı tesis ettiler. Modern Belgrad (Singidunum), Edirne (Hadrianapolis, Adrianople), Niş (Naissus) ve Sofya (Serdica) dönemin önemli merkezleri arasında yer almıştır. Balkan yarımadasında Romalıların etkisi köklü oldu. Geniş bir imparatorluğun yaşantısına katılma, zirai üretimi arttırdı; altın, gümüş, demir ve kurşun madenleri işletildi. Özellikle de doğudaki İlliryum, gerçek bir refah dönemi yaşadı. Romalıların yönetimi altında geçen yüzyıllar içerisinde nüfus büyük ölçüde Romalılaştı. Roma döneminde bölgeye gerçekleştirilen akınlardan Hun ve Moğol kabilelerinin yaptığı akınlar; geniş alanları zapt edip yağmaladıktan sonra çekip gitmeye yönelik oldu. Buna karşın, Slavlar, Macarlar ve Bulgarlar yerleşmeyi tercih ettiler. Bunlar, ya meskûn mahalleleri zapt edip sakinlerini kendi içinde erittiler ya da kendi kimliklerini yitirerek yerel toplumun içerisinde eriyip gittiler. Bu işgaller doğal olarak, Balkan halkının yerel terkinde önemli değişikliğe yol açtı.²²

²⁰ Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, s.52.

²¹ Jacob Abbott, *Büyük İskender*, M. Ömercan Çelik (çev). İstanbul: Altın Bilek Yayınları, 2015, ss. 27-48.

²² Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, ss. 116-143.

1.4. Bizans ve Hun Hâkimiyetinden Osmanlı Fütuhata Kadar Balkanlar ve Balkan Halkları

Roma İmparatoru I. Theodosius'un (346-395) ölümünden önce devletin topraklarını iki oğlu arasında paylaşırması üzerine Balkanlarda ikiye bölünmüştür. Balkanların Kuzeybatı kısmı yani bugün Hırvatistan ve Slovenya olarak bilinen kesimler Batı Roma, gerisi ise Doğu Roma İmparatorluğu'nda (Bizans) kalmıştır.²³ Doğu Roma İmparatorluğunun Balkanlardaki gelişimi, Balkan tarihinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Balkanların kalbi olan Niş'te doğan Constantin, 11 Mayıs 330 yılında eski Yunan Sömürgesi olan Konstantinapolis'i kendisine bağlayarak, Bizans İmparatorluğunun başkenti yapacak ve Roma geleneklerini bin yılı aşkın bir süre sürdürecektir olan Konstantinopol (İstanbul) şehrinin temellerini atacaktır. Constantin, böylece Roma dünyasının merkezini İtalya'dan Balkanlar'a kaydırmış oldu.

395'teki resmi bölünme ile Doğu Romalılar, Batı Roma karşısında tartışmasız bir üstünlüğe sahip olmuşlardır. Roma'yla olan politik bağların ve idari bağların önce gevşeyip sonra kopması, artık büyük çoğunluğunun Yunanca konuştuğu ve yarım milyon kişinin yaşadığı bir başkente dayanan Helenizm yararına, Balkan medeniyetinin Latin özelliğini silikleştirdi. Bizans İmparatorluğu ve medeniyeti, devletin Romalı yapısı, Helen kültürü ve Hristiyan inancı arasındaki çok sıkı ilişkiden doğmuştu. Bu Balkanlar'ın büyük bir dönüşüm geçirmesine neden olmuştur.²⁴

Doğu Roma İmparatorluğunun Balkanlarda hâkimiyet kurma döneminde Hunların Balkanlar'a yaptıkları akınlar yarımadaının tarihinin şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Balamir idaresinde İtil Nehrini geçerek İtil, Don ve Kafkasya arasındaki sahada yaşayan Alanları mağlup edip hakimiyeti altına alan Hunlar, 370'li yıllarda ilk defa Avrupa önlerinde görüldüler.²⁵ Hun kuvvetlerinin önünden kaçan bazı Alan kuvvetleri Balkanlarda Gotlara daha sonra da Vandallara katıldılar. Başta Gotlar olmak üzere birçok topluluk, Hun dehşetinden kurtulmanın tek yolu olarak Hunlar ile

²³ Karpat, "Balkanlar", s. 28

²⁴ Cestellan, *Balkanların Tarihi 14-20 Yüzyıl*, ss. 32-35.

²⁵ Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları (Altın Orda Öncesi Dönem)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 3, 2004, ss.10-15.

kendi aralarında Tuna'nın olmasını yani Doğu Roma topraklarına sığınılması gerektiğini düşündüler. Böylece kalabalık kitleler halinde Doğu Roma sınırlarına dayandılar. Romalılar mültecilere ilk başta insanca muamele ettiler. Çünkü onları, sınır boylarında tarım alanlarında çalışacak diri işçiler, nüfusun gittikçe küçülmesini önleyecek ve imparatorluğa yeniden güç verecek insanlar olarak düşünüyorlardı. Ayrıca imparator Valens büyük bir ordu reformu tasarlıyor ve mülteci barbarları asıl orduyu teşkil edecek askerler olarak değerlendiriyordu. Ancak kısa süre sonra mülteciler arasında yiyecek kıtlığı baş gösterdi. 377 yılı başında Marcianapolis civarında Romalı askerler ile Gotların bir bölümü arasında çıkan karışıklık tüm mültecilerin başkaldırmasına sebep oldu. Gotlar Kuzey Balkanlar üzerinden tüm ülkeyi ele geçirmek için harekete geçtiler. Birçok yağma ve talan oldu. Gotlar, Doğu Roma'ya karşı Hun-Alan birlikleri ile ittifak yaparak 377 yılının sonuna doğru İstanbul'a kadar bütün Trakya'yı tahrip ettiler.²⁶

Yaklaşık 375-400 yılları arasında Hunlar, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları üzerinde direkt bir harekette bulunmadılar. Fakat bu arada İmparatorluktaki olayları da yakından takip etti. Hunlar ilk saldırıyı, Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının birbirleri ile savaşa tutuştuklarını haber aldıklarında gerçekleştirdiler. 375-400 yılları arasında Avrupa'da faal bir harekette bulunmayan Hunlardan küçük bir grup, Tuna'nın güneyindeki toprakları ele geçirdiler ve Pannonia bölgesinde görüldüler. 25 yıllık bir sessizlikten sonra nüfuslarını ve güçlerini arttıran, birçok kavmi yerinden oynatarak Güney Rusya bozkırlarının tek sahibi olan Hunlar, Avrupa içlerinde yeniden harekete geçtiler. Avrupa Hun İmparatoru Uldız, 408 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'na saldırarak, Olt nehrinin ağzından Demir Kapıya kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Tuna'nın kuzey kıyılarında kule tarzı küçük filo destek mevzileri gibi köprübaşı mevkilerini yaktı. Sonra nehri geçti başta Castra-Martis (Kula) ve tüm stratejik noktaları ele geçiren Uldız'a Doğu Roma komutanı barış teklif etti. Uldız barışın sağlanması için yıllık olarak altın talep etti. Böyle büyük bir başarıdan sonra Uldız, doğan güneşi göstererek "*güneşin doğduğu yerden battığı yere*

²⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, ss. 31-40.

*kadar her yeri fethederim” dedi.*²⁷ 422 yılında Hun hükümdarı Rua komutasındaki Hun ordusu, Doğu Roma’daki iç karışıklardan istifade ederek saldırıya geçti. Hunlar büyük bir hızla ilerleyerek Makedonya ve Trakya’yı istila ettiler. Hunlar bu sefer sonucunda imzalanan antlaşmayla devamlı baskı altında tuttıkları Doğu Roma’yı 350 libre altın vergi vermeye mecbur bıraktılar.²⁸

Rua’nın hükümdarlığının son zamanlarında, 10 yıla yakın sakin şekilde süren Hun-Doğu Roma ilişkileri bozulmaya başladı. Bu nedenle Doğu Roma müttefik arayışına başladı. Bu sebeple Tuna boyunda oturan Amilsurlar, İtimarlar, Tonosurlar, Boiscler ve diğer kavimleri Hunlara isyan etmeğe teşvik ettiler. Bunun üzerine Rua, Romalılarla Hunlar arasında diplomatik faaliyetlerde tecrübeli elçisi Esla’yı; bu teşebbüslerinden vazgeçmelerini, kendilerine sığınan Hunları iade etmelerini, yoksa savaş açacağını söylemek üzere İstanbul’a gönderdi. Kendisi de ordusuyla birlikte Trakya’ya Tuna bölgesine hareket etti. Rua’nın Romalılarla barış görüşmesi yapmaya hazırlandığı bir sırada vefat etmesi üzerine, Hun yönetimini Atillave Bleda üstlendiler. Fakat üstün kabiliyetlerinden dolayı 445 tarihinde Bleda’nın ölümüne kadar devletin idari askeri bütün işlerini Atilla yürütmüştür, bu tarihten sonra ise devletin tek hâkimi olmuştur.²⁹

Rua zamanında başlayan Doğu Roma ile barış görüşmeleri, onun ölümü üzerine Atilla tarafından neticelendirilmiştir. Atilla, derhal yola çıkarak Ilyria(Arnavutluk ve Dalmaçya sahası)’da Morava ile Tuna’nın birleştiği yerde Tuna’nın diğer kıyısına tanzim edilmiş olan Constantia surları karşısında kurulmuş olan Margus şehrine gelerek Margus Barışını yaparak üstünlüğünü kabul ettirmiştir.³⁰

Atilla devrinde Hun başkentinde Doğu Roma politikasında bir değişiklik olmamıştır. Uldız’ın “*güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her tarafı fethederim*” diye Doğu Roma elçilerini tehdit eden sözü, Hun politikasının temelini

²⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997, ss.58-65.

²⁸ Şerif Baştav, “Avrupa Hunları” *Türkler*, Hasan Celal Güzel vd. (ed.), c. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.853-857.

²⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, “Büyük Hun Hükümdarı Atilla”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel vd. (ed.), c. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.902.

³⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, “Hun Akınları Çağında Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay -Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s.74.

oluşturmakta idi. Dünya hâkimiyeti hedefi olan Atilla bunu gerçekleştirmenin önemli bir yolunun Doğu Romanın hezimete uğratılarak başkent İstanbul'daki politikalara kendisinin yön vermesinden geçeceğini biliyordu. Margus Barışı yapıldıktan sonra, Slav, Fin, Germen ve Türk asıllı birçok kavmi itaat altına alan Atilla, arkasını sağlamlaştırdıktan sonra, 440 yıllarına gelindiğinde yeniden ortalarda görünmeye başladı. 440 sonbaharında harekete geçen Hun orduları Tuna'yı geçerek, çevredeki birçok yeri tahrip ettikten sonra Viminacium (Bugünkü Kostolaç)'u ele geçirdi. Bu hareketle birlikte Hunlara Trakya ve İstanbul'un yolu açılmış oldu.³¹

Doğu Romanın siyasi, iktisadi olarak içinde bulunduğu güç durumdan, ve Hunlar karşısındaki aczinden yararlanan Atilla, Margus'un ele geçirilmesiyle başlayan hareketine devam ederek Balkanlara doğru ilerlemeye başladı ve I. Balkan Seferini gerçekleştirdi (441). Tuna Nehrinin güney tarafında, batı istikametine doğru saldırılarına devam etti. Bu hareketini İlyria bölgesine kadar genişletti. Singidunum (Belgrad)'u kuşatarak ele geçirdi ve bütün ahalisini esir aldı (441). Daha sonra Sirmium (Sermska Mitrovica)'u fethetti. Atilla daha sonra Pannonia Secunda bölgesini ve Naisus (Niş)'u da hâkimiyeti altına aldı. Trakya'ya doğru hızla ilerleyen Türkler böylece Tuna bölgesindeki stratejik birçok kaleyi ele geçirdiler ve Balkanlarda Hunlara karşı koyacak büyük bir güç kalmadı.³²

447 yılından sonra, Atilla Doğu Roma Politikasını sertleştirdi. I. Balkan seferinden sonra İmparator II. Theodosios, Balkanlarda Hunlara karşı bir müdafaa hattı teşekkül etmeye çalıştı. Doğu Roma'nın ağır mali kriz içerisinde bulunması, 446'da salgın hastalığın ortaya çıkması ve 447'de büyük depremin yaşanması İmparatorluğun birçok şehrinde hasarlar meydana getirmiştir. Bu durumu fırsat bilen Atilla'nın amacı Doğu Roma'yı baskı altına alarak Batı Roma'ya yönelmekti. Yani alt yapısı oluşturulan cihan hâkimiyeti ülküsünü gerçekleştirmekti.³³ Atilla II. Theodosios zamanında Romanlılardan, daha önce ödenmeyen borçların karşılığı olarak zorla vergi topladı. Kendisine elçilerin gelmesi, kaçakların iade edilmesi ve vergiler hususunda mektup yazdı. Bu mektubu, isteklerini bildirmek üzere Doğu Roma'ya gönderdiği

³¹ Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Atilla", ss. 908-910.

³² Ahmetbeyoğlu, "Hun Akınları Çağında Balkanlar", ss.75-76.

³³ Baştav, "Avrupa Hunları", ss.860-863.

elçiler ile yolladı. Kendi elçileri geri dönerken de Romalı elçilerin onlarla birlikte gelmesini istedi. Eğer bu istekleri yerine getirilmezse Doğu Roma'ya savaş açacağını ilan etti. Doğu Roma İmparatoru sadece elçilik heyeti önerisini kabul ettiğini duyurunca Atilla ordusuyla Tuna'yı geçti. Tuna bölgesinin kilit şehri olan Ratiaria'ya başarılı bir saldırı yaptı. Ostrogot ve Gepid krallarının da Hun ordusuna katılmasıyla Hun ordusu bugünkü Bulgaristan'a girdi. Burada Nikopolis (Niğbolu)'de Asemus (Osem), Tuna boyundaki yerler ve Serdica (Sofya), Philippopolis'i (Filibe) zaptederek Adrianopolis'i (Edirne) kuşattı. Edirne kuşatmasında kuvvetlerinin bir kısmını bırakarak kendisi, Durostorum (Silistre), Marcianopolis'i (Preslav) ele geçirdikten sonra, İstanbul istikametine yöneldi. Arcadiapolis (Lüleburgaz), Kallipolis (Gelibolu) ve Sestos (Akbas Limanı) şehirlerini de fethetti. Atilla'nın İstanbul'u tehdit eder konuma gelmesinden dolayı İmparator II. Theodosios, Atilla'dan barışı adeta dilenmek zorunda kaldı. İmparatorluğun Doğu Ordusu komutanı Senatör Anatolius vasıtasıyla, Athyra (Büyükçekmece)'da ordugâh kuran Hunlar ve Doğu Romalılar arasında barış görüşmeleri yapıldı. 447'de imzalanan ve tarihe Anatolius Barışı diye geçen antlaşma ile Atilla II. Balkan seferi'ni sonlandırdı.³⁴

Atilla devrinde Doğu Roma'ya karşı gerçekleştirilen iki Balkan seferi neticesinde, Tuna boyundaki Doğu Roma savunma mekanizması çöktü. Artık Hunlara engel olacak büyük bir güç kalmamıştı. Doğu Romanın hâkimiyet altına alınmasıyla, buradan alınan altınlar ile Hun hazinesi dolmuş ve Balkanlardaki sınırları da oldukça genişlemişti.

Atilla'nın ölümüyle birlikte Hun tahtına 452'de büyük oğlu İlek çıktı ise de hâkimiyeti çok kısa sürdü. İktidarı sırasında zayıflamaya başlayan merkezi gücü ayakta tutmaya ve İmparatorluktan ayrılmaya çalışan kavimlerin hareketlerini durdurmaya çalıştı. Hun Devletine isyan eden Gedip kralına karşı mücadele etti. Bugünkü Macaristan'da olduğu tahmin edilen Nedao Nehri civarındaki savaşta ordusu mağlup oldu (454). Kendisi de savaş meydanında kahramanca savaşarak öldü. Gediplere savaşta yardım eden Germenler Tuna ile Sava nehri boyunca Doğu Germen krallığını oluşturmaya başladı. Dağılmaya başlayan Hunlar Atilla'nın kendisine çok

³⁴ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, ss. 46-52.

benzeyen ortanca oğlu Dengizik ile Atilla'nın en sevdiği kk oğlu İrnek ile birlikte Karadeniz'in kuzey bölgelerine çekildi.³⁵ İmparatorun verdiği cevap iki kardeşin ayrılmasına neden oldu. Dingizek bu verilen cevabın savaş nedeni sayılacağını bildirdi. İrnek bu savaşa karşı ıktı. Dingizek 467 kışında donmuş olan Tuna üzerinden geçerek Batı Transilvanya'ya girdi. Burada Doğu Roma İmparatorluğu askerleri ile çatıştı ve onları imha etti. Doğu Roma İmparatoruna elçi göndererek kendisi, ordusu için toprak ayrıca da senelik vergi talep etti. İmparator bu taleplere kendisine itaat edilmesi koşuluyla kabul edebileceğini bildirdi. Saldırılarına 469 yılına kadar devam eden Dingizek yenildi ve kesilen kafası İstanbul'a gönderildi.

Dingizek'in ölümünden sonra Hun lideri olan İrnek halkıyla birlikte Kk İskitya (Dobruca)'nın sınır bölgesine çekilmiştir. İrnek, Tuna ağzı ve Dinyester arasındaki bölgeye hâkim olmuştur. Burası Doğu Roma İmparatorluğunun sınırları içerisinde değildi. İrnek ve beraberindeki Hunlar Kuzey Dobruca'da hüküm sürdüler.³⁶ Hun Devleti'nin dağılma ve yıkılma sürecinde Hunlar 460'lı yıllarda birbiri ardınca doğudan gelen çeşitli Türk topluluklarının devamlı baskısı altında kalmışlardır.

Balkanlarda Bizans hâkimiyetinin tesis olduğu ve Hun akınlarının devam ettiği bir dönemde bir Hint-Avrupa halkı olan Slavlar, 6. ve 7. yüzyıllarda Tuna sınırını geçip Balkan Yarımadasının büyük bir bölümünü işgal ettiler.³⁷ Daha nceki işgalcilerin birçoğundan farklı olarak Slavlar, işgal ettikleri topraklara yerleşip tarıma başladılar. Böylelikle Bulgar, Hırvat, Sırp ve Sloven Orta ağ devletlerinin temeli atılmış oldu. Slavlar ve Avarlar her ne kadar İstanbul'un kapısına dayanıp şehri alamaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.³⁸ 7. yüzyıldan sonra başına gelen felaketlerden ders çıkaran Bizans, gücünü yeniden toplayarak kaybettiği toprakların bir kısmını elde etti. Ancak bu sefer de kuzey sınırında kurulmuş olan güçlü Bulgar devleti ile boğuşmak zorunda kaldı. Gelecekte Bizans'a Balkan topraklarından en büyük meydan okumayı Bulgarlar yapacaktı.³⁹ Bulgar ismi, bir zamanlar Azak Denizi

³⁵ Ahmetbeyoğlu, "Hun Akınları ağında Balkanlar", ss. 80-81.

³⁶ Baştav, "Avrupa Hunları", s. 870.

³⁷ Plamen S. Tzvetkov, "Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni", *Türkler*, c. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 599-601.

³⁸ Karatay, "Avar Hâkimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", s. 87-88.

³⁹ Jelavich, *Balkan Tarihi I (18-19 Yüzyıllar)*, s. 16.

ile Kuban arasındaki bir bölgeyi mesken tutmuş Turanlılardan olan orijinal Bulgarlılardan gelmektedir.⁴⁰ Hazarlar'ın baskıları üzerine Kutrigur Bulgarları Esperih (Asparuh) idaresinde Tuna'nın ağzına yakın bölgeye Dobruca taraflarına göç ettiler. Müslümanların İstanbul'u kuşatmalarından (674-678) faydalanarak Bizanslıları mağlup ettiler ve Bizans'ı anlaşılmaya mecbur bıraktılar (681). Bizans hükümeti uğradığı yenilginin ardından 681 yılında bu grubu bağımsız bir güç olarak tanıdı ve Pliška, ilk Bulgar devletinin başkenti oldu. Böylece Tuna Bulgarları Balkanlarda ve Orta Avrupa'da önemli bir siyasi varlık haline geldi.⁴¹ Bulgarlar kendilerinden hatırı sayılır ölçüde kalabalık olan Slavların mesken tuttukları toprakların mülkiyetini ele geçirdiler. İlk zamanlar bir arada yaşayan bu iki ulusun yöneticilerini ve asiller sınıfını Bulgarlar teşkil etmekteydi. Her iki ulus da pagandı ve kendi tanrılarına tapmaktaydı. 9. yüzyıldaki asimilasyon sürecinin ardından tamamen Slavca konuşan ve Hristiyan olan insanlardan müteşekkil bir hal aldı. Hristiyanlık, Boris (852-889) tarafından 865 yılında kabul edildi.⁴²

Bulgaristan, Slav kültürünün önde gelen ilk merkezi halini aldı. İlk Bulgar İmparatorluğu gücünün zirvesine, Boris'in İkinci oğlu Sieron'un (893-927) idaresi zamanında ulaştı. İstanbul'u almak için art arda gerçekleştirdiği teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Simeon 925 yılında kendisini Romalıların ve Bulgarların İmparatoru ilan etti. Bununla birlikte yapılan fetihler, ülkenin kaynaklarının tükenmesine yol açtı. Bazı asiller merkezi otoriteye meydan okudular; bunu bir dini itilaf dönemi takip etti. Bu dönemde devlete yönelik dış tehditlerde arttı. Bulgarlar, Bizans'ın yanında yeni istilacılar olan Macarlara ve Peçeneklere karşı da mücadele etmek zorunda kaldı. Bu dönemde Balkanlarda olup biten olaylarda Ruslar aktif bir rol oynamaktaydı. 969 yılında Rus yöneticisi Sviatoslav (964-972), Preslav'ı ele geçirdi ve Bulgar İmparatoru II. Boris'i (969-972) esir aldı. Buna mukabil olarak, Bizans İmparatoru İoannes Çimeskes (969-976), Rusları Bulgaristan'dan sürüp çıkarmak için bir ordu gönderdi. Bizans askeri zaferinin ardından Bulgar topraklarına

⁴⁰ Celal Nuri, "Bulgar ve Pomak", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Muhammet Kemaloğlu (çev.), 53/2, 2013, s. 423.

⁴¹ Osman Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X/2, (Kış 2010), ss. 1-18.

⁴² Nuri Yüce, "Bulgar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VI, 1992, s. 390-391.

el koydu. Güneybatıda bir mukavemet merkezi, bununla beraber varlığını muhafaza etti. Burada yerel bir valinin oğlu olan Samuel (991-1014), Ohri'yi merkez alan yeni bir hükümet kurdu ve Bizans ile olan mücadele sürdü. Bulgar güçlerinin bazı zaferler elde etmesine rağmen, “Bulgar Katili” olarak da bilinen Bizans İmparatoru II. Basileios (963-1025) sonunda muzaffer oldu.⁴³ Bizans ordusu 1018 yılında Ohri'yi aldı; bölge Bizans'ın eline geçti ve bir buçuk asırlık bir süre boyunca Bizans'ın elinde kaldı.⁴⁴ Basileios'un ölümünü izleyen elli yıl içerisinde devletin toprakları yeniden daraldı. Yeni düşmanlar, özellikle de Selçuk Türkleri ve Macarlar sınırları tehdit etmeye başladılar. Bu durum Bulgarların yeniden canlanmalarına imkân tanıdı. Yeniden canlanan Bulgar İmparatorluğu, gücünün zirvesine II. İvan Asen'in (1218-1241) idaresi döneminde ulaştı. Bununla birlikte bu durum kalıcı olmayacaktı. Sonraki dönemlerde krallık parçalandı; birbirleriyle rekabet eden asiller, Bulgarların ellerinde kalan toprakları kontrolleri altına aldılar. Daha önceleri Bulgar ve Bizans imparatorluklarının toprakları içerisinde kalan Makedonya topraklarını ellerine geçiren Sırbistan, Balkanların en güçlü devleti konumuna geldi.

Slav kökenli bir halk olan Sırlar, Balkanlara 7. yüzyılda geldiler. 9. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlığa döndürülmelerinin ardından Ortodoks oldular. Sırların çoğu, 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar Bulgarların ve Bizansların yönetimi altındaki topraklarda yaşadı. 1018 yılında Bizans'ın Bulgarları ortadan kaldırmasıyla biri sonraları Karadağ adını alacak olan dağlık bölgedeki Zenta, diğeri doğuda ortaya çıkan Raşka olmak üzere Sırlar iki devlet kurdular.⁴⁵ Balkanlarda Sırp Devleti, Nemanjiç hanedanından gelen despotlar döneminde yükselişe geçmiştir. Orta Çağ Sırp Devleti gücünün zirvesine Stefan Duşan (1331-1355) zamanında çıktı. Sırp Krallığı, 1355 yılında Duşan'ın kırk altı yaşında iken ölümünün ardından Bulgar Krallığı ile aynı akıbeti paylaştı ve parçalandı.⁴⁶

⁴³ Ayşe Kayapınar, “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, *Balkanlar El kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s.125.

⁴⁴ Ayşe Kayapınar, “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, *Türkler*, c. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 630-640.

⁴⁵ Jelavich, *Balkanlar Tarihi I (18 ve 19 Yüzyıllar)*, ss.19-22.

⁴⁶ Ayşe Kayapınar ve Levent Kayapınar “Orta çağ'da Sırlar ve Devletleri”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, ss.130-138.

Bugün göçlerinin son durağı olan Karpat ve Tuna Havzasında yaşayan Macarlar, M.Ö. 3-4. binden itibaren Ob'dan Baltık'a uzanan bir sahada bulunan Fin-Ugor dilini konuşan kavimlerin arasından çıkmıştır. 7. yüzyıldan itibaren Hazar egemenliği altında yaşadılar. Macar Devleti'nin kurucusu olan Arpad hanedanı, 9. yüzyılın ikinci yarısında, doğumu bir efsane şeklinde anlatılan Almos tarafından kurulmuştur.⁴⁷ Balkan coğrafyasında kalıcı bir etki bırakan Macarlar, 9. yüzyılın sonlarında Macaristan (Pannonia) Ovası'na yerleşti. Roma tarafından Hristiyanlığa döndürüldüler. Bu halkın Orta Çağ'daki en büyük yöneticisi, 1000 yılında krallık tacı giydirilen ve daha sonraları azizlik mertebesine yükseltilen Stefan (997-1038) idi. Macaristan'ın koruyucu azizi olarak Stefan'ın ismi Macaristan devlet topraklarıyla özdeşleşmiş bulunuyordu; Macar topraklarından sık sık "Aziz Stefan Hükümdarlığını Toprakları" diye söz ediliyordu. Macaristan'ın tarihi, Hristiyan ve Roma prensliklerinin, özellikle de Erdel, tarihiyle birlikte şekillenecekti. Macaristan, 11. yüzyılda, temelde Rumen olmakla birlikte karma bir nüfusun yaşadığı Erdel'i ele geçirdi. Macarlar bölgeyi dış istilalara karşı güçlü hale getirmek ve sınırı güçlendirmek için göçü teşvik etti. Buraya Macarlarla yakından ilişkili Sekeller ile 12. yüzyılda gelen ve Saksonlar diye isimlendirilen Cermenler göç etmiştir.⁴⁸ Aynı sıralarda Romanya'nın iki prensliği Eflak ve Boğdan, teşekkül süreci içerisindeydi. Romanya'nın siyasi gelişiminde, ancak 19. yüzyıl Eflak ve Boğdan prenslikleri merkezi rol üstlenmiştir. Her iki prenslik de kendi lordlarının yönetimi altındaki yerel birimlerin bir araya geldiği 14. yüzyılda teşekkül etti.

Balkan tarihi üzerine yapılmış çalışmalarda Arnavutlar İllirya kökenli bir halk olarak tanımlanmakta ve kökenlerinin Balkan Yarımadası'na en erken gelip yerleşmiş toplumlardan biri olan İlliryalılar'a dayandığı kabul edilmektedir. Hint-Avrupa kökenli antik bir toplum olan İlliryalılar, tarihte İllirya olarak bilinen bugünkü Arnavutluk'un kuzey ve güney bölgelerinde dağınık bir biçimde yerleşmişlerdir.⁴⁹ İlliryalılar, çağlar boyunca işgaller ve göçler nedeniyle özellikle 6. Ve 12. yüzyıllar

⁴⁷ Erdal Çoban, "Ana Hatlarıyla Erken Dönem Macar Orta Çağına Bir Bakış", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl), c. I: Tarih, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s.165-166.

⁴⁸ Erdal Çoban, *Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2015, ss.45-51.

⁴⁹ Osman Karatay, *Balkanların Gülen Çehresi*, Ankara: Spor Kitabevi, 1999, s.143.

arasında tarih sahnesinden silinmişler ya da anılmaz olmuşlardır. Tekrar tarih sahnesine çıktıkları 12. yüzyıldan itibaren ise bölgede yüzyıllar süren yabancı işgallerinin getirdiği siyasal, ekonomik ve kültürel yapı ve ilişkiler ağının içinde ve etkisi altında olarak, birbirinden değişik adlar altında ve değişik siyasi, askeri ve dinsel ittifaklar içinde yer almış kabileler olarak anılmışlardır. 12. yüzyılın başından itibaren kullanılan ‘Arnavut’ ismi sadece belirli bir bölgede yaşayan Katolikleşmiş Arnavut kabileler için geçerli olmuştur. Dinsel ve etnik bir birliği değil, dinsel bir dayanağı ya da yapıyı temsil etmiştir. Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin kurulduğu 15. yüzyıldan itibaren ise aynı dili kullanan bu halk ‘Arnavut’ adı ile anılmıştır.⁵⁰

6. yüzyıl ile 12. yüzyıllar arasında bölgeye yönelik yabancı işgaller nedeniyle tarih sahnesinden silinen İllirya kabilelerinin tekrar tarih sahnesine çıkışları bölgede Bizans hâkimiyetinin çözülmeye başladığı 12. yüzyıla denk gelmiştir. 11. yüzyılda ekonomik sıkıntı ve yüksek vergilerin yol açtığı köylü ayaklanmaları ile başlayan bu çözüme süreci Bizans yönetimine karşı gelişen Dükük ayaklanmaları ile devam etmiştir.⁵¹ 12. yüzyılda Bizans hâkimiyeti altındaki Balkan topraklarında bir çözüme yaşanırken, Slav etkisi altında olan topraklarda ise ilk ve en gelişkin Slav devleti olarak tarihe geçen Sırbistan Krallığı kurulmuştur. Ancak bölgede yaşanan köylü ve derebeyler arasındaki çatışmaların sürekli devam etmesi Stefan Dusan kurduğu Sırbistan krallığının da sonunu getirmiştir. Bölgenin içine düştüğü bunalım ortamı 15. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi ile sona ermiştir.⁵²

Hristiyan dünyasındaki siyasi ayrılığın 1054 yılında dini ayrılık şeklinde de ortaya çıkarak Hristiyanlığın Katolik ve Ortodoks mezheplerine ayrılması üzerine her iki mezhep de Balkanlarda kendi hâkimiyetini sağlamak için diğeriyle amansız bir çatışmaya girmiştir.⁵³ Balkan Yarımadası’nda ortaya çıkmış Macaristan hariç Bulgaristan, Sırbistan, Romanya Prenslikleri ve Bizans İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu ve Ortodoks kilisesinin yürüncesi içinde olmuşlardır. Ortodoks

⁵⁰ Nuray Bozbora, “Arnavutların Kökeni”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl), c. I: Tarih, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, ss. 261-262.

⁵¹ Ilir Rruqa, “Arnavutluk’ta Hristiyanlık ve İslamiyet’in Tarihçesi”, *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s. 3-4.

⁵² Bozbora, “Arnavutların Kökeni”, s. 265.

⁵³ Karpat, “Balkanlar”, s. 28.

inancına bağıllık, bu devletleri birbiriyle savaştan alıkoymadı. Sırbistan, Bulgaristan ve Bizans, farklı dönemlerde birbirlerinin yıkımına sebebiyet verdiler. Bizans hükümeti Balkanlardaki Slav kökenli güçlerin ve doğudaki Müslüman devletlerin oluşturdukları tehdide ek olarak, kendisine batıdan yönelen ve hem siyasi ve askeri hem de dini karakterli bir meydan okumaya maruz kaldı.⁵⁴

Bizans'a doğudan ilk olarak Persler daha sonra da Müslüman Arapların yönelttiği saldırıların yerini 11. yüzyılda Selçuklu ailesinin liderliğindeki Müslüman Türkler aldı. Bizans ordusu, 1071 yılında Malazgirt Savaşında kesin bir yenilgiye uğrayarak Yakın Doğu'daki topraklarını ve çok daha önemlisi Anadolu'daki topraklarının çoğunu kaybetti. Hristiyanlığın kutsal topraklarının bir Müslüman devlet tarafından fethedilmesi, bahane edilerek Batı'da bir Haçlı seferinin (1204) tertip edilip İstanbul'un Katolikler tarafından yağmalanması sağlandı.1453 yılında Osmanlı Hanedanlığının İstanbul'u fethetmesiyle bin yıllık Bizans devleti yıkılmış oldu.

Bizans İmparatorluğu'nun ortaya koyduğu yüksek medeniyet düzeyi, Balkanların Ortodoks devletleri için hükümet ve kültür kalıpları temin etmiştir. Bizans otokratları olmayı arzulayan Balkanlardaki yöneticiler, Bizans sarayının törenlerini kopya etmiş; binaların ve kiliselerin yapımında Bizans'ın mimari tarzlarını kullanmışlardır. Dolayısıyla, Orta Çağ Balkan medeniyeti, özü itibarıyla bir Bizans medeniyeti olmuş ve onun mirası üzerinde Osmanlı yüksek kültür anlayışı bölgeye gelinceye kadar yükselmiştir.

1.5. Osmanlı İdaresinde Balkanlar ve Balkan Halkları

Bizanslıların Balkanlar'daki hâkimiyeti aşağı yukarı 900'den 1204'e kadar kesintisiz devam etmiş, IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u işgal eden (1204-1261) Latinler bu hâkimiyetin son bulmasına sebep olmuşlardır. Balkanlarda yarım asırdan fazla hakimiyet kuran Bizans Haçlı Kumandanları tarafından kurulmuş olan çeşitli feodal devletlere karşı bir şey yapamamış çoğunluğu Yunan ve Slav kökenli olan yerli

⁵⁴ Jelavich, *Balkan Tarihi I (18 ve 19. Yüzyıllar)*, s. 23-25.

halkın büyük kısmı bu feodal devletlerin arasında paylaşılmış ve Türklerin Balkanlar'a gelmesine kadar onların hâkimiyetinde kalmıştır.⁵⁵

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı altında kalması, hudut bölgelerinde bulunan uç beylerine daha rahat hareket etme imkânı sağlamıştır. Bu uç beyliklerden birisi olan Osmanlı beyliği bu durumdan yararlanarak Bizans'ın Bithynia'daki topraklarını hedef olarak seçmiştir. 14. yüzyılın başlarında, Osmanlıların büyük bir güç olarak ortaya çıkışı, Anadolu tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Bu hususla ilgili olarak çağdaş müelliflerden Nikephoros Gregoras, "Bizans İmparatorluğu doğu bölgesini görmezlikten geldiği için, Bithynia bölgesindeki birçok şehir ve bölge, Türklerin eline geçti" demektedir.⁵⁶

Osmanlı kuvvetleri, ilk defa 1321'de Mudanya'yı aldıktan sonra, Marmara Denizi kıyılarına ulaşarak Rumeli ile karşı karşıya gelmişlerdir. Zaman zaman Bizans'ı tazyik maksadıyla küçük gruplar halinde Rumeli'ye geçiş yapmaları, Türklerin Rumeli'yi tanınmasına imkân sağlamıştır.⁵⁷ Bu dönemde Karesi Beyliğinde meydana gelen karışıklıklardan yararlanarak Orhan Bey bu beyliği 1345'te ilhak etti. Karesi Beyliği'nin ilhakı, Osmanlılara Edremit Körfezi ve Kapıdağı arasındaki bölgeyi kazandırınca, Osmanlılar Rumeli toprakları ile karşı karşıya gelmişlerdir.⁵⁸

Osmanlıların Balkanlardaki devletlerle ilişkileri, 1340'lı yıllara kadar gitmektedir. Bu tarihlerde Bizans İmparatoru'na rakip olan Sırp Kralı Stephan Duşan Makedonya'yı ele geçirdikten sonra İstanbul'a yöneldi. Bu dönemde Bizans'taki taht mücadelelerinde Stephan Duşan İmparator V. Paleiologos'u, Osmanlılar ise, tahtı elde etmek isteyen Kantakuzenos'u desteklemişlerdir. Osmanlıların yardımıyla tahtı elde eden Kantakuzenos bu yardımlara karşılık Rumeli de bir üs olarak Çimpe Kalesi ve civarını Osmanlılara verdi. 1352 yılında Kantakuzenos'un müttefiki olarak Trakya da Cinbi'ye (Tysmpe) yerleşen Süleyman Paşa, burasını Balkanlarda yayılma için önemli

⁵⁵ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Esra Ermert (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, ss.269-280.

⁵⁶ Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Tarih, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s. 287

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 141-142.

⁵⁸ İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", s.288.

bir köprübaşı olarak teşkilatlandırdı. Balkanlar'a geçiş sırasında Ceneviz (Genoa) 1358 sonlarında Orhan Bey'le anlaşma yaptıktan sonra Süleyman Gazi'nin kuvvetlerini gemileriyle taşıdı.⁵⁹

Osmanlı kuvvetleri 1-2 Mart 1354'te meydana gelen depremde surları yıkılan Gelibolu Kalesi ile etraftaki kasaba ve köyleri fethetti. Daha sonra buralara Anadolu'dan getirtilen kuvvetler yerleştirilip iskân ettirilerek Gelibolu'da önemli bir askeri üs oluşturuldu. Rumeli fütühatı I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında hızlanarak 1361 senesinde Edirne fethedilerek dört yıl sonra devletin merkezi buraya kaydırılmıştır. Osmanlılar, Meriç Vadisinden hareketle 1363'de Filibe'yi almış ve Bizans'ı nüfusu etkisi altına sokmuştur.⁶⁰ Balkanlardaki Türk ilerlemesine karşı Bizans, papadan yardım istemiş ancak Osmanlıya karşı Haçlı Seferi düzenlenmesi bir sonuca varmamıştır. 26 Eylül 1371'de meydana gelen II. Meriç ya da Çernomen muharebesi ile Sırp kralı ve müttefikleri, yenilgiye uğratılmış bu zaferden sonra Batı Trakya'nın ve Makedonya'nın zaptı mümkün olmuştur. Osmanlı tehdidine karşı batı Hristiyan dünyasında papanın öncülüğünde, bir Haçlı Seferi düzenleme girişimi tekrar neticesiz kalmıştır.⁶¹ 1389 Kosova Meydan Savaşıyla Sırbistan Türk hâkimiyetine geçmiştir.⁶² Yıldırım Bayezid döneminde fetihler Güney Balkanlar'a kadar genişlemiş, Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya kadar uzanmıştır. 1396 yılında Yıldırım Bayezid'in Niğbolu önlerinde Haçlı ordusunu hezimete uğratması ise Türklerin Balkan hâkimiyetini perçinlemiştir.⁶³

Osmanlılar, Balkanlarda üç koldan ilerlemelerine devam ettiler. Güneyde Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarına, Yunanistan ve Selanik'e, Kuzeyde Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden Belgrad'a kadar ulaştılar. Balkanlar'ın fethi, 14. yüzyılın

⁵⁹ Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları Fetih Sürecinin Siyasi, Sosyoekonomik ve Askeri Yönleri 1345-1496), *XIV Yüzyıldan Günümüz Balkanlar ve Balkanlar Tarihi On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri I*, 2014, s.49.

⁶⁰ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkan Türkolojiler Araştırma Merkezi (BAL-TAM) Türklük Bilgisi 3*, (Eylül 2005), s.26.

⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.154.

⁶² Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, c. I, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.67.

⁶³ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)", *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, 1993, s.53.

ortalarından yüzyılın sonuna kadar çok kısa bir sürede gerçekleşti.⁶⁴ Çelebi Mehmet (1413-1421) zamanında Balkanlarda yapılan fetihlerde bir duraklama olmasına rağmen, sultan II. Murad döneminde tekrar atağa geçildi. 1448 II. Kosova Savaşı'nda Macarlar yenilgiye uğratılmıştır. Varna ve II. Kosova zaferi ile Osmanlılar Balkanların en büyük hâkimi olmuşlardır.⁶⁵

Balkanlarda Osmanlı yayılışının politik ve sosyal koşullarına bakıldığında, o zaman Balkanlar birçok devletçik ve senyörlüğe bölünmüş durumda idi. Onların arasındaki çekişmeler Osmanlı yayılışına çok yardım etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ne önce bir yardımcı, koruyucu devlet olarak egemenliğini yerleştirme imkanı vermiştir. Bizans'ın son döneminde merkezi otoritenin zayıflaması ile birlikte vilayetlerde büyük pronia (tumar) ve kharistikion (kilise toprakları) sahipleri bir takım mali ve hukuki bağımsızlıklarla merkezi hükümet karşısında gittikçe daha bağımsız bir hale gelip toprak ve köylü üzerinde haklarını genişleterek köylü üzerinde angarya ve feodal vergileri arttırmaya çalıştılar. Bütün bu gelişmeler, Balkanlar'da Osmanlı yayılışı sırasında en bunalımlı noktaya varmış bulunuyordu. Osmanlılar fetih ve ilhak aşamasında yerel aristokrasiye ait toprakları tumar haline getirerek devletin toprak üzerindeki kontrolünü yeniden sağlıyor, her türlü yerel feodal bağılıkları kaldırmayı amaçlamıştır. Tarım topraklarının miri toprak sistemiyle devlet mülkiyeti altına konması ve köylünün yalnız devletin raiyyeti durumunda bulunması ancak güçlü bir merkezi otorite ile olanaklıydı ve bu durum Balkanlar'da gerçek bir sosyal devrim anlamındaydı. Osmanlılar yalnız senyörlerin değil, birçok yerde manastırların topraklarını da tımara çevirmiş yahut onların köylü üzerindeki angarya ve imtiyazlarını kaldırmışlardır.⁶⁶

Balkanlarda fethedilen bir bölgenin Osmanlılaştırılması, apansız köklü bir dönüşüm değil, adım adım ilerleyen doğal bir gelişimin ürünüdür. Osmanlılar Ortodoks kilisesi'ni resmen tanıyarak Katolik kilisesinin yayılmasına imkan

⁶⁴ Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", *Türkler*, Hasan Celal Güzel vd. (ed.), c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.166-167.

⁶⁵ Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân", *Türkler*, Hasan Celal Güzel vd. (ed.), c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 158-160.

⁶⁶ Halil İnalcık, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerinin Sosyal Koşulları", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2011, ss. 1-10.

tanımamıştır. Osmanlıların Ortodoks kilisesine karşı güttükleri politika, imparatorluğun Balkanlı karakterini kuvvetle belirtir. Osmanlılar İslam'ın gayrimüslimler için tanıdığı zimmi hukukunu en geniş anlamıyla uygulamışlardır. Yani onların cizye ödenmesi dışında Müslüman tebaadan ayrı tutmuyor; canlarını, mallarını korumayı tanrı'nın bir emri ve devletin başlıca ödevi biliyorlardı. Osmanlı hoşgörülülüğü, devletin müslim ve gayrimüslim bütün tebaayı korumayı ödev bilmesi, Osmanlı egemenliğinin hızla yayılmasını sağlayan faktörlerin başında gelir. Bu siyaset Kur'an'da te'lifu'l kulûb ve Osmanlı kaynaklarında istimalet adıyla ifade edilmiştir.⁶⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli fetihlerinde takip ettiği stratejilerden biri, yeni ele geçirilen topraklara Anadolu Müslüman Türk nüfusunun göç ettirilmesi idi. Bu bakımdan Osmanlılar, hem gayrimüslim Rumeli hem de Anadolu'daki Müslüman Türk beylikleri topraklarını ele geçirmeye dayalı iki taraflı genişleme siyaseti takip etti. Böylece Osmanlı hâkimiyeti altına girecek olan Müslüman Türk beylikleri nüfusu, Rumeli'de fethedilen gayrimüslim coğrafyaya göçürülüyor ve yeni coğrafyanın Osmanlı toprakları hâlini alması sağlanıyordu. Osmanlılar tarafından iskana tabi tutulan Türkmenler, Anadolu'dan Rumeli'ye dillerini ve kültürlerini de getirdiler. Bunların çoğu yeni isimler altında, yeni köyler ve yerleşim birimleri kurdular. Bu yönüyle Osmanlı fetihlerinin geçici ve maceracı bir hareket değil, kesin bir yerleşme ve yurt tutma gayesini hedeflediği görülmektedir. Dolayısıyla balkanların fethi sırasında buradaki bazı muayyen bölgeler, yoğun bir göç ve iskan hareketine sahne olmuş, kurulan iskan birimleri ile boşalmış topraklar şenlendirilmiş ve işlenmeye başlamıştır. Buralara iskan edilen Türkmenler zamanla buralarda han, hamam, köprü, medrese, zaviye, imaret, tekke, cami ve mescit gibi Türk-İslam eserleri inşa etmişler ve böylece Balkanlar'ı bir Türk yurdu haline getirmişlerdir. Fetihlerde takip edilen en önemli stratejilerden diğeri Osmanlı'nın Rumeli teopolitiği idi. Bu teopolitiğin temelinde, İslam'ı Rumeli'de yaymak ve İslam'ın kılıçdarlığını yapmak değil, yeni ele geçirilen Gayrimüslim coğrafyadaki hâkimiyette önemli rol oynayan Müslüman Türk nüfusun sahip olduğu değerleri korumak ve devam ettirmek yatıyordu. Bu anlayış, konar-göçer Türk geleneğini üzerinde taşıyan Osmanlı-Kayı

⁶⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, ss. 10-22.

aşiretinin inançlarla ilişkisini belirleyen örfî ve şerî kurallar manzumesi idi. Hem İslamî hem de eski Türk geleneğinden beslenen Osmanlılar, Rumeli'ye göçürülen Müslüman Türk nüfusu diğer dini inançlara karşı korumayı amaçlıyorlardı. Bunun için Kolonizatör Türk dervişleri olarak adlandırılan ve Osmanlı merkezi tarafından görevlendirilen zümrenin temel amacı İslam'ı yaymak değil, Müslüman Türk nüfusunu din ve gelenek açısından diğer dini inanç ve Gayrimüslim yaşam biçimine karşı korumaktı. Osmanlı imparatorluk rejimi din ve ırk ayrımı gözetmeyen, bütün tebaayı Osmanlı Devleti şemsiyesi altında birleştiren siyasi bir düzendi ve 19. yüzyılda Bulgarlar, Sırlar, Yunanlar milli bilinçle devletler kurmak için ayaklanıncaya kadar, Balkanlı halk kitleleri tarafından böyle kabul edilmiştir.⁶⁸

Fatih'in (1451-1481) İstanbul'u 1453'te fethetmesi, kendisini Bizans'ın meşru varisi ilan edip önceki Bizans topraklarını ele geçirmek için faaliyete geçmesi, Balkanlardaki hâkimiyetini daha da kuvvetlendirmiştir. 1454 yılında Sırbistan ve Arnavutluk'un büyük kısmı alınmıştır. 1456 yılında Boğdan (Moldovya) Osmanlı egemenliğini kabul etmiş; 1459 yılında Sırp topraklarının tamamı Osmanlı egemenliği altına girmiştir. 1463'te Bosna Krallığı Osmanlı egemenliğine geçmiş, 1468'de Arnavutluk'ta İskender Bey'in direnci kırılmıştır. 1479 yılında Arnavutluk'un fethi tamamlanmıştır.⁶⁹ II. Bayezid (1481-1512) döneminde 1483 yılında Hersek Osmanlı egemenliğini tanıdı. 1492 yılında İspanya-Portekiz Yahudileri Balkanlara yerleştirildi. II. Bayezid'in Boğdan Seferi ile Osmanlı Hâkimiyeti Romanya'ya kadar ulaştı.⁷⁰

Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyeti, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanatı zamanında Rodos ve Belgrad'ın fethi ile başlamış, Macaristan'ın hâkimiyet altına alınması, Viyana ve Malta Muhasaralarına kadar çok geniş bir yelpazede devam

⁶⁸ Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, ss. 53-67.

⁶⁹ Oğuzoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları Fetih Sürecinin Siyasi, Sosyoekonomik ve Askeri Yönleri (1354-1479)", s.52.

⁷⁰ Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)", s. 54.

etmiştir.⁷¹ Fatih'in ölümünden sonra duraklayan Balkan fetihleri Kanuni Sultan Süleyman'ın Macar tehlikesini yok etmek için 1521'de Belgrad Kalesini alınmıştır.⁷²

Kanuni'den sonra tahta geçen oğlu II. Selim'in saltanatı süresince (1566-1574) Batı cephesinde Osmanlı Devleti'ni uğraştıran önemli bir gelişme yaşanmamıştır. III. Murad'ın (1574-1595) saltanatının son yılları Avusturya sınırındaki sorunlarla geçmiştir. 1590 yılında Avusturya ile yapılan barış 8 yıl süreyle uzatılmıştır. Fakat Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa barışa sadık kalmamış, akınlar yapmıştır. III. Mehmed (1595-1603) döneminde Erdel ve Memleketeyn (Eflak ve Boğdan) ile savaşlar yapılmıştır. III. Mehmed'in bizzat ordunun başında sefere çıkarak aldığı Eğri Kalesini geri almak için harekete geçen Avusturya ordusu ve Alman, Erdel, İspanyol, Papalık, Floransa, Fransız, Çek ve Leh askerlerinin oluşturduğu müttefik ordusu 15 Ekim 1596 tarihinde Haçova'da Osmanlı ordusu ile savaştı. Osmanlı ordusu Haçova'da büyük bir zafer kazandı. 1593 tarihinde başlayan Avusturya-Osmanlı Savaşları 1606 tarihinde Zitvatorok Antlaşması'nın imzalanması ile son buldu. 16. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya'nın sürekli Erdel iç işlerine karışması Osmanlı Devleti ile arasının açılmasına neden oldu. 1663 yılında Avusturya ile savaşlar başladı. Osmanlı ordusu Köprülü Mehmet Paşanın komutasında Uyvar Kalesini fethetti. Uyvar'ın alınmasından sonra Avrupa'da "Uyvar önünde Türk gibi kuvvetli" sözü yaygınlaştı. Aynı cephede Fazıl Ahmet Paşa'nın gösterdiği kahramanlıklardan sonra 1664 yılında iki devlet arasında Vasvar Antlaşması imzalandı. İmzalanan antlaşma ile Erdel'in hukuki statüsü belirlenmiştir.⁷³

1683 II. Viyana kuşatmasının bozgun ile sonuçlanması sonrasında Avrupalı dış güçler (Avusturya, Rusya ve Venedik) doğrudan Balkanların içine girmeye başladılar.⁷⁴ Bu yüzyılda Belgrad'ın 4-5 kez el değiştirmesi, halklar üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Osmanlı ile tek başına baş edemeyen cemaatler için yeni büyük güçlerin belirmesi önemli gelişmeleri de beraberinde getirdi. 1683 II. Viyana

⁷¹ İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", s. 292.

⁷² Karpat, "Balkanlar", s. 29.

⁷³ Halime Doğru, "Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1683)", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, ss. 314-318.

⁷⁴ Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", *Türkler*, Hasan Celal Güzel vd. (ed.), c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.746.

yenilgisiyle⁷⁵ Niş, Vidin, Prizren, Üsküp'e kadar alanla Dalmaçya, Mora, Atina, Sakız, Avlonya el değiştirmiştir. II. Viyana Kuşatması yenilgisinden sonra Osmanlıya karşı oluşturulan Kutsal İttifak başarılı olmuş yapılan savaş sonucunda İmzalanan 1699 Karlofça Barışı ile Belgrad, Temeşvar Osmanlı'da kaldı; Erdel Avusturya'ya, Mora, Korfu, Dalmaçya Venedik'e bırakıldı.⁷⁶ 1711 yılında Rusya Eflak ve Boğdan halkını din dayanışmasıyla ayaklanmaya davet etti.⁷⁷ 1718 Pasarofça Antlaşması ile Belgrad Avusturya'ya bırakılınca Osmanlı Orta Avrupa'ya açılan kapısını kaybetti. 1737 yılında bazı Sırp ve Karadağlıların desteğiyle Avusturya Niş ve Bosna'yı aldı, Osmanlı karşı saldırı ile Belgrad'ı ele geçirdi. 1739 Belgrad Barışı ile Avusturya Tuna ve Sava'nın güneyindeki yerleri terk etti. 1768-1774 döneminde Rus teşvikiyle Karadağ'da ayaklanma meydana geldi, Babıali'nin Çariçeden Lehistan'ı terk etmesini istemesi sonucunda savaş yaşandı. Rusların Mora'da Rumları ayaklandırma çabaları bu dönemde başarısız oldu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti Kırım'a bağımsızlık verdi. Rusya, Azak Kalesini alarak Karadeniz'e yerleşti. Ortodoksların koruyucusu rolünü üstlendi. İşgal ettiği Eflak ve Boğdan'ı iade etti.⁷⁸ Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesiyle İstanbul'da himayesi altında bir Yunan İmparatorluğu kurma amacıyla Osmanlıları Balkanlardan atmaya çalıştı. Bunun için Rumları yanına çekme çalıştı. 1782 Rusya ile Avusturya arasında Balkanları paylaşma pazarlıkları başladı. Rusya sadece Kırım'ı alacak. Eflak ve Boğdan, iki imparatorluk arasında tampon bir devlet olacak. İstanbul, Trakya, Makedonya ve Kuzey Yunanistan yeni Bizans İmparatorluğu kurulup başına Çariçe'nin torunu getirilecek. 1787-1792 döneminde Rusya'nın Kırım'ı resmen ilhakının ardından Balkan halklarını ve Rumlar arasında ayaklanma için kışkırtıcı faaliyetlerine bir son vermeyince Babıali Rusya'ya savaş ilan etti. 1788'de de Avusturya müttefikine yardım için savaşa katıldı. Bosna, Sırbistan, Eflak ve Boğdan'daki savaşlarda Osmanlı Devleti genellikle yenildi, Belgrad, Niş, Bükreş elden çıktı. Ancak 1789 Fransız Devrimi Avusturya'nın dikkatini fazlasıyla çektiğinden tek başına Osmanlı Devleti ile savaş öncesi duruma dönme

⁷⁵ Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", s.755.

⁷⁶ F. Monika Molnar, "Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören", *Türkler*, Hasan Celal Güzel vd. (ed.), c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.783-788.

⁷⁷ Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", ss.760-764.

⁷⁸ Fikret Sarıcaoğlu, "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası", *Türkler*, c. XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 545.

(Belgrad'ın iadesi) koşuluyla Zıştovi Barış'ını (1791) yaptı. Lehistan ve İsveç'le başı dertte olan Rusya da sadece Dinyester Nehri hudut olmak, Eflak ve Boğdan'ı Osmanlı'ya bırakmak koşuluyla Yaş Barış'ını imzaladı (1792).⁷⁹

Osmanlı Devleti Balkanlardaki küçük devletler dünyasına, küçük bir beylik olarak girmiş, zamanla sadece gücüyle değil, meziyetleriyle de kendisini kabul ettirerek büyük olmuştu. 18. yüzyılda Avrupa'dan Balkanlara yönelen eylem ise doğrudan doğruya büyük devletlerin yayılmacılık hırısından ileri geliyordu ve saldırı bu cemaatlere değil, doğrudan Osmanlı'ya idi. Bu halkların hakları ya da bağımsızlığı, özerkliği gibi bir düşünce yoktu. 14. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı'yı tercih eden cemaatlerin artık onu istememeleri, hatta bu yeni yayılmacıları yeğlemelerinin kökeninde önemli sebepler yatmaktadır.⁸⁰ Balkanlar üzerindeki Osmanlı denetimi, 15. yüzyılın sonundan 16. yüzyılın sonuna kadar kesintisiz bir şekilde sürdü. Bu durum yarımada sakinlerinin Roma döneminden beri en uzun barış dönemini yaşamalarına izin verdi; sonraki yüzyıllarda da böylesine uzun süreli bir iç barış göremeyeceklerdi. Balkanların pek çok sakininin ekonomik durumu zamanla düzelmek yerine, 16. yüzyılın sonundan itibaren durgunlaşmış ya da gerilemiştir. Bu durumun birbiriyle örtüşen birçok açıklaması vardır.⁸¹ Sorunlardan biri devletin ekonomiye yönelik tutumuydu. Osmanlı Devleti'nde, Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi, ana kaygı büyüme değil daha çok istikrardı. En önemlisi kentlerin ihtiyacını karşılamak ve İmparatorluğun, hiyerarşideki yerinde kalması beklenen bütün sakinlerine kusursuz güvenlik sağlamaktı. Vergiler aşırı yüksek değildi ve ordu, tımar vergileriyle ve fetihlerden elde edilen kazançlarla besleniyordu. 16. yüzyılın sonlarına doğru, birçok sorun birleşip Osmanlı ekonomisini tartışmalı hale getirdi. İmparatorluk doğal sınırlarına ulaşmış olmasından dolayı yeni fetihlerin yapılmamasıyla birlikte artık ordu da kendi kendini besleyemez hale geldi. 17. yüzyılın sonunda Habsburgların yükselişi Osmanlı'nın küçülmesine yol açınca durum daha da kötüleşti; verimli Macar topraklarını Osmanlı'nın kaybetmesi onun için en büyük darbe oldu. 16. yüzyılda Avrupa'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu da bir nüfus

⁷⁹ Sarıcaoğlu, "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası", ss. 548-553.

⁸⁰ Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)", s.69

⁸¹ Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, Ali Cevat Akkoyunlu (çev.), İstanbul: Doğan Kitap, 2009, s.79.

patlamasına tanık oldu. Ancak istikrar ve sürekliliğe göre tasarlanmış Osmanlı ekonomisi, artan nüfusa iktisadi fırsatlar yaratacak kadar dinamik değildi. Kırsal refah yaratamamakla birlikte, kabul edilebilir bir yaşam standardı sağlayan tımar sistemi giderek bozuldu. Yerle beyler tımarları ele geçirmeye, bu toprakları büyük çiftliklere çevirmeye ve köylüleri insafsızca sömürmeye başladılar. 17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde bu yerel kodamanlar, sultanın bile zar zor söz geçirebildiği güçlü tımarlar yaratacaklardı. Bazı bölgelerde köylüler tarım topraklarını terk ederek dağlara çekilmeye başladılar; buralarda hayvancılık ya da eşkıyalık gibi vergilendirilmesi daha güç işlerle uğraştılar. Rumca Klepth, Sırpça Hajduk denilen bu haydutlar, daha sonra Osmanlılara karşı ulusal ayaklanmalarda önemli roller oynayacaklardı.⁸² Amerika'dan yağmalanan değerli madenler gümüş fiyatını üretim maliyetinin altına düşürünce, Balkanlarda madencilik gelirleri de azaldı. Balkanlarda bazı sanayilerin gelişmesine (başta kaba yün kumaş üretimi olmak üzere) rağmen, Osmanlı İmparatorluğu 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa ekonomilerini canlandıran Sanayi Devrimi'ne de katılmadı.

18. yüzyılda yaşanan gelişmeler ışığında Balkan haklarının durumuna bakacak olursak; Mora, Sırbistan ve Memleketyn bölgelerinde Osmanlı sınırın gerilemesi sebebiyle bu bölgelerin önemli bir kısmının Pax Ottomana'nın etkisinin dışında kaldığı görülmektedir. Savaşların getirdiği dinamizmin yanı sıra, yukarıda bahsettiğimiz ticari ve ekonomik alandaki gelişmeler de bu cemaatlere ayrı bir ivme veriyordu. Sadece Selanik ve Ege Adaları gibi Akdeniz ticaretine açık yerler değil, örneğin İstanbul'un deposu sayılan Bulgaristan bölgesinde bile bir canlanma olduğu, ilk burjuva kadroların belirmeye başladığı ileri sürülmüştür.

Milletler sorunu ilk aşamada genel olarak Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında yaşayan gayrimüslim unsurları kapsayan bir sorun iken, zamanla Türk olmayan Müslüman unsurları da içine alarak daha geniş spektruma oturmuştur. Balkan ulusçuluğunun ortaya çıkışını Fransız Devrimine ve Rusya'nın bir kıskırtması olarak değerlendirmek tarihi yanlıdır.⁸³ Balkan milliyetçiliğinin kökenlerine bakıldığında

⁸²Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, s.80-82

⁸³ İlber Ortaylı, "Balkan Milliyetçiliği", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, IV, ss.1026-1027.

patriyotist bir karakterde olup, aydınlanma düşüncesinden daha çok İtalyan siyasal düşüncesinden gelmekteydi. Bundan dolayı ihtilalci hücre tipi bir örgütlenme niteliği taşımaktaydı. Balkan milliyetçiliği, türünün müstesna bir örneği olarak oldukça sert bir karakterde, anakronik bir yapıda, radikal görünümlü ve gayri medeni özelliklere sahipti. Anakronikliği, çağdaş milliyetçiliğin geçirdiği tarihsel vetireyi tamamlamamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Yer yer mikro milliyetçilik özellikleri de gösteren Balkan milliyetçiliği daha çok dilsel, tarihsel ve etnik bir kimlik anlayışına yaslanmaktaydı.⁸⁴ 1433’de Osmanlı Devleti’ne tabii olan ve İtalyan Rönesans kültür çevresiyle yakın ilgisi olan Dubrovnik, 16. yüzyılda Balkanlarda ulusçuluğun ilk göze çarptığı yerdir. Balkan ulusçuluğunun uyanmasında İtalyan Rönesans’ı, Fransız İhtilali’nden ve Rus etkilerinden çok daha önce hissedilmiştir. Bunda Balkan Slavlarının İtalyanlar gibi dağınık ve çeşitli unsurların hâkimiyeti altında olmaları etkili olmuştur. Bu nedenle Rönesans’ın siyaset felsefesinin, özellikle İtalyan kentleriyle benzer toplumsal, siyasal, ekonomik koşullara sahip Doğu Adriyatik kıyısı kentlerinde etkin olması rastlantısal değildir. Batı Avrupa’da, Fransız Devrimiyle noktalanmış 18. yüzyıl Aydınlanma sürecinin Balkanlara etkisi de yarımadaanın Batıya açılan penceresi olan Adriyatik kıyılarından ve Tuna kanalıyla oldu.⁸⁵ 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı-Avusturya savaşlarından sonra çok sayıda Sırp Tuna’nın kuzeyindeki Avusturya topraklarına yerleşmişti. Burada, Batıdan gelen yeni fikirlere açık, Latinler ve Helenler arasındaki geleneksel düşmanlığı aşabilecek nitelikte kişiler yetişti. Modern Balkan uluslarının oluşmasında etkili olacak olan ilk fikir hareketleri Korfu, Dubrovnik ya da Karlovitz’de (Karlofça) yeşerdi.⁸⁶

Balkanlarda şehirli sınıfın ya da kırsal aristokrasinin yokluğu, siyasi iktidarın eksikliğini hissettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve ekonomik düzeni ve hukuki yapısından dolayı Balkanlarda irsi bir aristokrasi gelişmemiştir. 14. yüzyıldan itibaren yerli aristokrasi hemen hemen yok olmuştur. Balkanlarda ulusçu hareketi tetikleyenler önce kilise, 18. yüzyıldan itibaren de burjuva sınıfı ve nihayet köylüler

⁸⁴ Fahri Yetim, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 2011, s. 290.

⁸⁵ Yahya Kemal Taştan, “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s. 429.

⁸⁶ Taştan, “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri”, s. 430.

oldu. Balkan milliyetçilikleri içinde ilk göze çarpan Yunan ulusçu hareketi olmuştur. Fransız İhtilali'nden etkilenmiş olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu içinde her zaman ruhen mevcut olmuştur. Yunan milliyetçiliği, 20. yüzyılın başlarında bazı Yunanlı aydınlar tarafından geliştirilen politik bir inanç ve eylem programı olan Yunan-Osmanlılığı şeklinde de algılanmıştır.⁸⁷ Yunan milliyetçiliği genellikle daha zengin olan ve modern Avrupa'nın zenginlik yaratan ekonomilerini, kendi Müslüman Osmanlı beylerinden daha iyi anlayan halklar arasında doğmuştur.⁸⁸ Yunanlılarda "ulusal bilinç" in uyanışı diğer Balkan ülkelerine göre daha eski ve farklı bir çizgi izler. "Biz Heleniz" sözü ilk kez, Osmanlıların bölgeye yayılmaya başladıkları sırada Plethon Gemistos (1355-1452) tarafından dile getirilmiştir. Gemistos, Antik Hellenlerin dilinin, dininin ve kurumlarının benimsenmesini ister. Gemistos açık bir biçimde ulusçu anlayışı anımsatan bir dil kullanmıştır. Ancak Gemistos'un çağrısı kitleleri etkilememiştir. Osmanlı yönetimi yıllarında da bu tarz radikal görüşler uzun zaman duyulmamıştır. Hellen ulusal bilinci, kişisel düzeyde çok eskilerde, 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu düşünce toplumsal bir güç olarak ise 18. yüzyıl gibi geç bir dönemde görülmüştür.⁸⁹ Yunan ihtilali başlangıcı ve sonuçları yönünden Avrupa'nın yakın ilgisini çekmiştir. Yeniçağ ve Aydınlanma dönemi Avrupası, Yunan kültürüne duyuyordu. Bunun yanında Romenler ve Bulgarlar da Yunan dili ve Yunan ulusçuluğundan etkilenmişlerdi. Yunan ayaklanması, baştan bir Avrupa sorunu olarak doğdu. Nitelik olarak diğer Balkan ulusları hareketlerinden en farklı yönü de buydu.

Romen ulusçuluğu ise farklı bir kategoride olup, 18. yüzyıl başlarına kadar İmparatorluğun yarı bağımsız eyaletleri olan Eflak ve Boğdan'a daha sonra atanan Rum kökenli voyvodalara gösterilen tepkiden beslenmiştir. Bir başka grup olan Slavlarda ise, Osmanlı döneminde idari yönden bir özerklikleri olmadığı gibi dini yönden de Rum kilisesine bağlı olmuşlardır. Bu durum onları bir tür halk milliyetçiliği diyebileceğimiz folk patriyotizmine itmiştir ki bu özellik tüm Doğu ve Orta Avrupa'ya özgü bir olgudur.⁹⁰ Osmanlı hâkimiyeti sırasında Slav birliği ve bağımsızlığından ilk

⁸⁷ Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.171.

⁸⁸ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Büşra Ersanlı (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s. 183.

⁸⁹ Taştan, "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", s. 431-435.

⁹⁰ Ortaylı, "Balkan Milliyetçiliği", s.1027.

defa söz eden Hırvat şairi Ivan Gunduliç (1588-1638)'tir. "Osman" adlı epik şiirinde Rönesans şairi Tasso tarzında Slav kurtuluşundan ve dayanışmasından söz etmiştir. Bu davanın gerçekleşmesinde en büyük rolü de Türk tehlikesine karşı kendini Avrupa'nın koruyucusu sayan Polonya Krallığına biçmiştir. Slav tarih ve filolojisi üzerinde derin bilgisi olan ve Slavcılığın siyasi ve kültürel programını yapan Hırvat Juri Krijaniç (1613-1638), Slav birliği ve kurtuluşunun anacak kuvvetli bir monark tarafından gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüştü. Bu monark, Rus çarıydı. *Rusya'nın Politikası* adlı eserinde Krijaniç, çarın bu ideali benimsemesini ve ona göre sorumlulukla hareket etmesini önermiştir.⁹¹

19. yüzyılın ikinci yarısında Balkan ulusçuluğu Bulgaristan'da ilginç gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde Balkan ulusçuluğu farklı bir karakter kazanmıştır. Tanzimat Fermanı Bulgar eğitim ve basın hayatının hız kazanmasına, kültürel özerkliğine yol açtı. 19. yüzyılın ortasında sadece halk dili olarak yaşayan Bulgarca yeniden eğitim ve edebiyat dili olmuştur. 1870'lerden sonra Sırbistan ve Romanya'da kurulan lejyonlarla Bulgar ulusçuluğu yöntem olarak silahlı mücadeleyi benimsedi. Balkan milliyetçiliği içinde yer alan bir diğer grup olan Türkler ve Arnavutların milliyetçiliği ise, en geç ortaya çıkmış olup, büyük ölçüde diğerlerine kaşı tepkiyi benimseyen gruplardır.⁹²

Osmanlı İmparatorluğu'nda milletler sorununun ortaya çıkması 18. yüzyılın sonlarına kadar iner. Bununla birlikte bu sorunun kronik bir hal alması Tanzimat dönemi içinde olmuştur. 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ortodoks tebaanın koruyuculuk hakkını elde etmişti. Bunu zaman içinde genişleterek kendi emperyalist emelleri doğrultusunda kullanan Rusya'ya karşı Büyük Güçlerin de aynı şekilde hareket etmesiyle bu yüzyıl ortalarında milletler sorunu ortaya çıktı. 19. yüzyılda Doğu Sorunu ortaya çıkıp Rusya Osmanlıların en büyük düşmanı haline geldikten sonra Rus Edebiyatı'nda da Hıristiyanlara yönelik gizlenmeyen bir destek ve gerçek bir tutku görüldü. Bütün Balkan ulusları şu ya da bu dönemde Büyük

⁹¹ Taştan, "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", s. 434.

⁹² Ortaylı, "Balkan Milliyetçiliği", s.1027.

Güçler'in koruması altına girmiştir. Yunanlılar antik tarihlerinin çekiciliği ve aydınlanma fikirlerinin etkisi sayesinde özel bir ilgi görmüşlerdir. Bulgarlar ise, coğrafi konumlarından ve görkemli bir antik geçmişi bulunmamasından dolayı nispeten ulusal seferberliğe geç başlamalarından sınırlı bir ilgi görmüşlerdir. Bunda Rusya'nın Panslavizm politikalarının da etkisi vardır. Ancak bu eksik ilgi, Rusya tarafından Bulgarların kendilerine özgü bir ulus olduğu ve Türkler tarafından en çok ezilen taraf olduğu şeklindeki tezleriyle telafi edilmek istenmiştir.⁹³ Milletler sorununun ortaya çıkması, kuşkusuz salt dış etkenlerin sonucu değildi. Özellikle Tanzimat döneminde gerçekleştirilen toplumsal eşitliği sağlamaya dönük düzenlemeler, doğrudan ve dolaylı yönden bu sorunun gündeme gelmesine yol açmıştır. Geleneksel Osmanlı devlet sistemi içinde, millet adı altında cemaatsel kompartımanlar şeklinde temsil edilen gayrimüslim unsurlar; özgürlük, eşitlik, milliyet, adalet...gibi modern değerlerin yanı sıra, kendilerini emperyalist çıkarları doğrultusunda destekleyen Büyük Güçlerin de etkisiyle siyasal yönden bilinçlenerek, 19. yüzyılda ayrılıkçı hareketlere yönelmişlerdir. Daha önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sisteminin, kendilerine dindaşları üzerinde sağladığı güç nedeniyle ulusal ayaklanmalara şiddetle karşı çıkmış olan gayrimüslimlerin dini yöneticileri, Tanzimat'ın getirdiği millet sistemini demokratikleştirici reform çabaları sonucu otoritelerini yitirmeye başlayınca ayaklanmaları destekler, topluluklarını ayaklanmaya kışkırtır oldular.⁹⁴ Balkanlarda gelişmemiş Batı desteğine muhtaç milliyetçiliğin yol açtığı yeni durum, genç Balkan devletlerinin kültürel ve ekonomik gelişmeleri üzerinde en az Osmanlı egemenliği kadar olumsuz etki yapmıştır. Milli kiliselerinin başat konumu bu devletlerin sekülerleşmesini veya laikleşmesini önlemiştir.⁹⁵ Milletler sorununun ortaya çıkışında Islahat Fermanı (1856) ile azınlık haklarıyla yapılan düzenlemeler hiç kuşkusuz önemli rol oynamıştır. Gayrimüslim haklarını yeniden düzenleyerek Batılı devletlerin kontrolüne veren bu ferman, daha sonraki dönemde azınlıkları, dolayısıyla Büyük Güçleri tatmin etmemiştir. Özellikle 1867'deki Girit isyanından sonra Doğu Sorunu bağlamında milletler sorunu

⁹³ Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, s.174-175.

⁹⁴ Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, IV, 1985, s. 1005.

⁹⁵ Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.67.

konusunda Büyük Güçler arasında farklı yaklaşımlar ortaya çıktı. İngiltere ve Fransa Islahat Fermanı'nın harfiyen tatbik edilmesi durumunda sorunun çözüme kavuşacağı şeklinde bir yaklaşımı benimserken Rusya ise bunun mümkün olmayacağını tecrübeyle sabit olduğunu iddia ederek, azınlıklara ileride bağımsızlığa götürecektir muhtariyet haklarının verilmesini ve bunun büyük devletlerin garantisi altına alınmasını istemektedir.⁹⁶

Balkan Milliyetçiliğinin başlangıcını toptancı bir görüşle Fransız İhtilali ve onun getirdiklerinin sonraki döneme etkileri üzerinden değerlendirmek yanlıştır. Çünkü 1797'den sonra Balkanlarda yayılmaya başlayan “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganları sınırlı bir etki yaratmıştır. Bunu bu dönemde kavrayacak aydın sayısı çok azdı. Halk zaten böyle bir mesaja yabancıydı. Üstelik halklar üzerinde çok etkili olan kilise tarafından da Babıali'ye paralel olarak, bu kampanya yerildi. Bu yüzdendir ki, Avrupa'nın etkisi Balkan toplumlarında fikirden çok ve önce, siyasi güçle kendisini hissettirmişti. Büyük Güçler arasındaki dengeler her şeyden fazla belirleyici olmuştu. Avusturya ve Rusya'nın Balkanlara yönelik yayılmacı politikaları Fransız Devrimi'nden sonra yeni bir nitelik kazanmıştır. 19. yüzyıl da bu yayılmacılık diğer devletlerin de katılmasıyla emperyal bir harekete dönüşmüştür. Balkanlar'daki ilk milliyetçi isyan Sırbistan'da meydana geldi. Sırbistan'da hâkimiyeti ele geçiren yeniçeri dayılarının baskısından bunalan halk, Babıâli'nin de desteği ile bunlarla mücadeleye girişti. Başlangıçta mahalli yeniçerilere ve ayanlara karşı bir hareket olarak, 1804 yılında başlayan bu direniş, sonradan Kara Yorgi Petroviç'in başkanlığında milli bir ayaklanmaya dönüştü. İsyanın lideri Kara Yorgi, okuma yazması olmayan, Topalalı bir domuz tüccarı ve Avusturya ordusunun eski çavuşlarındandı. Osmanlı kuvvetlerine karşı başarılar kazandı ve Ruslarla ilişkiye geçti.⁹⁷

Bu isyandan iki sene sonra başlayan Osmanlı-Rus Harbi (1806-1812) sırasında Ruslar, Sırlara askeri destek verdiler. 1812 barışıyla Rusya Beserabya'yı ele geçirdi,

⁹⁶ Cevdet Küçük, “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, IV, 1985, s. 1021.

⁹⁷ Erhan Afyoncu, “Osmanlı İdaresinde Sırbistan”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, ss. 345-355.

buna karşılık Eflak ve Boğdan'ı Osmanlı Devleti'ne bıraktı. Sırp'ların isyanı Avusturya'nın, Rus desteğindeki bir Sırp Devleti'ne karşı çıkması ve Napolyon'un 1812'deki Moskova Seferi dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu tarafından ayaklanma kontrol altına alındı. İsyanın elebaşısı Kara Yorgi bu gelişmeler üzerine Avusturya'ya sığındı. 1813 yılında bastırılan isyan, 1815 yazında Miloş Obrenoviç'in baş knez seçilmesiyle tekrar başladı. Napolyon tehlikesi ortadan kalktığı için Rusya da bu isyana rahatça destek veriyordu. Rusya'nın müdahalesinden çekinen Osmanlı İmparatorluğu 1816 yılında Miloş Obrenoviç'i baş knez olarak tanımayı uygun gördü ve Sırp'lara özerk bir prenslik statüsü tanımayı da kabul etti. Obrenoviç, Sırbistan'a 1817'de geri dönen Kara Yorgiyi öldürterek rakipsiz kaldı. Daha sonra verilen özerklik haklarını Edirne Antlaşmasıyla kazandılar.⁹⁸

Balkan ulusları içinde bağımsızlığını ilk kazanan Yunanistan olmuştur. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ege Denizine gelen Rus donanması, Rumları ayaklandırmak için faaliyette bulunmuş ve bazı ufak çaplı ayaklanmalara sebep olmuştu. 1787-1792 yılları arasında Osmanlı ile Avusturya ve Rusya arasında meydana gelen savaşlar sırasında, bu iki devlet *Grek Projesi* adı altında Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak, Bizans'ı yeniden kurmayı denediler ancak başarılı olamadılar. Rusya devamlı olarak Rumları, Osmanlı İmparatorluğuna karşı kıskırtmıştır. 1815 Kasım'ında Yunan Denizi'nde, İngiltere'nin himayesinde kurulan Yedi Ada Cumhuriyeti, Mora Rumlarına bağımsız bir devlet için örnek oluşturmuştur.⁹⁹ Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, Rumların bilinçlenmesinde önemli rol oynadı. Rumlar üzerinde sıkı bir denetim kuran Tepedelenli Ali Paşa 1820'de isyan edince, bu denetim ortadan kalktı ve ayaklanmayı düşünen Rumlar bu isyandan yararlanma yoluna gittiler. Ali Paşa da Osmanlı kuvvetlerinin üzerine gelmesini engellemek için adamlar göndererek Mora ahalisini isyana teşvik etti. Bir Rum tüccarı olan Manuel, Hoca Bey'de yanına iki kişi alarak *Philike Heteiria*'yı (*Dostluk Cemiyeti*) kurarak bağımsızlık yolunda ilk adımı attı. Cemiyetin başına Aleksandr İpsilanti getirildi. Bu gelişmelerin ardından II. Mahmud'un üzerinde derin

⁹⁸ Şennur Şenel, "19. Ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s. 401.

⁹⁹ Erhan Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Yunanistan", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s.333.

tesiri olan Halet Efendi kandırılarak, onun girişimleriyle Eflak ve Boğdan Voyvodalarının azlolunması sağlandı ve yerlerine Eteryâ'nın girişimlerine uygun hareket edecek kişiler tayin ettirildi. Bugünkü Romanya'yı oluşturan bu iki voyvodalığa 18. yüzyılda Fenerli Rumlardan tayin yapılırdı. Sırp ve Avrupalı bazı devletlerle temasa geçen İpsilanti, 6 Mart 1821'de Eflak ve Boğdan'da isyanı başlattı. Sırp ve Ulahların isyana katılmaması, Rus Çarının isyanı desteklememesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da isyancılara karşı sert tedbirler alması ile isyan bastırıldı.¹⁰⁰ Eflak ve Boğdan'da başlayan ayaklanma Mora'ya yayıldı. Mora'da Nisan ayında başlatılması planlanan isyan, birkaç sarhoşun havaya ateş etmesi üzerine, yanlışlıkla 17 Mart'ta başlamıştı. Eflak ve Boğdan isyanı ve Tepedelenli Ali Paşa ile ilgilenen Osmanlılar, Mora isyanına gereken ilgiyi gösteremeyerek buradaki ayaklanma giderek büyüdü. Osmanlı Devleti Grek ayaklanmasını, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın yardımı ile bastırmayı başarmışsa da gerek İngiltere'nin 1825 yılında taraflar arasında ateşin kesilmesi için Osmanlı Devleti'ne verdiği ultimatom ve gerekse 1827 yılında bir İngiliz-Rus-Fransız ortak donanmasının Osmanlı donanmasını Navarin de yakması gibi hadiseler devletin asilere karşı sürdürdüğü savaşın hızını kesmiştir. Bunların yanında, 1828 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir unsur olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve 1829 tarihli Edirne Barışı ile biten savaş, Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemi için önemli bir aşama oldu. Edirne Barışı ile Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul eden Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da bazı toprakları Rusya'ya bırakıyor ve Eflak ile Boğdan'da reformlarda bulunmayı taahhüt ediyordu Yunanistan'ın bağımsızlığı için çaba gösteren iki devlet Fransa ile Rusya'dır. 1815 Viyana Kongresi'nden güçlü çıkan Rusya, Grek ülkesindeki ulusçu duyguları alabildiğine kışkırtmış, 1821 yılında Mora'da çıkan ayaklanmada başrolü oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdüren İngiltere de bu tarihten sonra Grek bağımsızlığını desteklemeye başlayacaktır. Bunun nedeni, nasılsa bağımsızlığını kazanacak olan Grek Yarımadasının Rus etkisi altına düşmesini engellemek ve İngiltere'nin yarımadan doğacak minnet duygularından yararlanarak bu

¹⁰⁰ Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Yunanistan", s.334.

devlet üzerindeki etkisini arttırmaktı. Böylece, stratejik Doğu Akdeniz’de olası Rus genişlemesine karşı bir bağımsızlık kazanacaktı.¹⁰¹

Avrupa savaşlarını sona erdiren 1815 Viyana Kongresi’nde Balkan halklarının varlığı dikkate alınmadı. Osmanlı Devleti için statüko’nun devamı kararı alındı. Metternich’in başını çektiği Avrupa oluşumu, her türlü devrimci girişime karşı olduğundan, Yunan bağımsızlık hareketine destek vermedi ve Osmanlı ordularının hareketi bastırmasına seyirci kalındı.¹⁰²

Osmanlıda, yaşanan milletler sorunu ve bunun Balkanlar’a yansımaları özellikle Tanzimat döneminde gerçekleştirilen toplumsal eşitliği sağlamaya dönük düzenlemeler, doğrudan ve dolaylı yönden bu sorunun gündeme gelmesine yol açmıştır. Geleneksel Osmanlı devlet sistemi içerisinde, millet adı altında cemaatsel kompartımanlar şeklinde temsil edilen gayrimüslim unsurlar; eşitlik, milliyet, adalet gibi modern değerlerin yanı sıra, kendilerini destekleyen Büyük Güçler’in de etkisiyle siyasal yönden bilinçlenerek, 19. yüzyılda ayrılıkçı hareketlere yönelmişlerdir. Daha önce Osmanlı İmparatorluğu’ndaki millet sisteminin, kendilerine dindaşları üzerinde sağladığı güç nedeniyle ulusal ayaklanmalara şiddetle karşı çıkmış olan Gayri müslimlerin dini yöneticileri, Tanzimat’ın getirdiği millet sistemini demokratikleştirici reform çabaları sonucu otoritelerini yitirmeye başlayınca ayaklanmaları destekler, topluluklarını ayaklanmaya kışkırtır oldular.¹⁰³ Balkanlarda gelişmemiş Batı desteğine muhtaç milliyetçiliğin yol açtığı yeni durum, genç Balkan devletlerinin kültürel ve ekonomik gelişmeleri üzerinde en az Osmanlı egemenliği kadar olumsuz etki yapmıştır. Milli kiliselerinin başat konumu bu devletlerin sekülerleşmesini ve laikleşmesini önlemiştir.¹⁰⁴

19. yüzyılda Balkanları etkileyen diğer önemli gelişme Kırım Savaşı olmuştur. 1853 yılına gelindiğinde Rusya, Mehmet Ali Paşa bunalımında izlediği zayıf etki politikasını bırakarak, Osmanlı Devleti’ni yıkma politikası izlemeye başlamıştır. 1853 yılında Kudüs’teki kutsal yerleri bahane ederek bütün Ortodoksların hamiliğini

¹⁰¹ Şenel, “19. Ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar”, s. 400-402.

¹⁰² Taştan “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri”, s. 434.

¹⁰³ Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, s.1005.

¹⁰⁴ Kutlu, Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, s.62.

gerçekleştirmeye kalkıştı.¹⁰⁵ Kutsal yerler sorununda Osmanlı Devleti ve Fransa ile karşı karşıya gelen Rusya, İngiltere'ye İttifak teklifinde bulunmuş bu teklif İngiltere tarafından Rusya'nın sıcak denizlere inme amacını gerçekleştirebileceği endişesi ve Osmanlı pazarını kaybetme korkusu yüzünden kabul görmemiştir. Rusya'nın Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenme talebi, İngiltere'nin desteğini alan Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler yeni bir Osmanlı-Rus Savaşının habercisi olmuştur. Bu savaşta İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'nın yanında yer almasının sebebi, Avrupa'nın siyasal statü ve güç dengesini korumasını sağlamakla doğrudan ilgilidir. Her iki devlette Rusya'yı Avrupa dışında bırakmak istiyordu.¹⁰⁶ 1854'te başlayan ve 1856'da Rusya'nın barış talebi üzerine biten savaş, Paris Antlaşması ile sonuçlanmıştır. 1856 Paris Barış Antlaşması Balkanlar üzerinde önemli sonuçlar meydana getirmiştir. İmzalan bu antlaşma ile sınırlarda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu Antlaşma ile Osmanlı Devleti ilk kez Avrupa Uluslar Topluluğu'na kabul edilmiş ve toprak bütünlüğü bu devletlerin güvencesi altına alınmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin kendi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruyacak durumda olmadığını göstermektedir.¹⁰⁷ Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti Boğdan'ın özerkliğini kabul etmiş; Sırbistan'a verdiği ayrıcalıkları ise genişletmiştir. Eflak ve Boğdan eyaletleri özerkliklerini aldıktan sonra, Fransa ve Rusya'nın desteği ile 1859 yılında birleşecektir. Eyaletlerin Romanya adı ile tam bağımsızlıklarını almaları 1878 yılında ve bir başka Osmanlı-Rus Savaşında gerçekleşecektir. Osmanlı Devleti yıkıcı bir savaşı yürütebilmek için ödeme yeteneğinin çok üstünde Avrupalı müttefiklerinden borç para alma yoluna gitmiştir. 1838 de İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşmasının yıkıcı etkisini üzerinden atamayan devlet, bu borçların altından kalkamayarak Avrupa Devletlerinin mali denetimi altına girmiş ve bunun ardından 30 Ekim 1875 yılında Ramazan Kararnamesi ile iflas ettiğini tüm dünyaya duyurmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Cezmi Karasu, "Kırım Savaşında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856), (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), s.55-58.

¹⁰⁶ Erdoğan Keleş, "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), ss. 31-42.

¹⁰⁷ Hüner Tuncer, *Kırım Savaşı ve Diplomasi* (1853-1856), İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2015, ss.135-150.

¹⁰⁸ Şenel, "19 ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", s. 402-403.

Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın Kırım Savaşı'nın sonuna doğru uyguladığı diplomatik baskıların neticesinde Sultan Abdülmecid 28 Şubat 1856 tarihinde "İslahat Fermanı"nı yayınlamıştır. Bu hat ağırlıklı olarak imparatorluk dahilindeki Gayri müslim tebaanın haklarını konu almakla beraber esasında Müslüman nüfusu çok yakından ilgilendiren ve hatta Osmanlı devlet ve toplum yapısını kökünden sarsacak önemli kararları içeriyordu. Bu ferman ile birlikte Fransız Devrimi ile Avrupa'ya yayılan eşitlik ilkesi, sınırlı biçimde de olsa, ilk kez Osmanlı Devleti'nin siyasi yaşamı içine adım atmış oldu.¹⁰⁹

İslahat Fermanı da Tanzimat gibi, dış kaynaklı olup, Kırım Savaşı'nda bağlaşıkların isteklerini karşılamak üzere hazırlanmış ve bu yüzden Paris Barış Antlaşması'nın içine alınmıştır. Belge Tanzimat Fermanı'ndaki temel haklar güvencesine eşitlik esasını eklemekte ve 20 noktada Hristiyanlarla Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlamaktaydı. 1856-1876 yılları arasında İslahat Fermanı'na dayanan yabancı devletler, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha kolay karışmaya başlamışlardır. Eflak ile Boğdan'ın birleşmesi ve Sırbistan'a verilen ayrıcalıkların artırılması bunun tipik örnekleri olmuştur.¹¹⁰

Gayrimüslim haklarını yeniden düzenleyerek Batılı devletlerin kontrolüne veren İslahat Fermanı, daha sonraki dönemde azınlıkları, dolayısıyla Büyük Güçleri tatmin etmemiştir. Özellikle 1867'deki Girit isyanından sonra Doğu Sorunu bağlamında Osmanlı'daki azınlık hakları konusunda Büyük Güçler arasında farklı yaklaşımlar ortaya çıktı. İngiltere ve Fransa İslahat Fermanı'nın harfiyen tatbik edilmesi durumda sorunun çözüme kavuşacağı şeklinde bir yaklaşım benimserken Rusya ise bunun mümkün olmayacağını tecrübeyle sabit olduğunu iddia ederek, azınlıklara ileride bağımsızlığa götürecektir muhtariyet haklarının verilmesini ve bunun büyük devletlerin garantisi altına alınmasını istemiştir. Girit olaylarının etkisinde kalan devletlerin Rus tekliflerine sempati göstermesi üzerine bundan cesaret alan

¹⁰⁹ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Osman Altınbay (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005, s. 69-77.

¹¹⁰ Mehmet Yıldız, "Kırım Savaşında Yapılan Baskıların Müteazzir, Garip ve Müstesna Eseri: 1856 İslahat Fermanı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Savaşın Barışa: 150. Yıl dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856) Bildiriler*, İstanbul, 22-23 Mayıs 2006, ss. 230-234.

Rusya, Balkanlarda daha yoğun bir faaliyet içine girmeye başlamıştır.¹¹¹ Bu çerçevede 1875 Hersek, 1876 Bulgaristan isyanları ve bunun bir sonucu olarak 1876'da Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açması Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu artırabilmesi için de elverişli zemini oluşturmuştur.¹¹² Rusya'nın 1870'lerden sonra, içinde Sırp azınlığı olan Osmanlı Devletinin parçalanmasını hızlandırmak ve 1871'de Alman ulusal birliğinin kurulmuş olmasıyla Avrupa'nın ortasında ortaya çıkan ve Balkanlara doğru genişleme eğiliminde olan Pancermen blokuna karşı bir panslav bloğu ile denge kurmak amacıyla izlediği Panslavist* politika, 19. yüzyılın diğer bir Osmanlı-Rus çatışmasını ortaya çıkarmış ve devletin Balkan topraklarını tam anlamıyla parçalamıştır. Rusya'nın hazır hale getirdiği ortamda vergi meselesi nedeniyle, Hersek halkının 1875 yılında ayaklanması bunun başlangıcı olarak görülür.¹¹³ Bu savaşta Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgiye uğramasının nedeni ise önceki Osmanlı-Rus çatışmalarının aksine, bu kez Rusya, Almanya ve Avusturya'nın birlikte hareket etmeleri ve Osmanlıya karşı ortak bir politika izlemeleridir. Üç devletin Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket etmelerinin nedeni ise, 1872 yılında Birinci Üç İmparatorlar Birliği'nin kurulmuş olmasıdır. 1875 yılında Hersek halkının ayaklanması üzerine, adı geçen üç devlet, Osmanlı Devleti'ne, bölgede reform yapılması konusunda baskıda bulundular. Baskının başarısız olması üzerine Rusya ile Avusturya, Peşte'de 1877 yılında bir antlaşma yaptılar. Peşte Antlaşması'na göre, Rusya Avusturya'yı Bosna Hersek'te, Avusturya'da Rusya'yı Balkanların öteki bölgelerinde serbest bırakıyorlardı. Ancak Rusya Balkanlar'da tek ve büyük bir Slav

¹¹¹ Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", s.1021.

¹¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, ss.72-82.

* Panslavizm, Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayan Slavların ortak etnik geçmişinin kabul edilmesini ve bu Slavlar arasında kültürel ve siyasal birlik sağlanmasını amaçlayan bir hareket olarak 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın ortalarından sonra gelişmeye başlayan Panslavizm, 1870'lerden itibaren Batı Avrupa siyasi çevrelerinde Slav ırkına mensup kavimlerin Rusya'nın yönetiminde birleşmesi olarak algılanmıştır. İlk olarak Panslavizm tabirini 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel kullanmıştır. J. Herkel, Panslavizm'i Slav dili üzerine Latince kaleme aldığı bir eserinde kullanarak ilmi literatüre sokmuş ve dolayısıyla bu sözün sonraları siyasi bir terim olarak ele alınmasına yol açmıştır. Söz konusu eserinde Herkel, Panslavizm'i edebi- ilmi manada bütün Slav kavimlerinin kültür sahasında karşılıklı etkileşimi olarak ele alırken, siyasi alanda ise bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet halinde birleşmeleri olarak ifade etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XI, 2/4, 1953, s.242.)

¹¹³ Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyân: Osmanlı-İngiltere Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, ss.40-50.

devleti kurmayacaktı.¹¹⁴ İşte bu antlaşmanın hemen arkasından Osmanlı-Rus Savaşı çıkmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı, Osmanlı Devleti için yüzyılın en büyük kayıplarına neden olan gelişmeler arasında değerlendirmek mümkündür. Osmanlı komutanları doğu ve batı cephelerindeki pek çok mevkiye münferit zaferlere imza atmışlarsa da Rus ordusunun ilerlemesini durduramamışlar; Ruslar batı hattında Plevne'nin düşüşünün ardından Edirne'yi işgal etmişler, doğu hattında ise Kars'ı ele geçirmişlerdir. Osmanlı idaresinin savaşı bitirmek için Batılı devletlerden destek alamaması ve durumun daha da kötüleşebileceğinin görülmesi üzerine, II. Abdülhamid'in doğrudan Çar'a telgraf çekerek antlaşma teklifinde bulunmasıyla savaş sonlandırılabilmiştir. Kafkaslar ve Tuna'da olmak üzere iki cephede süren savaş, Osmanlı ordularının yenilgisi ile sonuçlanmış ve iki devlet arasında Osmanlı Devleti için çok ağır hükümler taşıyan, ancak uygulanamayacak olan Ayastefanos Barış Antlaşması imzalanmıştır.¹¹⁵ Antlaşma şartlarına göre Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlığını kazanacak; kuzeyde Tuna Nehri'ne, doğuda Ohri'ye, güneyde Ege Denizi ve güneybatıda da Edirne'ye uzanan, günümüz Makedonya'sını da kapsayan bir Bulgaristan Prensiği kurulacağı; Bosna-Hersek, Girit, Teselya, Arnavutluk ve Ermenistan'da ıslahat yapılacağı kayıt altına alınmıştır. Ayrıca büyük bir Bulgaristan kurarak Peşte Antlaşmasını çiğneyen Rusya, antlaşmaya Bosna-Hersek'te ortak Rusya-Avusturya denetiminde reform yapılması hükmünü koydurarak, Peşte Antlaşması'na ikinci kez aykırı hareket etmiştir.¹¹⁶

Rusya'nın adeta Balkanların tamamına nüfuz etmesi anlamını taşıyan antlaşma, bölgedeki dengeleri korumaya çalışan Batılı devletlerden büyük tepki alınca özellikle İngiltere ve Avusturya'nın girişimleri ile antlaşmanın yeniden masaya yatırılması için bir konsensüs oluşturulmuştur. Bunun sonucunda ise, Berlin Antlaşması'nın mukaddimesinde de açık bir şekilde ifade edileceği üzere "Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona eren Osmanlı-Rus Savaşı neticelerini, Avrupa düzeninin devamını sağlamak amacıyla yeniden değerlendirmek için Almanya Prensi Bismarck'ın hakemliğinde" Berlin'de bir kongre toplanmasına

¹¹⁴ Şenel, "19. Ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", s. 404.

¹¹⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, ss. 55-59.

¹¹⁶ Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *OTAM Dergisi*, 33, (Bahar/2013), s. 67.

karar verilmiştir. Bismarck'ın da dile getirdiği gibi yapılacak Berlin Kongresi'nin temelde iki hedefi bulunmaktaydı. Bunlar; Ayastefanos Antlaşması'nın tamamıyla tetkik edilmesi ve kongrenin kararlarını içeren, tarafların her ikisinin de antlaşmayı imzalayacaklar arasında bulunması sebebiyle bağlayıcılığı olacak bir antlaşma metninin oluşturulmasıydı. Bu doğrultuda, Paris Antlaşması'nı imzalayan ülkelerin delegelerinin katıldığı kongre, 13 Haziran 1878'deki ilk oturumu ile başlamıştır. Taraflar arasında özellikle Balkanlardaki devletlerin durumuna ilişkin yoğun tartışmalara sahne olan kongre, bir ay süresince yirmi oturum halinde gerçekleşmiş ve 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın imzalanması ile sona ermiştir.¹¹⁷

Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'ın sınırları daraltılmış ve Bosna-Hersek Avusturya'nın işgal ve yönetimine bırakılmıştır. Bir önceki antlaşmadaki Romanya; Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık hükümleri aynen korunuyor, Rusya Doğu Anadolu'da Eleşkirt ve Doğu Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne geri veriyordu. Girit adası ise özerklik kazanacaktı. 1878 Berlin Antlaşması Osmanlı Devleti ve Avrupa tarihi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki parçalanma sürecinde önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. İki büyük devlet, İngiltere ile Avusturya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını bırakmışlardır. Bu tarihten başlayarak, bu iki devletten boşalan yeri Almanya almaya başlamıştır. Ayrıca, Berlin Antlaşması hiçbir tarafı tatmin etmemiştir. Balkan Slavları aradıklarını bulamamış, Avusturya ise Bosna Hersek'i tam anlamı ile sınırları içine katamamıştı. Bölgenin Avusturya yönetimine girmesi, Sırbistan'daki ulusçu duyguları körüklemişti. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının diğer önemli bir noktası ise Müslüman Osmanlı toplumunu yıkarak yerini, ulusal ideolojileri en azından işin başında, Rus Pan-Slav ve Ortodoks Hristiyan kavramından büyük ölçüde etkilenmiş ulusal devletlere bırakmayı amaçlayan bir din savaşı olmasıydı. 1878 Berlin Kongresi tarafından kabul edilen milliyet ve "ulus-devlet" ilkesinin iç dokusu, büyük ölçüde Rusların dinsel ve Pan-Slav millet ve milliyet kavramından esinlenmiştir. 1878 sonrasında Balkanlarda kurulan yeni devletlerin ulusal kimlikleri öncelikle dinsel bir temele dayanıyordu. Bu durum karşısında Babiâli'nin 1839'dan

¹¹⁷ Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918), ss. 67-70.

özellikle 1856'dan sonra Avrupa devletlerinin baskısıyla üstlendiği siyaset, Müslümanlar ile Hristiyanlar ve çeşitli diğer dinsel gruplar arasındaki inanç farklılıklarını siyasallaştırma etkisi yarattı. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları, dini milliyetin psikolojik temeli yaparak yalnızca inanç grupları arasında dinsel uçurumu genişletmekle kalmadılar, aynı zamanda Osmanlı millet sistemi altında çeşitli etnik ve dinsel gruplar tarafından yüzyıllar boyu uygulanan karşılıklı hoşgörü ve kabul geleneklerini zayıflattı ve bütünüyle ortadan kaldırdılar.¹¹⁸ 1878 Berlin Kongresi'nden sonra, parçalanma korkusu Osmanlıların aklından hiç çıkmadı. Berlin Konferansı'nda Büyük Güçler, 1856 Paris Konferansı'nda kabul ettikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruma ve iç işlerine karışmama ilkelerini terk ettiler. Berlin'de Osmanlı İmparatorluğu sadece toprak kaybetmekle kalmadı yabancı müdahalesine de razı oldu. Bu durum tabii halklar arasında milliyetçiliği ve ırkçılığı teşvik etti. 1878 sonrasında Osmanlı'nın her an çöküşü bekleniyordu. Böylece Balkan devletlerinde bir Büyük Güç'ün himayesi olmazsa ayakta kalınamayacağı fikri yerleşti.¹¹⁹

¹¹⁸ Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Recep Boztemur (çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004, s.199-200.

¹¹⁹ Taştan, "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", s. 436.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE HALKI YÖNETİME KATMA ÇABALARI VE MEŞRUTİ SİSTEME GEÇİŞ

2.1. Meşruti Sisteme Geçiş Hazırlığında Merkez Meclislerin Oluşumu

Osmanlı Devleti, kurulduğu tarihten 17. yüzyıl sonlarına kadar sürekli ilerleme ve gelişme çabası gösteren bir devlet olmuştur. Muazzam bir devlet teşkilatı oluşturup çok geniş sınırlara ulaşan devlet, birtakım iç ve dış meseleler yüzünden zamanla gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzden duraklama ve gerileme devirlerinde, devletin varlığının korunabilmesi ve eski gücüne yeniden kavuşabilmesi için birtakım ıslahat teşebbüslerine girişilmiştir. Ancak ıslahatçı padişah ve devlet adamlarının birçoğu köklü yenilikleri göze alamamış, kısıtlı yenilik girişimleri de devleti kurtaramamıştır.

Osmanlı Devleti'nde yenileşmenin bir bütün olduğunu ve onun belirli bir plan-program çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğini ilk kavrayan hükümdar III. Selim (1789-1807) olmuştur.¹²⁰ 1789'da Osmanlı tahtına çıkan III. Selim, devletin içinde bulunduğu sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla öncelikle askeri alanda olmak üzere idari, sosyal, ekonomik ve diplomatik alanlarda bir dizi yenilik hareketine girişmiştir. Nizam-ı Cedit olarak anılan bu yeniliklerden idari ve sosyal içerikli olanları da Osmanlı modernleşmesinde önemli yer tutmaktadır.¹²¹ III. Selim kendisinden önceki Osmanlı padişahlarından farklı olarak hedeflediği ıslahatlar için iyi bir hazırlık safhası geçirmiştir. O, daha şehzade iken Fransa Kralı XVI. Louis ile yapmayı planladığı

¹²⁰ Adil Şen, *Osmanlıda Dönüm Noktası (III. Selim'in Hayatı ve Islahatları)*, İstanbul: Fecr Yayınları, 2003, ss. 10-19.

¹²¹ Tayyip Gökbilgin, "Nizam-ı Cedit", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, IX, 1988, s. 309.

ıslahatlar konusunda gizlice mektuplaşıp ondan bazı tavsiyeler almıştır.¹²² Tahta geçtikten sonra ilk olarak, yapmayı düşündüğü ıslahatların başarılı olabilmesi ve model alacağı Avrupa kültürünü yakından tanımak amacıyla Ebubekir Ratıp Efendi'yi Viyana'ya Sefarete gönderdi (1791). Ebubekir Ratıp Efendi 8 ay süren sefaretinden sonra, Avrupa'nın askeri, idari ve mali teşkilatı hakkında geniş bilgiler içeren Sefaretnamesini III. Selim'e sundu. III. Selim, Ebubekir Ratıp Efendi'nin Avrupa ile ilgili tespit ve önerilerini yapılacak ıslahatlarda dikkate aldı.¹²³ III. Selim ıslahatlara başlamadan önce ikinci olarak sivil, asker ve ulemadan ileri gelenlere bir hatt-ı hümayun yayınlayarak, devletin zayıflığının nedenleri ve neler yapılması gerektiği hakkında görüşler bildirmelerini istemiştir. III. Selim'e ikisi yabancı olmak üzere 22 devlet adamı layiha sunmuştur.¹²⁴ Sunulan layihaların ana temasını askeri alanda yapılması gereken ıslahatlar teşkil ediyordu. Sunulan layihalar düşünce yapıları bakımından üç grupta toplanmaktaydı. Birinci grup yeniçeri ocağı ve diğer ocakların, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki kanunnamelere göre düzenlenmesini istiyordu. İkinci grup, Kanuni Sultan Süleyman Kanunnameleri icabından diyerek Frenk talim ve terbiye usulleri ve silahlarının kabul edilmesini teklif ediyorlardı. Üçüncü grup, ise yeniçeri ocağının kaldırılması veya ıslah edilmesinin mümkün olmadığı fikriyle bu ocağın bir kenara bırakılarak Avrupa esaslarına göre yeni bir ordunun vücuda getirilmesini istiyorlardı.¹²⁵

İstişareye büyük önem veren III. Selim, devletin sadece padişah, sadrazam, şeyhülislam ve vezirlere ait olmadığını, halkında devletin idaresine en azından fikirleriyle karışması gerektiğini savunarak kendi başkanlığı altında daimi bir meşveret meclisi (danışma meclisi) toplanmasını istemiştir. Devletin geleceğini ilgilendiren konularda toplanan meşveret meclisine yönetici sınıfına mensup iki yüzü aşkın kişinin katıldığı bilinmektedir.¹²⁶ Klasik dönem Osmanlı meclisi olan Meşveret Meclisi,

¹²² Sina Akşin vd., *Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, s. 73.

¹²³ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri Ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 161.

¹²⁴ Ergin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2010, s. 11.

¹²⁵ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, ss. 160-170.

¹²⁶ Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008, s. 98-100.

Divan-ı Hümayunun önemini kaybetmesinden sonra özellikle III. Selim döneminde oldukça sık toplanmaya başlamıştır. III. Selim, devlete yeni bir düzen ve intizam vermek için bu meclislerde konuşmalar yapmıştır.¹²⁷

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin iç ve dış buhranlarla uğraştığı bir dönemdir. Devlet bir yandan Fransız İhtilali sonrasında yayılan milliyetçilik akımının etkileri sonucunda çıkan iç isyanlarla diğer yandan da Osmanlı Ülkesini paylaşım hesapları yapan devletlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Önce Eflak ve Boğdan'da, ardından Mora yarımadasında çıkan Rum isyanı, devlet içindeki azınlıkların ülkeden kopmaları için kötü birer örnek teşkil etmiştir. Bu hali gören devlet adamları devlet yönetiminde bazı değişiklikler yapılması halinde ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabileceğini düşünmüşlerdir. Bu nedenle II. Mahmud Döneminde Meclis-i Vâlâyı Ahkâmı Adli ve Meclis-i Vükela gibi yapılar oluşturulmuştur. Bu yapılardan Meclis-i Vâlâyı Ahkâmı Adliye II. Mahmud Dönemi'nde, bozulmuş olan devlet düzenini yeniden oluşturabilmek için çağdaş dünya da geçerli olan hukuk devletine yönelmek amacıyla ülkenin ihtiyaç duyduğu yasaları ve tüzükleri çıkaracak yeni bir örgütün varlığına duyulan ihtiyaçtan doğdu. Mustafa Reşit Paşa, Fethi Paşa, Nafiz Paşa ve Serasker Paşa'dan oluşan bir komisyona tüzüğünü hazırlama görevi verilmiştir. 31 Mart 1838'de çalışmalarına başlayan meclis bir başkan ile beş üyeden oluşacaktı. Haftada dört gün çalışacak ve çalışma yeri ise Topkapı Sarayı olacaktı. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra önemli görevler verilmiştir. Çünkü Tanzimat Fermanı'nın amaçladığı yasal düzenlemeleri yapacak bir üst kurum olarak belirlendi. Bu nedenle yeni bir tüzük hazırlanarak 25 Kasım 1839'da üye sayısı 10'a toplantı gün sayısı 6'ya çıkarıldı. Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan eyalet ve sancak yönetiminin yeni bir yapıya kavuşturulması, İltizam'ın kaldırılması, Muhassıllık Meclisleri'nin kurulması gibi birçok yasal düzenleme Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin çabalarıyla gerçekleşti. 1861 yılında Tanzimat Meclisi ile birleştirildi ve meclis başkanlığına Fuat Paşa atanmıştır.¹²⁸ Divan-ı Hümayundan boşalan yeri doldurmak amacıyla 1838 yılında kurulan, Meclis-i Vükela

¹²⁷ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2012, ss. 251- 264.

¹²⁸ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s.110.

devletin en yüksek yasama ve yürütme organı olup icra içinde nezaretler arasında koordinasyonu sağlıyordu. Mecliste kararlar oy çokluğuyla alınırdu. Meclis-i Vükela eski divandan ziyade Avrupa'daki kabine sistemi esas alınarak kurulmuştu. Fakat bu meclis tam olarak ne divana ne de kabine sistemine benzemektedir. Osmanlı yönetim sistemi içerisinde adeta bir icra organı olarak çalışan Meclis-i Vükela, Osmanlı Devleti'nin sonuna değin varlığını sürdürmüştür. Devlet düzeninde meydana gelen bu değişiklikler Sultan Abdülmecid Döneminde de artarak devam etmiştir.¹²⁹ 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, yapılan değişikliklerin en önemli aşamasını başlatmıştır.¹³⁰ Fermanla padişah, Tanzimat'ın amacının eski dönemlerdeki anlayıştan farklı olarak, yalnız din ve devleti değil, ülkeyi ve milleti de kalkındırmak olduğunu vurgulamıştır. Böylece halka devlet içinde merkezi bir yer verilmekte, modern bir devletin temel ilkesi, yani halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğu düşüncesi getirilmekteydi.¹³¹ Fermanın getirdiği, yasal yönetim ve kurullara danışma ilkeleri ileride hukuk devleti arayışlarına ve parlamentolu rejime yönelişin habercileri olmaları bakımından dikkat çekicidir. Tanzimat Fermanı'nın yeni idare tarzı bakımından en dikkate değer özelliği, yeni kanunlara ihtiyaç duyulduğunun ifade edilmesi ile meclisler eliyle karar alma ve idare etme tercihinin sahip olmasıdır.¹³² Tanzimat'la birlikte devletin merkezi örgütünün çeşitli alanlarında (adliye, maliye, içişleri...) ayrı ayrı kurullar oluşturulmuştur. Bu kurullar "meclis" adını taşımakla birlikte bunlar seçilmiş kurullar değil birer uzmanlık komisyonlarıdır.¹³³ Kurullardan en önemlileri Meclis-i Ali Tanzimat ile Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlettir.

Meclis-i Vâlâ'nın yükünün artmasıyla verimi düşen meclisin yerine yeni bir meclisin kurulmasını zorunlu gören devlet yöneticileri 25 Eylül 1854'te Meclis-i Ali Tanzimat'ı kurdular. Meclis-i Tanzimat ülkede var olan yasaları ve tüzükleri gözden geçirecek, yeterli olanların uygulanmasını sağlayacak, yeterli olmayanları yeterli hale getirecek, gereksiz olanları ise kaldıracaktı. Heyet-i Vükela tarafından gönderilecek

¹²⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s.119.

¹³⁰ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 2015, s.12.

¹³¹ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Bellekten*, c. XXVIII, 112, 1964, s.619.

¹³² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1998, s.97.

¹³³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 98.

tüzükleri inceleyerek gerekli düzeltmeleri yapacak, yasaların ve tüzüklerin uygulanmasında gördüğü aksaklıkları bir raporla sadrazama bildirecek, Vükela üyelerini yargılayacak, imparatorlukta yaşayan bilgili kişilerin ileteceği önerileri ele alıp değerlendirecekti. Meclis-i Tanzimat, Tanzimat reformlarını tamamlamayı amaçlayarak kurulmuştu. Meclis-i Tanzimat'ın kurulması ile Osmanlı Devleti'nde ilk kez, yasama ile yürütmenin görevleri birbirinden ayrılmış, yasama organına yürütme organını denetleme ve kontrol etme gücü verilmiştir.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ise Meclis-i Vâlâ'nın 1854'te yasama ve yürütme olarak ayrılması sonucu yargı işlerine bakmak amacı ile kurulmuştur. Ancak Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kendisini sadece yargı görevi ile sınırlamamış, yasama işlevine de devam etmiştir. Padişah tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Temmuz 1861 tarihinde iki meclis Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adı altında yeniden birleştirildi.¹³⁴

Danıştay'ın başlangıcı sayılan Şura-yı Devlet, 1868 yılında Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye olarak ikiye ayrılması sonucunda kuruldu. Temel görevi, genel yönetim meselelerini tartışarak kanun hazırlamaktı.¹³⁵

Türk siyasi hayatında ilk seçim uygulamaları Tanzimat Dönemi ile başlamaktadır. İlk genel seçim uygulaması ise I. Meşrutiyet'in ilanı sonrası gerçekleşmiştir. Tanzimat Dönemi'nin en önemli katkılarından biri, halkın seçimi ile oluşturulan meclislerin mahalli seviyede yönetime katılma işlevini gerçekleştirmesi olmuştur. Bunun ilk örneğini Muhassallık* meclisleri oluşturmaktadır.¹³⁶ Muhassallık

¹³⁴ Stanford J. Shaw, "19. Yüzyıl Osmanlı Reform Hareketinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. XIII, 76/77, 1990, ss. 207-2010.

¹³⁵ Süleyman Arslan, "Tanzimat Döneminin Yarattığı Bir Yargı Organı: Şura-yı Devlet", *Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1991, s. 250-251.

* 1840 yılında sancak merkezlerinde kurulan muhassallık meclislerinin görevi, sancaktan alınacak vergilerin miktarını saptamak ve onların düzenli toplanmasını sağlamaktı. Bu meclislere muhassal'ın maiyet memurlarından başka, sancağın hâkimi, müftüsü, zabiti, ruhani reisleri ve sancağın ileri gelenlerinden altı kişi katılacaktı. Bu kişiler seçimle belirlenecekti. Seçimlere aday olmak için, bulunduğu yöre halkından olmak, reşit olmak, devlet ve ülke işlerinden anlamak gibi şartlar aranıyordu. Bu şartları taşıyan herkes mahkemeye müracaatla adaylığını bildirebilirdi. Seçmenler ise farklı yorumlara sebep olabilecek bir usulle, kazaya bağlı köylerden kura ile tespit edilen beşer kişi ve kaza merkezlerinde de yerinin büyüklüğüne göre "akıllı, söz anlar, emlak sahipleri" sıfatlarına haiz kişi olacaktı. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s.34.

¹³⁶ Fatih Sadık Torun, "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 32, 2012, s.8.

Meclislerinde oluşturulan seçim sistemi, tüm halkın katılımından uzaktı. Seçim memleketin önde gelen nüfuzlu kimselerinin meclise girmesini sağlamıştır. Bununla beraber Osmanlı tarihinde ilk defa halkın temsilcilerinin seçimle belirlenmiş olması, demokrasi yönünde önemli bir adımdır. Bu adım Sultan Abdülmecid'in 1845'te ilan ettiği bir fermanla daha da ileriye gitmiştir. Sultan Abdülmecid, Meclis-i Ali Tanzimat'a vilayetlerden ikişer temsilci davet etmiştir. "Yarı mebuslar" diye adlandırılan bu temsilcilerin Meclis-i Tanzimat'a girmeleri meşrutiyet yolunda çok önemli bir aşamadır. Seçim usulü, 1849 yılında kurulan Eyalet Meclisi'nde de uygulanmış, seçme ve seçilme hakları yeni esaslara bağlanmıştır. Genel seçimlere gidilebilmesi için biraz daha beklemek gerekecektir.¹³⁷

Tanzimat'ın ilanı ardından ülke yönetiminde yapılan değişiklik ve düzenlemeler kısa vadede bekleneni vermemiştir. Gerek 1849 yılında çıkarılan "Eyalet Meclisleri Talimatnamesi" ve gerekse 1858 yılında yayın da çıkarılan talimatnameyle yapılan düzenlemeler içerik bakımından birer vilayet nizamnamesi şeklinde idiler. Ancak bu iki uygulamanın taşradaki görevlilerin eski kötü alışkanlıklarından vazgeçmemeleri başta olmak üzere, bekleneni verememesi Islahat Fermanı ile birlikte gayrimüslim tebaanın Batının desteğiyle ülke yönetiminde daha fazla yer almak istemeleri gibi nedenler ülke yönetiminde köklü ve ülke genelini kapsayacak bir düzenleme ihtiyacını doğurmuştur.¹³⁸ Osmanlı devlet adamları, devletin toprak bütünlüğünü korumak Müslim ve Müslüman olmayan milletlerin bir arada yaşamasını sağlayacak bir idare tarzını uygulamaya koydular. Bu yeni düzenlemenin baş mimarlarından biri Tuna, Niş ve Bağdat gibi eyaletlerde valiliğin yanı sıra çeşitli görev ve sebeplerle ülke idaresinde büyük tecrübe sahibi olan Mithat Paşa idi.¹³⁹ Fuad Paşa ve eyalet valisi Mithat Paşa tarafından büyük ölçüde Fransızların departman yönetmeliklerine dayanan bir nizamname 8 Kasım 1864 yılında yürürlüğe kondu. Vilayet sistemini yeni baştan düzenleyen bu nizamnameyle eyaletin ismi vilayet olarak değiştirilmiş ve her vilayet sancaklara, sancaklar kazalara ve kazalarda köylere bölünmüştür. Vilayetlerin idaresi valilere, sancakların idaresi kaymakamlara,

¹³⁷ Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 20.

¹³⁸ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, ss. 401-418.

¹³⁹ Mithat Paşa, *Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, Selim Kocahanoğlu (hzl.), 1.cilt, İstanbul: Temel Yayınları, 1997, s. 23.

kazaların idaresi müdürlere ve köylerin idaresi muhtarlaraya bırakılmıştır. Ayrıca bu nizamname ile “Vilayet İdare Meclisi”, “Liva İdare Meclisi”, “Kaza İdare Meclisi” ve köylerde “İhtiyar Meclisleri” oluşturuldu. Vilayetlerde bu meclisin doğal üyeleri mektupçu, müfettiş, defterdar, hariciye müdürü idi. Bunların yanında ise iki Müslüman, iki Müslüman olmayan seçilmiş üye bu mecliste görev yapacaktı.¹⁴⁰ Genel seçim yolunda atılan en önemli adımlardan biri de 1864 Vilayet Nizamnamesi’dir. Bu nizamname, ülke idaresini vilayet, sancak, kaza ve köy idarelerine ayırmakta, her aşamadaki yöneticilerin görev ve sorumluluklarını ayrı ayrı açıklamaktadır. Ayrıca belediye meclisi üyelerinin seçimle gelecekleri hükmünü getirmektedir. Muhassıllık meclisleri ve devamında vilayet idare meclisleri Osmanlı Devleti’nin parlamenter hayata geçişine önemli katkıda bulunmuştur.¹⁴¹

2.2. Mutlak Yönetime Tepkiler: Yeni Osmanlılar Hareketi ve Darbeler Dönemi

19. yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileyişi hız kazanmış, devlet iç ve dış gelişmeler nedeniyle hızla kan kaybetmiştir. Bu gerileyiş karşısında Osmanlı devlet adamları ve yöneticileri devletin gerileyişini durdurmak ve devleti modernleştirmek için reform hareketlerine girişmiş, bu bağlamda Tanzimat ve Islahat Fermanları ilan edilmiş, ordunun modernleştirilmesi için uğraşmış ve eğitim, adalet, ticaret vd. alanlarda çok sayıda ıslahat gerçekleştirilmiştir. Bu ıslahatlar içerisinde bilhassa Tanzimat ve Islahat Fermanları geleneksel Osmanlı toplum anlayışına yönelik olmuş ve devletin ana unsuru olan Müslümanlar gayrimüslimlerle eşit hale getirilmiş ve bu durum Müslümanların yoğun tepkisine sebep olmuştur. Osmanlı maliyesinin durumu ve dönemin gelişmeleri de toplumun hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Bu bağlamda maliyenin iflasın eşiğine geldiği bir dönemde hayata geçirilmeye çalışılan reformların ekonomi üzerinde yarattığı baskı, yaşanan kriz haline rağmen sarayın aşırı harcamaları, 1853-1856 Osmanlı Rus Savaşı’nın yarattığı problemler ve alınan dış borçlar, ıslahatlardan daha ziyade gayrimüslimlerin avantaj sağlaması ve

¹⁴⁰ Bülent Ecevit, *Mithat Paşa Ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 6.

¹⁴¹ Musa Çadircı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, I, 1985, ss.213-218.

ekonomik durumlarının hızla iyileşmesi gibi olgular saraya olan tepkiyi artırmıştır. Ayrıca dönemin büyük güçlerinin sıklıkla gayrimüslimler lehine Osmanlı iç işlerine karışması, 1853-1856 Savaşı esnasında çok sayıda yabancı askerin İstanbul'da bulunması gibi gelişmeler de toplumun tepkisini çekmiştir. Tepki netice itibarıyla Abdülmecid karşıtlığına ve bu karşıtlık Şeyh Ahmet, Cafer Dem ve Hüseyin Daim paşaların kurduğu cemiyetle örgütlü bir hale gelmiş ve bu örgüt Abdülmecid'i tahtan indirmeyi amaçlamıştır. Tarihe Kuleli Vakası olarak geçen bu girişimle olayın failleri Abdülmecid'i tahtan indirerek yerine Abdülaziz'i geçirmeyi tasarlamış ve daha önce meydana gelen girişimlerin aksine devletin kötü gidişatına çözüm bulmayı amaçlamışlardır.¹⁴²

Abdülmecid'in iktidarının son yıllarına denk gelen ve Muhafaza-yı Şeriat, Hüseyin Daim Paşa Fırkası ve Fedailer Cemiyeti gibi isimler atfedilen bununla birlikte yargılamanın yapıldığı yer olması sebebiyle tarihe Kuleli Vakası olarak geçen girişim Eylül 1859'da harekete mensup Mirlava Hasan Paşa tarafından yapılan ihbarla planlama safhasında ortaya çıkarılmıştır. Amacının 'hakkı ve askeri saltanat-ı seniyye aleyhine kaldırarak heyeti devleti tağyir ile usul ve kavanini bozmak' olduğu tespit edilen grup hakkında yapılan soruşturma neticesinde hareketin önde gelen isimleri Şeyh Ahmet, Hüseyin Daim ve Cafer Dem Paşalar, binbaşı Rasim ve Arif Bey başta olmak üzere yüksek rütbeli subaylar, aydınlar, ulema mensupları ve medrese öğrencilerinin de olduğu 41 kişi tutuklanmış ve ismi zikredilen kişiler önce idam, sonra müebbet kürek cezasına, diğer tutuklular çeşitli derecelerde cezaya çarptırılmasına karar verilmiştir.¹⁴³ Kuleli Vakasının ortaya çıkarılması Osmanlı toplumunda da yankı bulmuştur. Bu çerçevede İstanbul'da ikamet eden tebaanın tutuklamaları engelleme girişimleri, medrese öğrencilerinin halka Kulelideki tutukluları kurtarmaya yönelik çağruları kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Bu gelişmeler karşısında Abdülmecid'de çeşitli önlemler almış ve problemin önemli sebepleri arasında görülen Mehmet Emin Ali Paşa görevden alınarak muhafazakar kimliği ile ön plana çıkan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşayı sadrazam olarak atamıştır. Ayrıca İstanbul'da bulunan medrese

¹⁴² Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s. 8-12.

¹⁴³ Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vak'ası" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVI, 2002, s.356-357.

öğrencilerinin bir kısmı çeşitli yerlere gönderilmiş askerlerin ödenmeyen maaşları ödenmiştir.¹⁴⁴

19. yüzyılda Osmanlı'da meydana gelen ve henüz tam olarak aydınlatılmamış bir önemli girişimdir Kuleli Vakası. 1859 yılında cereyan eden ve farklı cenahlardan insanları bir araya getiren bu girişim günümüzde darbe olarak kabul edilme eğilimindedir. Bu bağlamda hareket içerisinde ulemadan kişilerin bulunması ve hareketin liderliğini bu kişilerden birinin yapması hasebiyle Kuleli Hadisesi modernleşmeye getirilen bir tepki olarak görülmektedir. Grup içerisinde aydınlanmacı/elit kişilerin de bulunması bu hareketi meşrutiyete giden süreçte atılmış ilk adım olarak görülmesine de neden olmaktadır.

III. Selim ile başlayıp II. Mahmud'la süren Tanzimatçılarla hızlandırılan ve genişletilen batılılaşma hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir kuşağın doğmasına yol açtı. Medrese dışı okullarda yetişen, yabancı dil bilen Batı'ya giden ve onun acımasızlığını tanıyan yeni kuşak, insanı kutsal sayan, onun ve toplumun sorunlarına eğilmekten haz duyan, olayları dinsel etkilerden uzak akıl ve mantık ölçüleriyle çözmeye çalışan bir anlayışın ürünüydü. İdealist gençler 19. yüzyılın ikinci yarısında amaçlarına ulaşmak için, gazeteyi kamuoyunun oluşturulmasında bir araç olarak kullanmışlardır. Ülke sorunlarını halkın anlayacağı bir dil ile anlatarak çözüm yollarını göstermişlerdir. Böylece tek yönlü düşünmeye alışmış bireyleri çok yönlü düşünmeye yöneltmişlerdir. Osmanlı modernleşmesi içinde ilk etapta Tanzimat karşıtı tutumlarıyla ortaya çıkan Yeni Osmanlılar hareketi esasen Tanzimat'ın getirdiği yeni ortamın bir ürünüdür. Bu hareketin öncüleri Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan basın olgusu içinde yeni fikir hareketlerinden beslenmişlerdir.¹⁴⁵ Osmanlı yöneticilerinin alışık olmadığı bir kamuoyu oluşturmaya başlamışlardı. Ülkedeki basın faaliyetlerinin denetim altına alınması için 1864'te Matbuat Nizamnamesi yayınlanmış arkasından 1867'de çıkarılan bir kararname ile gazete kapatma yetkisi hükümete verilmiştir. Bu uygulamalar aydınlardaki özgürlük isteğini daha da arttırmıştır. Ali Paşa'nın bu

¹⁴⁴ Cem Düzen, "Kuleli Vak'ası ", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), ss. 60-69.

¹⁴⁵ Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, ss.49-54.

uygulamalarına tepki amacıyla bazı yazarlar, William Churchill tarafından çıkarılan Ceride-i Havadisın etrafında toplanmışlar ve onu adeta bir “Encümen-i Üdeba” haline getirmişlerdir.¹⁴⁶ Arkasından 1860 yılında Agâh Efendi’nin Tercüman-ı Ahval’i çıkarmasıyla bu süreç yeni bir boyut kazanmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde gelişen basın ortamıyla muhalif siyasal düşüncelerin gelişimi arasında yakın bir bağlantı vardır. Yeni Osmanlıları bir araya getiren ortama bakıldığında basının dışında, paşa konakları, mason loncaları ve mültecilerin de bu hareketin başlamasında etkili olduğu görülmektedir. Yeni Osmanlılar arasındaki bir başka bağ ise zamanın edebi rönesansına (klasiğe başkaldırma, bazı Batı örneklerini taklit etme ve imparatorlukta bağımsız Türk gazeteciliğine) katılışlarıydı.¹⁴⁷

Yeni Osmanlılar adıyla bilinen grup, ilk başta kendilerine özgü çizgileri olan fakat Orta Doğu ve Müslüman kolonilerde benzerleri bulunan düşünce ve eylem adamlarından oluşan bir gruptu. Ortaya çıkışlarının temelinde Avrupa medeniyeti hakkında yeterli bilgi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması konusundaki ortak endişenin bulunduğu Yeni Osmanlılar hareketi, yaygın olarak siyasi yönleriyle vurgulanmasının aksine başlangıçta kültürel bir hareketti. Siyasi fikirleri her ne kadar onları hürriyet ve meşrutiyet hareketinin kahramanları haline getirdiyse de yazdıkları eserlerin bütünü onları, kültürel milliyetçiler ve Osmanlı’nın modernlikle kurduğu ilişkinin öncüleri konumuna getirmiştir.¹⁴⁸ Avrupa medeniyeti karşısındaki bilgi düzeyleri onlara özgüven kazandırmakla beraber zaman içinde onları ihtilalci bir anlayışa yöneltmiştir. Bu amaçla yeni Osmanlıları bir araya getiren temel unsur, Tanzimat’ın Reşit Paşa’dan sonraki uygulayıcıları olan Ali ve Fuat Paşaların bürokratik despotizmine olan muhalefetleriydi.¹⁴⁹

Ceride-i Havadis etrafında toplanarak başlayan ve ileriki yıllarda örgütlenmeye dönüşerek, Corbonari örgütünü kendilerine model alan Namık Kemal, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Sağır Ahmet, Beyzade Mehmet, Mir’at Mecmuası sahibi Refik ve Suphi Paşazade Ayetullah Bey gibi yabancı dil bilen varlıklı aile çocukları,

¹⁴⁶ Enver Koray, “Yeni Osmanlılar”, *Bellekten*, c. XLVII, 186, Ankara, 1984, ss.563-568.

¹⁴⁷ Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876)*, s.201.

¹⁴⁸ İlber Ortaylı, “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, VI, 1989, s.1702.

¹⁴⁹ İhsan Sungu, “Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat*, c. II, İstanbul, 1999, s.844.

Haziran 1865'te gizli bir örgüt kurmuşlardır.¹⁵⁰ Belgrad Ormanı'nda kurulan bu cemiyete İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti ismini verdiler. Mustafa Fazıl Paşa'nın, "Türkistan'ın Erbâb-ı Şerbâbı" (Jön Türkler) adını verdiği bu grup daha çok Yeni Osmanlılar adıyla bilinir olmuştur.¹⁵¹ Cemiyetin liderliğini eğitimini Paris'teki Mekteb-i Osmânî'de tamamlamış meşrutiyet ve halkın temsili fikirlerine hayli vakıf olarak dönmüş olan Mehmed Bey'in yaptığı gruba bir süre sonra Ziya Paşa, Ali Suavi Efendi, İbrahim Şinasi ve Yusuf Agâh Efendi gibi isimlerde katılmıştır. İki yıllık bir çalışma sonucunda üye sayısı 245'e ulaşmış olan örgüt, dönemin üst düzey devlet yöneticileri olan Harp Okulu Nazırı Süleyman Paşa, Zaptiye Nazır Yardımcısı Mustafa Asım Paşa, İstanbul Karakolları Komutanı Ömer Naili Paşa, Şirvanizade Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Refik Efendi'yi örgüte dâhil etmeyi başarmıştır. Bu örgüt üyeleri sorunların kökeninde hükümet olduğunu düşünüyor Bâb-ı Ali'nin basılarak Ali, Fuat ve Mütercim Rüştü gibi paşaların öldürülmesini ve ulemadan bir heyetle padişahın huzuruna çıkılarak bir meclisin açılmasını ve anayasanın ilan ettirilmesini düşünüyorlardı. Ancak sadrazamlığa getirilecek kişi konusunda çıkan anlaşmazlık sonucu örgüt üyelerinin büyük bölümü tutuklanmıştır. Avrupa basını bu olayı "Osmanlı İmparatorluğu'nda parlamenter idarenin kurulması yolunda" çalışmalar olarak kamuoyuna duyurdu.¹⁵² Bu sırada Mısır Hidivi İsmail Paşa, kardeşi Mustafa Fazıl Paşa'yı hidivlik haklarından yoksun bırakmak için Osmanlı yöneticileri ile ilişkilerini sıkı tutmaya başladı. Mustafa Fazıl Paşa ise Vükela Heyeti'ne girmeyi, daha da ötesi sadrazam olmayı düşünüyordu. Vükela Heyeti'ne giren Fazıl Paşa 1862'de Maarif, 1863'te maliye nazırı oldu. 1865'te Meclis-i Hâzain Başkanlığına getirildi. Bu sırada Sadrazam Fuat Paşa ile arasının açılması onun Paris'e sürülmesine yol açtı (Nisan 1866).¹⁵³ Mustafa Fazıl Paşa Paris'ten Ali ve Fuat Paşa'ya karşı mücadeleye başlayınca Mısır Hidivliği fermanı değiştirilerek, hıdivliğin babadan oğula geçmesi kararlaştırıldı. Buna kızan Mustafa Fazıl Paşa Fransa'dan 22 Mart 1867 tarihinde padişaha bir mektup yazdı. Bu mektupta Osmanlı yönetiminin kötü yönleri tek tek

¹⁵⁰ Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul: Arba Yayınları, 1995, s. 91.

¹⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2005, s. 57.

¹⁵² Koray, "Yeni Osmanlılar", ss.565-575.

¹⁵³ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Şemsettin Kutlu (çev.), İstanbul: Kervan Yayınları, 1973, ss. 27-30.

belirilerek, yeni bir yönetimin zorunluluğu vurgulanıyordu. Osmanlı sistemini oluşturan mutabakat zemininin, birtakım değerlerin dejenere olması sonucu aşınma sũrecine girdiğini, entelektũel yozlaşma ve ahlaki değerlerin yok oluşunu tarım ve ticaretteki durgunluk ve ũretim isteği ve becerisinin yok oluşunun izlediği belirtilmektedir. Bũtũn bunların politik sistemin, halkın kutsal dinini ve inancını, malını ve hane gũvenliđini garanti altına alacak ũzgũrlũklerden ve anayasadan yoksun olmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Mektupta ayrıca Tanzimat'tan sonra bu sistemin daha da yozlaştırıldığı ve devlet adamlarının ađgũzlũ hale geldiği ifade edilmiştir. Mektup, aslında padişahlık makamına yŕnelik bir eleştiri olduğu halde ilk Şikâyet edilen konu bũrokratik dũzen olmuştur.¹⁵⁴ “Milletlerde dũzen ve gũveni sağlayan ve ŕteki dũzenlerin anası olan Şey sadece hũrriyettir ki onun yerini başka hiçbir Şey alamaz... Ne zaman bir milletin bũtũn hakları kendisini yŕneten devletin garantisi altında bulunursa o millet her fırsatta iyiyi ve doğruyu arar... Őevketlũ padişahım, Őimdiki idare tarzını değiştirmek suretiyle devleti kurtarınız. Daha ŕzgũr kanunlar ve dũzenler ile saltanatınızı sũsleyerek onu bulunduğu kŕtũ durumundan selamete ıkarınız... Bŕyle ŕzgũr ve sağlam bir dũzen Mũslũmanların da Hristiyanların da her tũrlũ hak ve gŕevlerini gũven altına almış bulunacağından Avrupalıların hâkim ve mahkũm arasında gerıekleşmesini imkânsız zannettikleri dengeyi mutlaka gerıekleştirecektir... ŕzgũr dũzen denilen Şey ne sizin ne de halkın zararına olur. Ancak kendi başlarına buyruk olanların bu davranışlarını sınırlar... ŕzgũr dũzen kabul edilip uygulanacak olursa devletin temeline yeni bir gũç katmış olacağından yabancılardan her işimize burnunu sokmalarından da kurtulmuş oluruz. Bizzat Osmanlı Devleti'nde her cins ve mezhepten halkın koruyucusu olunca artık başkalarına sŕz dũřmez”.¹⁵⁵ Mustafa Fazıl Paşa'nın padişaha yazdığı mektup İstanbul'daki genı aydınların eline geıince, Namık Kemal ve Ebuzziya Tefik Beyler tarafından Tũrkıeye ıevrilerek Tasvir-i Efkâr'da yayınlanmış ve ardından brořũr halinde bastırılıp dağıtılmıştır. Başlangııta bu oluşumu ŕnemsemeyen Sadrazam Ali Paşa'yı mektubun basılması harekete geıirmış ve ŕrgũtũn mensuplarına karşı bir takibat başlatılmıştır. Bunu ũzerine hũkũmet Ziya Paşa'yı Kıbrıs Mutasarrıflığına,

¹⁵⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, F. Dilek ŕzdemir (ıev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s.39.

¹⁵⁵ Ebuzziya Tefik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, ss. 30-35.

Namık Kemal'i Erzurum vali yardımcılığına atamış, Ali Suavi ise Kastamonu'ya sürerek İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Hükümetin, olumsuz tavrını gören Mustafa Fazıl Paşa, genç aydınları Fransa'ya çağırması ve kendisinin başkanlığında dokuz kişiden oluşan yeni bir örgüt kurmuştur. Bu dokuz Türk ihtilalcisi şu isimlerden oluşuyordu: Reşat Bey, Nuri Bey, Agâh Efendi, Rıfat Bey, Mehmet Bey, Ziya Bey, Suavi Efendi, Hüseyin Vasfî Paşa ve Namık Kemal Bey.¹⁵⁶ Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısına uyarak Ziya Paşa ve Namık Kemal, Fransız elçiliğinin de yardımıyla Paris'e gittiler. Onları Ali Suavi izledi. Daha sonra Mehmet, Nuri, Reşad ve Agâh Bey de Fransa'ya kaçtı. Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi koruyuculuğu altında bulunan bu gençler Paris'te *Muhbir*, 1868 yılında Namık Kemal ve arkadaşları Londra'da *Hürriyet* gazetelerini çıkararak kendilerini Yeni Osmanlılar olarak adlandırmışlardır. Bu adı Fransızca Jeune terimine karşılık olarak benimsemişlerdir.¹⁵⁷ Yeni Osmanlılar Avrupa'nın özgür ortamından yararlanarak Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğiyle çıkardıkları gazetelerle meşruti sisteme giden yolun düşünsel alt yapısını oluşturmaya başlamışlardı. Yeni Osmanlılar Tanzimat Fermanı'nı başlarda desteklemelerine rağmen daha sonra eleştiri yağmuruna tutmuşlardır. Namık Kemal; Gülhane Hatt-ı Hümayun'un, Islahat Fermanı'nın padişah nutkunun çağdaş bir devletin esas nizamlarını teşkil edecek nitelikte olmadığını, belirsizlikle, tezatlarla dolu olduğunu savundu.¹⁵⁸

Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıları mutlakiyetçilikle suçladılar. Halkı keyfi yönetime karşı koruyacak düzenlemelerin yapılmamasından şikâyet ettiler. Avrupa ile kurulan ilişkiler nedeniyle ülkenin yabancı etki ve müdahalelerine açık bir hale getirildiğini, onlara toprak edinme hakkının verildiğini, ülkenin kamusal ve ekonomik hayatının Batılıların denetimi altına sokulduğunu, dışarıdan borç para alınarak ülkenin Avrupa'ya bağımlı hale getirildiği tezini işlediler ve buna karşı çıktılar. Yeni Osmanlılar, Tanzimat'ın siyasal ve sosyal haklar konusunda bir düzenleme yapmadığını, siyasal amaçları gerçekleştirmeye yönelik bir öz taşıdığını o nedenle de

¹⁵⁶ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, c. II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 381

¹⁵⁷ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, ss.40-60.

¹⁵⁸ Namık Kemal, *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiyye*, Erdoğan Kul (haz.), İstanbul: Birleşik Yayınları, 2015. s. 206.

bir “manevra” olduğunu iddia ettiler. 1867’de Paris’te toplanan Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti’nin bunalımlardan kurtulabilmesi için çeşitli öneriler ortaya attılar. Namık Kemal, ülkedeki siyasi sistemin değiştirilmesini isteyenlerin başında geliyordu. Çağdaş hükümet şekilleri içerisinde Cumhuriyeti “Efdal-ı Hükümet” olarak nitelendiriyordu. İlk yıllarında İslamiyet’in de bir çeşit Cumhuriyet olduğuna dikkat çekiyor ve bu sistemin Osmanlı Devleti’nde uygulanamayacağını söylüyordu. Osmanlı Devleti’nin benimseyebileceği ve uygulayabileceği sistemin, Osmanlı Hanedanının yönetiminde bir meşruti sistem olduğunu, bunun da usul-ü meşveret ve şurayı ümmete dayanması gerektiğini söylüyordu. Namık Kemal, meşruti sistemin İslami olup olmadığını, halkın böyle bir sistemi benimseyip benimsemeyeceği konularını tartıştıktan sonra, meşruti sisteme mutlak geçilmesini, bu konuda da çağdaş devletlerden birisinin örnek alınmasını öneriyordu. Amerika’nın cumhuriyet olması, İngiltere ve Almanya’da “zadegân” sınıfının bulunması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu’na örnek olamayacağını belirterek Osmanlı’ya örnek olacak tek devletin Fransa olduğunu açıklıyor ve “binaenaleyh” biz devlet şeklimiz için Fransa’yı numune olarak alabiliriz ve onun Nizamat-ı Esasiyesini bir takım tadilat ile memleketimizde tatbik edebiliriz” diyordu. Namık Kemal’in Osmanlı İmparatorluğu için önerdiği Fransız sistemi III. Napoleon’un ikinci imparatorluk sistemiydi. Bu sisteme göre Osmanlı İmparatorluğunda uygulanacak meşruti sistemde Meclis-i Şurayı Devlet, Meclis-i Şurayı Ümmet ve Senato olmak üzere üç meclisli bir yapı öngörülüyordu.¹⁵⁹

Ali Suavi ise İslamiyet’in ilk dönemlerindeki meşveret kavramının canlandırılarak Osmanlı Devleti’nde meclisli bir yönetime geçilmesini istedi. Ali Suavi’ye göre, İslam hükümetleri meşvereti terk ettikleri için geri kalmıştır. “Halkın istediği adalettir. Adalet müsavattır... Adaletin icrası ise tarz-ı idaremizin değişmesiyle olur. Usulü meşveretin vazzıyla olur.”¹⁶⁰ Ali Suavi, hükümetleri meşruti hükümet ve mutlak hükümet olarak ikiye ayırmış ve dünyada güçlü hükümetlerin meşruti hükümetler olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti’ni mutlak olarak nitelendiren Suavi, “Biz hükümeti meşruta istiyoruz, meşveret usulünü istiyoruz”

¹⁵⁹ Namık Kemal, *Malakat-ı Siyasiye ve Edebiyye*, ss. 206-229.

¹⁶⁰ Ali Suavi, *Muhbir*, No: 26, (7 Mart 1868).

demmiştir. Bu isteğe karşı gelenleri de eleştirerek bizzat peygamberin ümmeti ile meşveret ettiğini yazılarında söylüyordu.¹⁶¹

III. Napoleon 1867’de Paris sergisinin açılışına Padişah Abdülaziz’i davet etti. Padişah Fransa’ya varınca onu karşılayanlar arasında Mustafa Fazıl Paşa da vardı. Yaptıklarından dolayı özür dileyen Mustafa Fazıl Paşa, padişah tarafından af edildi. Padişah, Mustafa Fazıl Paşa’yı Londra, Viyana ve Budapeşte’ye yaptığı gezilerde de yanında bulundurdu. Onu İstanbul’a dönmeye ikna etti. Nitekim Mustafa Fazıl Paşa İstanbul’a döndü. Yeni Osmanlılara olan desteğini Mustafa Fazıl Paşa’nın kesmesiyle birlikte grup, kendi imkânlarıyla mücadelesini sürdürmek zorunda kalmıştır. Kasım 1870’te Namık Kemal başta olmak üzere Ali Suavi ve Mehmet Bey dışındaki Yeni Osmanlıların İstanbul’a dönmesi Yeni Osmanlılar hareketini zayıflattı. Namık Kemal İstanbul’a dönünce yeniden *İbret* gazetesini çıkararak özgürlük mücadelesine kaldığı yerden devam etmek istedi ise de başarılı olamadı. Gazete sık sık kapatıldı. 1873’te de Kıbrıs’a sürülerek iyice pasifize edildi.¹⁶² Ancak Yeni Osmanlıların yurt dışında ve daha sonra da yurt içinde yaptıkları çalışmalar meşrutiyete gidişin ivmesini arttırdı. Mahmut Nedim Paşa’nın sadrazamlığı dönemindeki baskıcı, israfa dayalı, Rus yanlısı politikası birçok devlet adamını rahatsız etmeye başladı ve meşrutiyete engel görünen Abdülaziz’in tahtan indirilmesi planlarının yapılmasına yol açtı.

Sened-i İttifak ile başlayan padişahın yetkilerini kısıtlama Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etmiştir. Ancak bu ilerleme sultan Abdülaziz döneminde Ali ve Fuat Paşaların ölümleri ile birlikte duraklamaya girmiştir. Tanzimat ve Islahat dönemlerinde gerçekleştirilen ve halkı kısmen de olsa mahalli idare yönetimlerine katılmaya alıştıran düzenlemelerin beklenen neticeleri vermemeleri gerek aydın gerekse de bürokrat kesimin üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde merkezi yönetim ve bürokrasinin artan otoritesi, aydınların parlamentolu meşrutî rejime olan taleplerini hızlandırdı. Artık yöneticilerin Batıyı örnek alarak

¹⁶¹ Ali Suavi, *Muhbir*, No: 27, (14 Mart 1868).

¹⁶² Namık Kemal, *Malakat-ı Siyasiye ve Edebiyye*, s. 283.

yaptıkları yenilikler yeterli görülüyor, siyasi rejimin değişmesi ve devlet otoritesinin sınırlandırılması da isteniyordu.¹⁶³

İkinci kuşak Tanzimatçılardan olan Fuat Paşa'nın, 1869'da iki yıl sonrada, Eylül 1871'de Ali Paşa'nın ölümü devlet yönetiminde büyük değişikliklere yol açtı. İsmail Hami Danişmend eserinde bu dönemi anlatmak için "Devlet, orta adamlarla manevi cücelerin elinde kaldı" demektedir. Padişah, Ali Paşa'nın ölümüyle sadrazamlığa Mahmud Nedim Paşa'yı atadı. Mahmud Nedim Paşa, Ali ve Fuat Paşaların oluşturduğu bürokratik düzeni yıkarak keyfi uygulamalara ve insanları yargılamadan sürgüne göndermeye kalktı. 1873 ve 1874 yıllarında hava koşullarındaki olumsuzluklar sebebiyle ülkede büyük kıtlık yaşanmasına rağmen sarayın masrafları giderek arttı. Hükümet önlem olarak 10 Ekim 1875'te 5 yıl süreyle borç faizlerinin ancak yarısını ödeyeceğini açıkladı. Bu olay dış dünyada büyük tepki doğurdu. Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olması ile Osmanlı dış politikasında Rusya'nın etkinliği artmaya başladı. Bu dönemde Balkanlarda meydana gelen gelişmeler ve sorunun çözümü için Avrupalı devletlerin her dakika Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışması Müslüman halkta büyük tepkiler oluşturmuştur. Ulema, Tanzimat'tan beri ülkedeki reformları özellikle de eşitlik haklarını içine sindiremiyordu. Bu konuda ulemayı Yeni Osmanlılar hareketinin bazı önderleri de destekliyordu. Ali Suavi, Osmanlı önderliğinde dünya Türklüğünün birleştirilmesini amaçlayan tezler üretmeye başladı.¹⁶⁴ Sultan Abdülaziz'in idaresine karşı mücadele eden aydınlar gazete çıkarmakla yetinmemişler, ülkenin fena idaresine son vermek, mali zorlukları gidermek, Gayrimüslimlerin memnuniyetsizliklerini ortadan kaldırmak için meşruti bir yönetim kurmak amacıyla gizli cemiyetler de kurmuşlardır.

Mithat ve Hüseyin Avni Paşaların da çabasıyla Abdülaziz'e karşı olanları sayısı giderek artmıştır. 9 Mart 1876'da "Müslüman Vatenperverler" başlıklı bir bildiri yayımlanmıştır. Bildiride müstebit padişahın cins ve mezhep ayrımı yapmadan tüm Osmanlı vekillerinden oluşan bir meclis ile idare edilen hükümetle sorunların üstesinden gelinebileceği, özünde Osmanlı sisteminin seçime dayalı olduğu, o nedenle

¹⁶³ Şükrü Karatepe, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayınları, 1997, s.69.

¹⁶⁴ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, ss. 230-234.

de meşrutiyetin Kur'an'a aykırı olmadığı, milletin vekâletini suistimal eden padişahın hal edilebileceği vurgulanmıştır. “Mecnun” ve “fasık” bir hükümdardan ülkenin kurtarılmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁵

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda aydınlar ve halk üzerindeki baskıcı tutumunu şiddetlendiren Abdülaziz yönetimine aynı sertlikte cevaplar verilmeye başlanmıştır. Devletin baskıcı tutumuna rağmen, meşrutiyet fikri aydınlar arasında yayılmaya devam ettiği gibi, devlet adamları ve askerler arasında da taraftar bulmuştu. Sonuçta Abdülaziz, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın önderliğinde bir askeri darbe ile tahttan indirildi. Yerine V. Murad tahta çıkarıldı. 30 Mayıs 1876 tarihinde tahta çıkan yeni padişahın rahatsızlığı esnasında, meşrutiyeti ilan etmesi şartıyla Abdülhamid'e saltanat önerilmiş, bu teklifi kabul etmesi üzerine II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıkarılmıştır.¹⁶⁶

2.3. I. Meşrutiyetin İlanı ve Kanun-i Esasi

II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla, Genç Osmanlıların dürüst bir padişah ile halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin hükümet işlerini kontrol etmesi anlayışı başarı kazanmıştı. Buna rağmen halkın yönetime katılması noktasında aydınlar ile devlet adamları aynı fikre sahip değillerdi. Devlet adamları hakkı kabul etmekle birlikte, halkın henüz yeterli olgunluğa erişmediğini iddia etmekteydiler. Meşrutiyete karşı olanlar Müslüman bir ülkenin parlamentosunda Hristiyan mebusların yasama görevine katılmasıyla şer'i şerife aykırı yasaların çıkmasından korkuyorlardı. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasinin şeriat ile uzlaşamayacağı tezini savunuyorlardı. Bunlar eleştirilerini daha da ileri götürerek Kanun-i Esasi'nin kabulü ile padişahın haklarının da azalacağından söz ediyorlardı. Zamanın değişmesine paralel olarak hükümetlerin de değişmesi gerektiği düşüncesinden hareketle Müslüman olmayanların da mecliste bulunmalarının şeriata aykırı olmayacağını savunan meşrutiyetçiler; Hz. Muhammed zamanında Ebu Süfyan'ın daha Müslüman olmadan Hz. Muhammed başkanlığında yapılan bir toplantıya katıldığı örneğini vererek muhalefetin direncini

¹⁶⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 250-251.

¹⁶⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s.151.

kırmaya çalışıyordu. Kanun-i Esasi yanlısı oldukları halde Kanun-i Esasi'nin hazırlama şekline karşı çıkanlar da vardı. Bu grup, “Kanun-i Esasi hükümet tarafından verilmez millet tarafından alınır” düşüncesinden hareket ediyor ve onun hükümetçe hazırlanmasını istemiyorlardı. Padişah Abdülhamid de halkı meşruti idare için yeterli bulmayan devlet adamlarına hak vermekle birlikte, meşrutiyetin devletin köklü dertlerine deva olacağı beklentisine sahipti. Meşrutiyet, devleti medeni memleketler seviyesine çıkaracak, mevcut bütün idari, siyasi ve sosyal problemleri çözecek mucizevi bir ilaç gibi görülüyordu. Meclis devletin topluma ulaşmasında bir araç olarak kabul edilmiştir. Meşrutiyetle hilafet ve saltanat makamlarının hakları korunacak, Osmanlı vatandaşlarının hürriyet ve eşitliği sağlanacaktı.¹⁶⁷

II. Abdülhamid, meşrutiyetin ilanı için hazırlıklara hemen başlamış, anayasanın yapılması için 30 Eylül 1876 tarihinde bir komisyon kurulmasını emretmiştir. 28 kişiden oluşan bu komisyon Mithat Paşa başkanlığında çalışmalarına başlamıştır. “Cemiyet-i Mahsusa” adı verilen komisyon gündüzleri Babiâli’de akşamları çoğu zaman Fındıklı’daki Server Paşa Konağı’nda toplanarak çalışmalarını yürütmüştür. İki aylık bir mesainin ardından 20 Kasım 1876 tarihinde Kanun-i Esasi taslağını hazırlamıştır.¹⁶⁸ Komisyon 1831 Belçika, 1859 Prusya anayasalarıyla yirmiye yakın tasarı incelemiştir. Bu tasarılar içerisinde Mithat Paşa ile Sait Paşaların ve Süleyman Paşa’nın tasarıları da vardır. Mithat Paşa’nın Kanun-ı Cedit denilen tasarısında, meclisin 120 kişiden oluşması ve bu sayının 1/3’ünün hükümet tarafından atanması öngörülmüştü. Bu 120 kişinin 80’ini millet mebusu, 40’ının ayan mebusu olması tasarlanmıştı. Tasarıyla bütün vükela-bakanlar ve müsteşarlar hükümet adına mebus sayılacaktı. Hükümet meclisten güvenoyu almak zorundaydı, aksi takdirde düşecekti. Ayrıca hükümet meclise karşı sorumlu olacaktı. Kanun-ı Cedit ancak Meclis-i Mebusan tarafından yürürlükten kaldırılacaktı. Devletin resmi dili Türkçeydi. Kanun-ı Cedit güçlü bir hükümdarlık makamını da içeriyordu.¹⁶⁹ Sait Paşa’nın hazırladığı taslak ise Fransız Anayasası’nın Türkçeye çevirisi idi. 12

¹⁶⁷ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, Enver Koray (sad.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 158.

¹⁶⁸ Tarık Zafer Tunaya, “1876 Kanun-i Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, I, 1985, s.28.

¹⁶⁹ Selda Kaya Kılıç, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet’e Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, ss.26-31.

bölümden oluşan taslak Mithat Paşa'nın taslağına göre daha sistemli ve geniş kapsamlıydı. Taslağına göre doğrudan doğruya millet tarafından seçilen 750 kişilik bir meclis öngörülüyordu. Ancak seçimin kura usulü ile yapılması isteniyordu. Yasama yetkisi "Millet Meclisi" adını taşıyan bir meclise veriliyordu. Yürütme gücü bölümünde hükümdarların, bakanlardan başka memurlarla doğrudan doğruya konuşmayacakları, Meclis'in kabul ettiği kanunlar eğer belirli süre içerisinde ilan edilmez ise, bunların Meclis Başkanı tarafından ilan edileceği hükmü getirilmişti. Adalet kuvveti adlı, sekizinci bölümde ise, hâkimlerin ömür boyu şartıyla tayin edilecekleri, kanunen aleyhlerinde bir hüküm verilmedikçe görevlerinden uzaklaştırılmayacakları belirtilmişti. Süleyman Paşa tarafından hazırlanan, Kanun-ı Esasi Müsveddesi olarak nitelenen tasarıya göre Osmanlı Devleti bağımsız bir meşruti hükümete sahip olacaktır. Devletin başında bulunan kişi Osmanlı toprakları üzerindeki tüm insanların halifesi ve tüm tebaanın padişahı sayılacaktı. Kurulacak meclis (Divan-ı Memalik) 120 üyeli olacak, üyeleri emlak, ticaret, fen ve maarif temsilcilerinden oluşacaktı. Mebusan Meclisi her üç yılda bir değiştirilecekti. Toplantı süresince mebuslara 3 bin kuruş maaş verilecekti. Meclisin toplantı süresi üç ay olacaktı.¹⁷⁰

Kanun-i Esasi çalışmalarını yürüten komisyon 130 maddeden oluşan bir tasarı hazırlamış ve bunu sadrazama sunmuştur. Ancak, tasarının "ahkâm-ı şimalisinde ve istibdat-ı memlekete muvafık olmayan şeyler" taşınması ve ülkenin geleceğini güvenceye alacak yeni düzenlemelerin hükümlerle uyumu gerektiğine dikkat çekilerek Hevas-ı Vükela arasında görüşülerek "tadil" edilmesi istenmiştir. Heyet-i Vükela'da incelenen tasarı padişaha sunulmuştur. Padişah çeşitli kişilerden komisyon kurarak bu tasarıyı incelemelerini ve görüşlerini bir raporla kendine bildirmelerini istemiştir.

Bu sırada ülkenin dış sorunları giderek artmaktaydı. Balkan sorununu çözmek için İstanbul'da toplanması planlanan konferans giderek yaklaşıyordu. Mithat Paşa'ya göre Kanun-i Esasi konferanstan önce ilan edilmez ise Batılı devletler tarafından

¹⁷⁰ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyete Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, ss.32-35.

dayatılan tekliflerin kabul edilmesi zorunlu olacaktı.¹⁷¹ Kanun-i Esasinin ilanı uzadıkça anayasa karşıtı akım da güçleniyordu. Öncülüğünü Gürcü Şerif, Dağıstanzade Muhyiddin Efendi, Ramiz Paşa ve Uzunetek Rıza Bey'in yaptığı çalışmalar anayasacıları tedirgin ediyordu. Çünkü bunlar sadrazam ve Mithat Paşa'nın kâfir olduğunu, Müslümanları Müslüman olmayan cemaatlerin mebuslarıyla güçsüz bırakmaya çalıştığını söyleyerek halkı tahrik ediyorlardı. Anayasa karşıtlarının bir süre izlenen davranışları hükümet üyeleri arasında tartışıldı ve onların İstanbul'dan uzaklaştırılmalarına karar verildi. Hükümetin bu kararı Damat Mahmud Celalettin Paşa aracılığıyla padişaha iletilti. Bu istek kabul edilmeyince hükümet üyeleri toplu istifa edeceklerini bildirdiler. Bu kararlı tavır karşısında padişah ülkede fesat çıkaran 20 kişinin İstanbul'dan çıkarılmasını onayladı. Padişahın anayasanın ilanını geciktirmesi anayasa yanlılarını sıktı. Süleyman Paşa padişahın sarayına giderek Kanun-i Esasi çıkarılmaz ise sonucun kötü olacağını bildirdi. Böyle bir ortamda Damat Mahmud Paşa ünlü 113. maddenin anayasaya konulmasını önerdi. Namık Kemal bu maddenin benimsenmesiyle Kanun-i Esasi'nin değil Tanzimat Fermanı'nın verdiği hakların bile yitirileceğini belirterek maddeye karşı çıktı. Padişah ise anayasacıları köşeye sıkıştırarak bu madde anayasada yer almaz ise Kanun-i Esasi'yi imzalamayacağını belirtti. İstanbul'da toplanacak konferansın olumsuz sonuçlarını önlemek için anayasanın ilan edilmesine inanan Mithat Paşa, Sadrazam Rüştü Paşa'nın istifa etmesiyle sadrazamlığa atandı. 22 Aralık 1876'da Damat Mahmut Paşa'nın sarayında yapılan toplantıda Ahmet Cevdet Paşa'nın Kanun-i Esasinin baskıcı deli hükümdarların kötülüklerinden korunmak için istendiğini oysa şimdi tahta akıllı bir padişahın olduğunu belirterek Kanun-i Esasi'ye gerek olmadığı görüşünü ortaya attı. Bu görüşe Mithat Paşa hükümet üyeleri ile istifa edeceğini söyleyerek karşılık vermesi anayasanın ilanına giden yolu açtı. Padişah 113. maddeye son şeklini kendisi vererek 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasiyi imzaladı. Böylece tarihteki ilk Türk Anayasası "Kanun-i Esasi" 23 Aralık 1876'da ilan edildi. Kanun-i Esasi'nin ilanı Osmanlı Devleti'nin Balkan meselelerini konuşmak için toplanan Uluslararası Tersane Konferansı'nın açılışına denk getirilmişti. Kanun-i Esasi'nin bu konferans sırasında ilan edilmesinin sebebi "yabancı güçleri, reform takip maskesi adı altında devletin iç

¹⁷¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.328-329.

işlerine müdahaleden alıkoymaktı”. Ancak beslenen ümitler çok kısa bir süre sonra boşa çıktı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’nin ağır yenilgisi ile sonuçlandı. Devlet Balkanlardaki topraklarının büyük bir kısmını kaybederken Ruslar İstanbul önlerine kadar gelmişti. Böylesine karışık bir ortamda meclis kapatıldı ve anayasa da bu durumdan payını alarak rafa kaldırıldı.¹⁷²

2.4. Kanun-i Esasi ve Özellikleri

1876’da Kanun-i Esasisi’yi hazırlayan komisyon, 1831 Belçika ve Prusya anayasaları dahil bilinen bütün anayasaları gözden geçirmişti. Ancak ortaya çıkan taslak hiçbir anayasada olmayan hükümleri taşıması nedeniyle Osmanlıya özgü bir anayasaydı. Anayasanın ilanında herhangi bir halk desteği ya da baskısı söz konusu değildi. Anayasa padişah tarafından Hatt-ı Hümayun şeklinde ilan edilmişti. Bu şekilde ilan edilen anayasa ferman-anayasa özelliği taşımaktadır.

119 maddelik ilk anayasa 12 kısımdan oluşmaktadır. Anayasanın “Memalik-i Devlet-i Osmaniye” kısmında, Osmanlı Devleti’nin ayrılmaz bir bütün olduğu (1.madde) başkentinin İstanbul olduğu ve buranın diğer şehirlerden herhangi bir ayrıcalığının olmadığı (2.madde) belirtilmiştir.¹⁷³ Ayrıca anayasada padişahın tahta çıkışı ve görevleri de yazılıdır. Osmanlı vatandaşlarının haklarının yazıldığı kısım “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Umumiyesi” başlığını taşımakta olup toplam 19 maddeyi kapsamaktadır (8-26 maddeler). “Vükelay-ı Devlet” kısmında, Bakanlar Kurulunun atanması, görevleri ve meclis ile ilişkileri düzenlenmiştir (27-38 maddeler). Üç maddeden ibaret olan “memurin” kısmında memurların atanmaları, sorumlulukları ve görevden alınma şartları belirtilmiştir. Meclisin açılışı, kapanışı, yemin edilmesi, görüşmelerin yapılması ile ilgili olan “Meclis-i Umumi” (42-59 maddeler) kısmını, “Heyet-i Ayân” (60-64 maddeler) ve “Heyet-i Mebusan” (65-80 maddeler) kısımları takip etmektedir.¹⁷⁴ Bu kısımlar Ayân ve Mebusan meclisinin oluşumu, görüşmeleri ve özlük hakları ile ilgilidir. Mahkemelerle ilgili olan “Mehakim” kısmında mahkemelerin işleyişi hakkında hükümler vardır (81-91 maddeler). Devlet adamlarını

¹⁷² Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, ss. 330-336.

¹⁷³ Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s.134-135.

¹⁷⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, ss. 221-225.

yargılamakla görevli Divan-ı Ali'nin oluşumu ve görevleri dört madde halinde verilmiştir (92-95 maddeler). Ekonomik konular “Umur-ı Maliye” başlığı altında 12 madde halinde verilirken (97-106 maddeler), vilayetler konusu 5 madde olarak düzenlenmiştir (108-112 maddeler). Anayasanın son kısmı ise “Mevadd-ı Şetta” adı altında çeşitli hükümleri kapsamaktadır. Ünlü 113. madde bu kısımdadır. Anayasanın 119. maddesi, genel seçimlerle ilgilidir ve birinci meclisin süresinin bitmesiyle hükmü kendiliğinden ortadan kalkacaktır.¹⁷⁵

Kanun-i Esasi'ye göre egemenlik padişaha aittir. Her ne kadar anayasada egemenlik sözü geçmemişse de bunun karşılığı olarak “saltanat” sözü kullanılmıştır. Saltanat anayasanın 3. maddesi gereğince Halifelik de dâhil olmak üzere “Sülale-i Ali Osmanlı usulü kadimesi veçhile ekber evlada” aittir. Zaten Meclis-i Umumi üyeleri de göreve başlarken padişaha sadakat yemini etmek zorundadırlar (madde 46). Anayasanın 5. maddesinde “Zat-ı hazret-i padişahinin nefsi-i hümayunu mukaddes ve gayr-i mes'uldur” denilmekle padişahın “egemenlik” gücü kuvvetlendirilmiştir. 1876 Anayasası padişaha büyük yetkiler tanınmasından başka, ona yaptıkları işlerden “sorumlu olmama” hakkını vermekle de padişahın devletin kuruluşundan beri var olan gücünü kanun güvencesi altına almıştır. Heyet-i Vükela'nın tayini ve azli padişaha aittir (madde 27). Hükümet meclise karşı değil padişaha karşı sorumludur. Böylece padişah, Bakanlar Kurulunu tamamen kendisine bağlı olarak çalıştırma imkânına sahiptir. Kanun teklif hakkı hükümete tanınmıştır (madde 53). Ancak teklifin kanunlaşması padişahın onayına bağlıdır (madde 54). Padişahın gücü meclisler karşısında da devam etmektedir. Meclisler irade-i seniye ile açılır (madde 43). Padişah meclisleri vaktinden önce açabilir, kapatabilir veya süreyi uzatabilir (madde 44). Meclis padişahın huzurunda padişahın bizzat konuşması ya da sadrazam tarafından açış konuşmasının okunması ile açılır (madde 45). Padişah gerekirse yeniden seçimler yapmak şartıyla Heyet-i Mebusanı fesih edebilir (madde 7). Padişaha tanınan bu fesih yetkisini 35. madde düzenlemektedir. Meclisin feshi “kanuni süresinde yeniden seçim yapılmak” şartına bağlanmış olup bu süre de altı aydır (madde 73).¹⁷⁶

¹⁷⁵ Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1982, ss.9-14.

¹⁷⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s.135-137.

Padişah yargı konusunda da yetkiye sahiptir. Anayasanın 113. maddesi padişaha bu konuda yetki vermiştir. Şöyle ki, padişah, zabıta tarafından yapılan araştırma neticesinde hükümetin emniyeti ihlal ettikleri kesinleşenleri sınır dışı etme hakkına sahiptir. Bu yetki sayesinde padişah, istemediği kişileri bertaraf edebilmektedir.

Anayasaya göre meclis, adına Meclis-i Umumi denilen “Heyet-i Ayân” ve “Heyet-i Mebusan” ismini taşıyan iki ayrı meclisten oluşur (madde 42). Heyet-i Mebusan üyeleri Osmanlı vatandaşı elli bin erkek nüfusa bir mebus düşecek şekilde halk tarafından gizli oyla seçilir (madde 65). Seçimlerin süresi 4 yıldır (madde 69). Mebuslar tekrar seçilebilirler. Mebusan üyeliği ile hükümet memuriyeti birlikte olamaz (madde 67). Heyet-i Ayân üyeleri ise Mebusan üyesinin üçte birini geçmeyecek şekilde padişah tarafından atanır (madde 60). Bakanlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik, hahambaşılık yapmış olanlar ile kara ve deniz subaylarından kırk yaşından büyük olan ve gerekli şartları taşıyanlar ömür boyu bu göreve atanırlar (madde 61-62).¹⁷⁷ Heyet-i Ayân’ın başkanını da padişah atar. Meclislerin ikisi birden kasım ayında padişahın iradesi ile açılır ve yine padişahın iradesi ile mart başında kapanır (madde 43). Bu meclislerden biri diğerinin bulunmadığı zamanlarda toplanamaz padişah “görünecek lüzum üzerine” Meclis-i Umumiyi vaktinden önce açma ve kapama ile çalışma süresini uzatma hakkına sahiptir. Bir şahıs iki meclise birden üye olamaz (madde 50). Meclis üyeleri görüş ve oylarında serbesttirler. Verdikleri oylardan ve görüşlerinden dolayı sorumlu tutulamazlar (madde 47). Meclis görüşmeleri Türkçe yapılacaktır (madde 57). Meclis müzakereleri üye tam sayısının yarısından bir fazlası olmadıkça yapılamaz. Üçte iki çoğunluk istemeyen hususlarda görüşmeler hazır bulunan üyelerin çoğunluk kararı ile yapılır. Eğer eşitlik olursa meclis başkanının oyu iki oy sayılır (madde 51).

Seçilen mebuslar, kendi seçim bölgelerinin değil, tüm Osmanlı ülkesinin vekilidir (madde 71). Heyet-i Mebusan’ın başkan ve başkan vekilleri, mebusan tarafından seçilen üçer üye arasından padişah tarafından atanır (madde 77). Görüşmeler açıktır. Gizli görüşme yapılabilir. Bunun için Bakanlar Kurulu veya

¹⁷⁷ Kılıç, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet’e Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, ss.190-193.

Heyet-i Mebusan'ın on beş üyesi tarafından teklif verilmesi ve bunu mecliste çoğunluğun kabul etmesi gerekmektedir (madde 78). Ölüm, suç işleme, uzun müddet meclise devam etmeme, istifa, mâhkumiyet, memuriyet kabulü gibi sebeplerden dolayı mebusluk düşer (madde 74). Mebusların dokunulmazlığı vardır. Mebusun herhangi bir konuda suçlanmasına meclis tarafından çoğunlukla karar verilmedikçe, mebus cinayet veya suç işlerken yakalanmadıkça kimse onu tevkif ve muhakeme edemez (madde 79).

1876 Anayasası'na göre kanun yapma yetkisi Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Ancak hükümet tarafından yapılacak tekliflerin başbakan aracılığıyla padişaha bildirilmesi ve padişahın izin alınması gereklidir (madde 29). Hükümetin yanı sıra Heyet-i Ayân ve Heyet-i Mebusanın da kanun teklif etme yetkisi vardır. Ancak bu yetki "kendi vazife-i muayyeneleri dairesinde olmak" şartına bağlıdır. Bunun haricinde kanun teklif etme yetkileri yoktur. Padişah kanun yapma konusunda da tek yetkili güçtür. Kanunların yapılmasına, gelen teklif sadrazam aracılığıyla padişaha iletilerek başlanır. Teklifin görüşülebilmesi padişahın iznine bağlıdır. Padişah tarafından izin verildikten ve irade-i seniye çıktıktan sonra, konu Şura-yı Devlet'e havale olunur. Şura-yı Devlet kanun metnini hazırlar ve Heyet-i Mebusan'a sunar. Mebusanın kabulünden sonra teklif Heyet-i Ayân'a gelir. Ayânın da kabulünden sonra teklif yeniden padişaha arz edilir. Padişah teklifi onaylar ise teklif kanunlaşır. Kanun teklifi iki meclisten biri tarafından ret edilirse o sene bir daha görüşülmez (madde 53-54). Teklifler her iki mecliste de madde madde görüşülüp oylanır, maddelerin çoğunluk oyu ile kabulünden sonra bir de teklifin geneli oya sunulur. Teklif genel oylamda çoğunlukça kabul edilmedikçe yasalaşmış sayılmaz (madde 55). Yine 1876 Anayasasına göre anayasanın değiştirilmesi mümkündür. Yalnız gelen teklifin her iki mecliste de üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi ve padişah iradesi şarttır (madde 116). Kanun yapma konusunda Heyet-i Ayân, Heyet-i Mebusa'na göre öne çıkarılmıştır. Teklifler önce Mebusan'da görüşülür. Burada kabulünden sonra Ayân'a gelir. Ayân Meclisi gelen teklifte padişahın hukukuna, dine, hürriyete, anayasaya, örfе, devletin ve memleketin emniyetine, vatanın müdafaasına engel bir durum görürse teklifi red edebileceği gibi tashih ve tadil için iade edebilir. Kabul ettiği teklifleri ise sadarete arz eder (madde 64).¹⁷⁸ Teklifleri kabul etmeme veya geri gönderme Ayân Meclisine

¹⁷⁸ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'e Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, ss.188-200.

tanınmış bir tür veto hakkıdır. Kanun-i Esasiyi yorumlamaya da Ayân yetkili kılınmıştır (madde 117). Nitekim Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi meclisle olan anlaşmazlık nedeniyle anayasanın 43. maddesinin değerlendirilmesini Heyet-i Ayândan istemiş, Âyan'ın görüşleri doğrultusunda 1912 yılında Meclis feshedilmiştir.

1876 Anayasası padişahın yetkilerinde bir kısıtlama yapmadığı gibi aksine, yetkilerini kanun güvencesine almıştır. 1876 Anayasası ile kurulan siyasi sisteme parlamentonun varlığı ile desteklenmiş “meşruti monarşi” denilebilir. Kanun-i Esasi gerçek bir meşrutiyete geçişi değil, mutlakıyetten çıkışı ifade etmektedir. Bu anayasa sayesinde monarşi kendini sınırlayarak mutlak olmaktan çıkıp ılımlı, anayasalı ve parlamentolu hale gelmekte, ama henüz gerçekten meşruti, anayasal ve parlamenter bir niteliğe kavuşmuş olmamaktadır.¹⁷⁹

2.5. I. Meşrutiyet Döneminde Seçim ve Meclis-i Mebusanın Oluşumu

1876 Anayasası'nı hazırlamak üzere oluşturulan komisyonun önemli bir görevi de Mebuslar Meclisi'nin oluşturulması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasıydı. Komisyon oluşturulduktan hemen sonra bu konu ele alınmış Meşrutiyetin ilanı ile meclisin açılması arasındaki sürenin azlığı nedeniyle bir seçim kanunu yapılamayacağına karar verilmiştir. Kanun-i Esasi'nin çalışmaları sürerken geçici bir yönetmelik çıkarılarak Mebus seçiminin nasıl yapılacağı belirlenmiştir. “Meclis-i Umumi'nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate” başlığı altında 29 Ekim 1876 tarihli “İrade-i seniyye” ile onaylanıp 6 Kasım 1876'da ilan edilen ve 7 madde'den oluşan bu talimatla Umum Meclisin nasıl oluşturulacağı kurallara bağlanmıştı.¹⁸⁰ Birinci madde de “Meclis-i Umumi”nin iki heyetten oluşacağı, heyetlerden birinin seçimle oluşturulacağı belirtilmiş, görevi de gerek görülen yasa ve yönetmelikler ile devlet bütçesini görüşmek ve uygulanmasını izlemek olarak saptanmıştır. O sene, üye sayısı 120 olacak ve “Meclis-i Umumi'nin bu heyetine Meclis-i Mebusan” denilecekti. Diğer Heyetin üyeleri devlet tarafından seçilecek,

¹⁷⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s.149.

¹⁸⁰ Funda Beyoğlu, “II. Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebusanın Yeniden Açılması ve 1912'de Kapanışı Üzerine Bir Araştırma”, (*Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü, 1973), s.1

Meclis-i Ayan diye adlandırılacaktı. Meclis-i Ayan'ın görevi Meclis-i Mebusan'ın görüşüp kararlaştırdığı maddeleri yapılacak yönetmeliğe göre yeniden inceleyerek onaylamak, reddetmek ya da değiştirilmesi için Meclis-i Mebusan'a göndermekti. Geçici yönetmeliğin ikinci maddesi Mebuslar Meclisi seçiminin nasıl yapılacağını öngören geçici düzenlemeyi içeriyordu. Vilayet, liva ve kaza idare meclislerinin göreve getirildikleri göz önünde tutularak, "meclis-i mebusan azasının" idare meclislerince seçilmesi hükmünü getiriyordu. Üçüncü madde mebus seçilme şartlarını belirlemiştir. Güvenilir, halk tarafından sevilen, resmi dili bilen, 25 yaşını geçmiş, hiçbir cinayet ya da politik suçla mâhkum olmamış, az çok emlak sahibi olan her Osmanlı'nın meclis-i mebusan üyeliğine seçilmesi hakkı vardır. Eğer seçilen devlet memuru ise, görevden ayrılacaktı. Mebus seçildiği vilayetin değil, bütün Osmanlı halkının mebusu sayılacaktı. Dördüncü madde, vilayet, sancak ve kazalarda mebus seçiminin nasıl yapılacağına dairdir. Beşinci madde, Meclis-i Mubusan'ın İstanbul'da Kanun-ı Evvel başında toplanması kararlaştırılmışsa da bu yıl yetişemeyeceğinden ilk toplantı mart başına alınmış, toplantı süresi ise üç ay olarak saptanmıştı. Mebuslar ne kadar oyla seçildiklerini belirtir "Tetkik Meclisi" üyelerinin mühürleriyle mühürlenmiş birer mazbata alacaklardır. Altıncı madde, İstanbul'da seçimin nasıl yapılacağı bu madde ile belirlenmiştir. Buna göre, şehir merkezi ve bağlı bölgeler 20 daireye ayrılacak, her daireden üye seçimine vekil olmak üzere ikişer kişi istenecektir. Her dairede ileri gelenlerden oluşan bir komisyon teşkil edilecek, o bölge halkından mülk sahibi, 25 yaşını doldurmuş kimseler mahalleleri itibariyle ayrı ayrı davet edilerek mebus seçmek üzere ikişer vekil seçeceklerdi. Kimlerin vekil seçildiği komisyonca deftere kaydedilecek, en çok oyu alan iki kişi vekil seçilmiş olacaktır. Yedinci ve son madde, mebusların İstanbul'a vardıklarından itibaren ayda 3.000 kuruş maaş alacaklar, taşradan gelenlere ayrıca harcırah vereceklerini, seferi giderlerine karşılık olarak da 3.000'er kuruş alacakları belirtilmektedir. Seçilen mebusların 3/2'si İstanbul'a geldiğinde meclis toplanacaktı.¹⁸¹

Başlangıçta 70 Müslim, 50 gayrimüslim olmak üzere tasarlanan Mebuslar Meclisi 120 kişiden oluşacaktı. Ancak padişahın iradesiyle Tunus vilayeti için 5, Mısır vilayeti için de 5 Müslüman mebus eklenerek Müslümanların sayısı 80'e çıkarılmış,

¹⁸¹ Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'e Geçiş ilk Anayasanın Hazırlanması*, s.120-122.

mebus sayısı 130'u bulmuştur. Mebuslar Meclisi üyelerinin seçilmesi, Ayan üyelerinin ise padişahça atanması kararlaştırılmıştır. Meclis-i Umumi'nin nasıl oluşturulacağına dair, Kanun-i Esasi'ye hükümler konulmuştur. Anayasa'ya göre mebus seçimi için özel bir yasa yapılması gerekiyordu. Bu yasayı da ancak Meclis-i Umumi yapabiliyordu. Hâlbuki henüz meclis toplanmamıştı. Bu sorunda geçici bir talimatname ile giderildi. İki dereceli bir seçimin öngörüldüğü talimatnameye göre ilk seçiciler ikinci seçicileri belirleyecekti. Onlar da mebusları seçeceklerdi. İlk Mebuslar Meclisi'nin bir an önce toplanabilmesi için vilayet, sancak ve kazalarda idare meclisleri üyelerinden seçimle gelenler ikinci seçmen sayılmışlar, bunlar da mebusları gizli oyla seçmişlerdir. Alınan karar gereğince İmparatorluk, İstanbul hariç 29 seçim bölgesine ayrılmıştır. Seçim bölgesi olan vilayetlerin, hangi sancaklardan oluşacağı da belirlenmiştir. İstanbul için özel bir seçim yöntemi belirlenerek uygulanmıştır. Buna göre İstanbul 20 seçim dairesine ayrılmış, 5 Müslüman, 5 Gayrimüslim olmak üzere 10 mebus seçilmesine karar verilmiştir. İstanbul ve çevresinde seçilecek 10 mebus için uygulanacak beyannamede 30 Ocak- 28 Şubat tarihleri arasında İstanbul'da 40 kişilik ilk seçmenler belirlendi. Bunları 20'si Müslüman, 9'u Rum 6'sı Ermeni, 4'ü Yahudi, 1'i de Avrupalı idi. Bunlar 1 Mart'ta toplanarak İstanbul için belirlenen 10 kişiyi seçtiler. 1876 yılında yapılan seçim sonucunda İstanbul'a ancak 115 mebus gelebilmiştir. Bunların 68'i Müslüman, 47'si Müslüman olamamıştır. Oysa Müslümanlar için 80, Müslüman olmayanlar için ise 50 kişi öngörülmüştü. Bu oran %62'ye %38 iken seçim sonunda ortaya çıkan tabloda %59'a %41 olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı yönetimi Romanya, Sırbistan, Karadağ, Tunus, Lübnan ve Girit gibi özel statüye sahip yerlerde de seçim yaptırmak ve buraların temsilcilerini de Meclis-i Mebusan'da görmek istemiştir. Fakat bu yöreler temsilcilerini gönderememiştir. Meclis-i Ayan üyeleri de padişah tarafından belirlenmiştir. Buna göre 21'i Müslüman, 5'i Gayrimüslim olmak üzere 26 üye Ayan Meclisi'ne seçilmiştir.¹⁸² Meclis-i Mebusa'nın 13 Aralık 1877 14 Şubat 1878 tarihleri arasında süren ikinci döneminde 106 mebus görev yapmıştır. Bunların 59'u Müslüman 47'si gayrimüslim idi. Müslümanlarla, gayrimüslim mebusların karşılaştırmasına baktığımızda % 56'ya % 44 oranı ortaya çıkmaktadır. Bu oran neredeyse mebusların

¹⁸² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII. s.230-232.

eşit oranda temsil edildiklerini göstermektedir. O dönemde gayrimüslim tebaanın toplam nüfus içindeki oranlarının $\frac{1}{4}$ olduğu düşünüldüğünde, gayrimüslimler mecliste nüfus oranlarının çok fazla üzerinde bir oranla temsil edilmişlerdir.¹⁸³

Talimat-1 Muvakkate ile birlikte “Meclis-i Mebusan İçin Rumeli Vilayetlerinden Seçilecek Olacak Aza’nın adedini gösteren cetvel” şöyledir:

Vilayet	Müslim	Gayrimüslim
Edirne	4	4
Tuna	3	3
Selanik	3	3
Sofya	2	2
Bosna	3	3
Hersek	2	2
Manastır	2	2
İşkodra	2	2
Yanya	3	3
Toplam	24	24

Tablo I: Rumeli Vilayetlerinden seçilecek mebusların sayısını gösteren cetvel¹⁸⁴

Rumeli’de seçim bölgesi olan vilayetleri oluşturan sancaklar:

Bosna ve Hersek: Saray, İzornik, Benaluka, Tırvnik, Behke.

Edirne: Tekirdağ, Gelibolu, Filibe, İslimye, Sofya.

İskoda: (İşkodra)

Kosova: Üsküp, Debre, Yenipazar, Niş, Şehirköy

Selanik- Manastır: Serez, Dırma, Manastır.

Tuna: Rusçuk, Varna, Vidin, Tolci, Tırnova.

Yanya: Tırhala, Ergiri, Preveze, Berat.¹⁸⁵

¹⁸³ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1996, s.159.

¹⁸⁴ Kılıç, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet’e Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, s.122.

¹⁸⁵ Kılıç, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet’e Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, s.126-127.

2.6. Meclis-i Mebusanın Açılışı

Meclis-i Mebusanın açılış hazırlıkları sürerken II. Abdülhamid, anayasal düzenin mimarı olan Mithat Paşa'yı 5 Şubat 1877'de sadrazamlıktan azlederek Taif'e sürgüne göndermiştir. Sadrazamlıktan uzaklaştırılmasında Genç Osmanlılar ile yakın ilişki içerisine girerek hükümet işlerine onları katmasının etkili olduğu söylenmekteydi. Diğer bir iddia ise Osmanlı hanedanının egemenliğine son verip Cumhuriyeti ilan edip kendisini devletin başı ilan edecek olması gösterildi.¹⁸⁶ 49 gün süren sadareten sonra Mithat Paşa'nın Kanun-i Esasinin 113. maddesine dayanılarak sürgün edilmesi hürriyet taraftarlarını üzmüş, Osmanlı lehine Avrupa basınında esen rüzgâr tersine dönmüştür.

İlk Osmanlı meclisi, 19 Mart 1877 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan törenle açıldı. Arabistan vilayetlerinden gelen çeşitli din ve mezhepteki temsilcilerin yanında Anadolu ve Rumeli'den gelen Türk, Rum, Bulgar ve Arnavut temsilciler ilk Osmanlı parlamentosunu oluşturuyordu.¹⁸⁷ Meclisin açılış gününde tüm resmi daireler tatil edilmiştir. Halk töreni izlemek üzere sabahın erken saatlerinden itibaren Dolmabahçe'ye gelmiştir. Avrupa basını da bu olayı takip için günler öncesinden İstanbul'a gelmiştir. Meşrutiyet rejimi, içeride olduğu kadar dışarıda da şaşkınlık ve sorular yaratmıştı. Nasıl oluyordu da Aydınlanma Devrinden beri Avrupa siyasal düşününde despotik yönetimin modeli sayılan bir toplum, anayasal rejime geçiyordu? Üstelik bu parlamentonun yapısına göz attığımızda, Tuna monarşisinin parlamentosunda ve 1905'ten sonra ki Çarlık Rusya "Duma"larında bile görülmeyen ilginç bir özellik daha vardı. O da imparatorluğun hâkim unsuru olan Müslümanların yanında gayrimüslim unsurların, hele etnik oranlama yapılırsa gayri-Türk unsurların bir hayli oranda temsil edilmesiydi. Bu durum ilginçti. Çünkü Avusturya-Macaristan monarşisinde Çek, Hırvat, Sloven, Slovak, Polonez, Ruten gibi unsurların temsili, oran bakımından haksızlık derecesinde düşüktü. Macar milletvekilleri, çifte monarşinin kurulmasına kadar aynı haksızlığa maruz kaldılar. Rusya'da ise 1905'ten sonra kurulan "Duma"da gayri-Rus milletlerin düşük oranda temsili özel bir statü ile

¹⁸⁶ Kuntay, *Namık Kemal Devrinin İnsanları Ve Olayları Arasında*, c. II, ss.202-212.

¹⁸⁷ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2007, s.59-60.

sağlanmıştı.¹⁸⁸ İlk Osmanlı parlamentosunun bu konudaki istisnai durumunun nedenlerini Osmanlı imparatorluk geleneğinde aramak gerekiyor. Meclisin açılışı, Padişah II. Abdülhamid'in açış nutkunun okunmasından sonra atılan 101 pare top atışı ile dünyaya duyurulmuştur. Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 20 Mart 1877 tarihinde Sultanahmet'teki Darülfünun binasında yapmıştır. Bu ilk mecliste Server Paşa Ayan, Ahmet Vefik Paşa da Mebusan Meclisi başkanlığına seçilmiştir. Meclis-i Mebusan bu ilk devresinde 56 toplantı yaptı ve normal süresinden 10 gün gecikmeli olarak 28 Haziran 1877 tarihinde ilk toplantı yılını tamamladı. Umumi Meclisin ikinci devresi 13 Aralık 1877 tarihinde başladı. 1876 anayasasına göre mebuslar kendi reislerini seçme hususunda hür değillerdi. Anayasanın 77. maddesine göre mebuslar üç aday seçiyor, padişah da bunlardan birini başkan olarak atıyordu. Meclisin ilk döneminde bu kurala uyulurken ikinci döneminde uyulmamıştır. Başkanlık için seçimlerden en fazla oyu alan Hasan Fehmi Efendi seçilirken, seçimlerde aday dahi olmayan Ohannes Efendi padişah tarafından birinci vekillığe getirilmiştir. Mecliste bu konuda sadece Yenişehirizade Ahmed Efendi itiraz etmiştir.

Meclisin ilk toplantı döneminde Rusya ile savaş başlamıştı. Ruslar bir taraftan Tuna'yı aşarak Sofya'ya doğru ilerlerken Doğu'da da Erzurum'u kuşatmışlardı. Meclisin kanun yapma işi geri plana atılarak hükümet faaliyetlerini ve harbin yöntemi tartışılmaya başlanmıştı. Mebuslar dolaylı olarak padişah Abdülhamit'i savaşın gidişatından sorumlu tutuyorlardı. Astarıcılar Kethüdası Ahmet Efendi sadaret şurasında II. Abdülhamid'e karşı sert bir konuşma yapmış savaş dolayısıyla padişahı suçlamıştır. Bunun üzerine padişah, "Ben artık Sultan Mahmud'un yoluna gitmeye mecbur olacağım" diyerek toplantı salonunu terk etmiştir.¹⁸⁹ Hristiyan mebuslar ise Avrupa'nın da etkisiyle kendi topluluklarının çıkarlarını gözetiyorlardı. II. Abdülhamid böyle bir meclisin yararından çok zararı olduğunu söyleyerek 14 Şubat 1878 günü meclisi feshetti. Meşrutiyet, tatil edilmesiyle sadece 1 yıl 1 ay 21 gün devam edebilmiş, meclisin toplantı süresi de toplam 10 ay 25 gün sürmüştür. Mebusların birbirlerine ve özellikle hükümete karşı tavırları meclisin ikinci devresinde

¹⁸⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.252.

¹⁸⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, ss. 232-240.

iyice sertleşmiştir. Bu duruma hükümet de karşılık verince meclisin feshi kaçınılmaz olmuştur.¹⁹⁰

Etnik yapısı ve hükümetin mütareke görüşmeleri içinde olması meclisin Osmanlı Devleti'nde uygulanabilirliğini büyük ölçüde sınırlamıştır. Meclisin kapatılması için ileri sürülen gerekçe, vazifesinin normal zamanlara özgü olmasıdır. Dolayısıyla savaş hali gibi olağanüstü durumlarda meclisin çalışmasına gerek yoktur. Meclisin yeniden açılması fikrinden Abdülhamid vazgeçmemiştir. 18 Haziran 1878 tarihli vilayetlere gönderdiği bir tamimde savaş dolayısıyla maruz kalınan ağır mülki kararların tamiri için gerekli adli ve mülki ıslahatların esaslarının Şura-yı Devlet tarafından hazırlandığı belirtilmiştir. “Her yerde asayişin avdetiyle sene-i atiyede mebusanın içtimasında hasbe’l – kanun Meclis-i Umuminin tetkik ve mütalaasına arz olunması”nın kararlaştırıldığı bildirilmiştir. Ancak, II. Abdülhamid 1876 Kanun-i Esasisini “lüks” olarak görmekte ve yeni bir düzenleme yapılmasına taraf görünmektedir. Nitekim Kanun-i Esasideki bazı maddeleri değiştirmek amacıyla Sait, Mahmud Nedim, Suphi ve Hayrettin Paşalardan oluşan bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon anayasa değişikliklerine ancak meclisin yetkili olduğuna dair raporunu 27 Nisan 1880 tarihinde padişaha sunmuştur.¹⁹¹

2.7. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanın Çalışmaları

19 Mart 1877'de açılış töreni yapıldıktan sonra 20 Mart'ta toplanan Meclis-i Mebusan'da başta Ahmet Vefik Paşa olmak üzere Ayan ve Mebusan üyeleri “Zat-ı hazret-i padişahiye ve vatanıma sadık ve Kanun-i Esasi ahkâmına ve uhdeme tevdi olunan vazifeye riayetle hilafından mücanebet eyleyeceğime kasem ederim” diyerek yemin etmişlerdir. Arkasından mebuslar kura ile beş şubeye ayrılarak çalışmalarına başlamışlardır. Meclis-i Mebusan başkan yardımcılıklarına Bursa Mebusu Şeyh Bahaedin Efendi ve Hüdaverdizade Ohannes Efendi'nin atanması ile başkanlık divanı oluşturulmuş ve meclis ülke sorunlarına eğilmeye başlamıştır. İlk üzerinde durulan konu Meclis-i Mebusan'ın iç tüzüğü olmuştur. Meclis-i Mebusan'ın iç tüzüğü 16

¹⁹⁰ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, s.167.

¹⁹¹ Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamit'in İlk Yıllarında Meclis ve Meşrutiyet Kavramları Üzerine Bazı Tespitler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 2000, s.21.

bölüm ve 105 maddeden oluşmuştur. Taslak Meclis-i Mebusan'da 22 Mart 1877'de görüşülmeye başlanmış ve 14 Mayıs 1877'de padişahın onayından geçerek yayımlanmıştır. Meclis-i Mebusan çalışmalarını bu iç tüzüğe göre yapmıştır.¹⁹² 19 Mart 1877 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan ilk devresinde 56 toplantı yapmıştır. Bu toplantılarda hükümet tarafından getirilen teklifler ile kanun tasarıları görüşülerek karara bağlanmıştır. Karadağ'ın toprak talepleri, İstanbul konferansında büyük devletler tarafından tespit edilmiş olan esaslar, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması hususundaki tebliği incelenmiştir.¹⁹³ Meclis, ilk dönemde Vilayet Nizamnamesi, Dahili Nizamname, belediye, matbuat, Usul-i Muhakame, Ağnam rüsümünün arttırılması, İdare-i Örfiye Kanunu, gayrimüslimlerin askerliği gibi kanun tasarılarını da görüşmüştür. Seçimlerle ilgili İntihab-ı Mebusan Kanunu 7 Mayıs 1877'de incelenmeye başlanmış, 19 Haziran 1877 tarihinde de kabul edilmiştir. Daha sonra Ayan Meclisi'ne giden seçim kanunu buradan da geçmiş ancak padişah tarafından onaylanmadığı için resmiyet kazanmamıştır. II. Meşrutiyet dönemindeki seçimler, işte bu seçim kanuna göre yapılmıştır. II. Abdülhamid 1877 yılında meclisten geçen seçim kanununu 31 yıl sonra 1908'de imzalayarak yürürlüğe koymuştur. Meclis ikinci devrede, 13 Aralık 1877- 14 Şubat 1878 tarihleri arasında 29 toplantı yapmıştır. Meclisin 14 Şubat 1877 tarihli 29. Oturumunda meclisin tatil edildiği tebliğ edilmiştir. Meclis-i Mebusan bu dönemde de kanun ve tüzüklerle uğraşmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Divan-ı Muhasebat, Usul-i Muhakemat ve İrade-i Örfiye kanun layihaları, arzuhal encümeni kurulması, Suriye Vilayetinin ikiye ayrılması, muhacirlere yardım. Ayrıca meclis Rusya ile olan savaşı da yakından takip etmiştir. Bu amaçla muharebenin idaresi ve sulh teşebbüsü hakkında hükümetten açıklama istemiştir.¹⁹⁴

Tarihsel ve toplumsal temelini göz önüne aldığımızda, Osmanlı parlamentosunun sınıfsal bir nitelikten çok, etnik bir renkliliğe sahip olması çağdaş parlamentolara göre onun belirgin ve ayırt edici özelliğidir. Bunun yanında bu durum önemli bir etnik çatışmaya ve ulusal taleplerin ileri sürülmesine neden olmamıştır. İlk Osmanlı parlamentosu dış örgütler ve kitle hareketleriyle organik bağlar içinde değildi.

¹⁹² Tanör, *Osmanlı Türk-Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s.155

¹⁹³ Suat Zeyrek, *Meşrutiyet Osmanlı'da Birlikte Yaşamak Ya da Dağılmak (I. Dünya Savaşına Kadar)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013, s.25.

¹⁹⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s.239-240.

Tartışmalar ve eleştiriler bu dönemde cılız kalmıştır.¹⁹⁵ Ülkesel sorunlardan çok yerel sorun ve istekler yansıtılmıştır. Bu durum özellikle kalabalık nüfuslu ve dış ticarete açılan vilayetlerin aydın nitelikteki mebusları tarafından ülkenin gerçekleri kavrandıkça değişmeye yüz tutmuş, sorunlar ülkesel düzeyde de ele alınmaya başlanmıştır. İlk Osmanlı parlamentosunun etnik görünümünde hükmedilen millet temsilcilerinin oranının, Avusturya parlamentosu ve Çarlık Rusya “Duma”sına göre daha yüksek olmasına rağmen etnik çatışmalar kendisini gösterir düzeyde değildi. Osmanlı parlamentosu, “Osmanlılar dünyası”nın yıkılışını gösteren bazı örneklerle de sahne olmuştur. Buna rağmen uyanan Balkan milliyetçiliğini burada görmek mümkün değildir. Böyle bir teze dayanarak II. Abdülhamid’in meclisi kapatmış olmasını savunmak tarih tezine uygun bir görüş olamaz. Parlamentonun milliyetçiliği körüklemesi gibi bir durum, ancak 1866’dan sonraki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için söz konusudur. II. Abdülhamid’in meclisi dağıtma gerekçesi Osmanlı Meclisi Mebusanı’nın içindeki durumdan değil devletin içine düştüğü kötü duruma dayalı olarak verilmiş bir karardır. Çünkü ilk Osmanlı Meclisi Mebusa’nı azınlıkların en geniş şekilde temsil edildiği, fakat milliyetçilik sorununun da az görüldüğü bir parlamento olmuştur.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, s.62.

¹⁹⁶ Ortaylı, *Osmanlı’da Değişim Ve Anayasal Rejim Sorunu*, s. 255-258.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE II. MEŞRUTİYET VE MECLİS-İ MEBUSAN

3.1. Meşrutiyetin Yeniden İlan edilmesine Yönelik Yapılan Çalışmalar

II. Abdülhamid 1878'de Osmanlı Mebusan Meclisini Kanun-i Esasi'nin kendisine tanımış olduğu yetkiyi kullanarak meşrutiyet dönemini rafa kaldırmış, yeniden mutlakıyet dönemine dönmüştür. II. Abdülhamid'in 1876 yılında ilan edilen meşrutiyet yönetimine son verip meclisi süresiz olarak tatil etmesi ve Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmasının ardından da baskıcı bir tutum takınması, aydınlar ve halk üzerinde olumsuz tesirler meydana getirmiştir. 1878'den 1908'e kadar otuz yıllık süre içerisinde Meşrutiyet Döneminden farklı olarak bürokrasinin görece ağırlığı azalmış Sultan II. Abdülhamid'in emrindeki Yıldız Sarayı yönetimine geçmiştir.¹⁹⁷ Meclisin kapalı olduğu otuz yıl boyunca Kanun-i Esasi "şeklen" yürürlükte kalmıştır. II. Abdülhamid'in otuz yıl sürecek olan bu mutlakıyet dönemine karşı içte büyük mücadeleler yaşanmıştır. Dış baskılar ise iç baskılar kadar Osmanlı siyasal yaşamına etki yapmamıştır. II. Abdülhamid'in, Hristiyan halklarının haklarının güvence altına alınması ve meclisin yeniden açılması için baskı yapan İngilizlere verdiği cevap çok anlamlıdır: "Eclâfi kanun ile silahlandırmadan önce bir düşünmek gerekir...Mithat Paşa, meşrutiyet idaresinin Avrupa'da sağlamış olduğu faydalarını görmüş, bu bayındırlığın öteki sebepleri ve tesirlerini incelememişti. Solfato her hastalığa her ulusal bünyeye yaramadığı gibi, meşrutiyet her millete her ulusal bünyeye yaramayacağını sanırım... Söyledim yine söyleyeceğim, anlattım yine anlatacağım, düşünmüyorlar mıydı ki Osmanlı ülkesi birçok milletin bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. Böyle bir ülkede meşrutiyet ülkenin unsuru aslisi için ölümdür. İngilizler, Hindistan'ı yıllardır idare ettikleri halde, oradaki Müslümanlardan vali ya da daha

¹⁹⁷ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Ayda Erbal (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.2-3.

yüksek dereceli yönetici tayin ettiler mi? Dünyanın en eski ve en büyük parlamentosu olan İngiliz parlamentosunda, halkın arzularını dile getirmek için seçilmiş bir Hintli, Afrikalı, Mısırlı mebus; Fransız parlamentosunda bir Cezayirli mebus var mıydı ki Osmanlı parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasını istemeye kalkıyorlar.¹⁹⁸

Mutlakıyet yönetimini ortadan kaldırmak ve Kanun-i Esasiyi yeniden yürürlüğe koymak için yeni fikir hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu fikir hareketlerinin en önde geleni Jön Türkler adıyla bilinen ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulmasına düşünsel kaynak olan harekettir. Jön Türk hareketinin öncüleri ve onlarla aynı belirli noktalarda özellikle de istibdat yönetiminin sona erdirilmesi konusunda uzlaşma gösteren bazı aydınlar özgürlük düşüncesinin gelişmesi ve meşrutiyet yönetiminin yeniden kurulması amacıyla, yurt içinde ve yurt dışında gizli siyasi faaliyetlere giriştiler. Başlangıçta ferdi hareketler olarak ortaya çıkan ve daha sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan bu hareket, bu örgütün ortaya koyduğu fikirleri benimsemiş ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar gizlice gelişerek güçlenmiştir. II. Abdülhamid'e karşı yurt içinde ve yurt dışında İttihat ve Terakki merkezli bir muhalefetin oluşmasını sağlayan diğer önemli bir neden de kuruluşunda ortaya koyduğu temel fikirlerinden olan İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılık fikrini II. Abdülhamid'in terk ederek İslamcılık politikasının ön plana çıkmasıdır.¹⁹⁹

II. Abdülhamid yönetimine karşı iç baskılar 1889 yılında İttihad-i Osmani Cemiyeti olarak kurulan ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini alan örgütün kurulmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır.²⁰⁰ Cemiyet gizli olarak faaliyete başlamış, aydınlar, ordu mensupları arasında geniş taraftar bulmuştur.²⁰¹ II. Abdülhamid yönetimine karşı tek bir çatı altında toplanma ve mücadeleye ivme kazandırmak amacıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti, Birinci Jön Türk Kongresini 4 Şubat 1902

¹⁹⁸ İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000, ss. 25-61.

¹⁹⁹ Hasan Babacan, "Mehmet Talat Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s.1-3.

²⁰⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 29.

²⁰¹ Süleyman Kocabaş, *Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)*, İstanbul: Vatan Yayınları, 1991, s.33.

tarhinde Paris'te yapmıştır.²⁰² Kongreye farklı coğrafyalardan aynı amaç doğrultusunda mücadele eden meşrutiyet taraftarları davet edilmiştir. Bu bağlamda Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Çerkez, Emeni ve Rumların temsil edildiği bilinmektedir. Kongreye Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı Paşa, Mahir Sait, Halil Ganem, Hüseyin Siret, İbrahim Temo ve Dr. Nazım gibi İttihat ve Terakki'nin ileri gelen isimleri katılmıştır.²⁰³ Kongrede iki tür fikir ortaya çıkmıştır: Birincisi, Prens Sabahattin ve İsmail Kemal Bey'in savunduğu, yalnız propaganda ve yayımla devrim yapmak mümkün değildir, bu nedenle askeri kuvvetlerin devrim çalışmalarına katılması sağlanmalıdır. İkinci neri ise Ermeniler tarafından ortaya atılan "ecnebi" hükümetlerin müdahalesini sağlayarak ıslahat yapılmasını temin etme düşüncesidir.²⁰⁴ Yabancı müdahalesi çerçevesinde gerçekleşen tartışmalar, kongre gündemine ağırlığını koymuş ve katılımcılar iki farklı görüş etrafında kümelenmiştir. Kongrede ikinci fikri Ermeni ve Rus delegelerle, İttihatçılardan Prens Sabahattin ve İsmail Kemal kabul etti. Ancak Ahmet Rıza ve Dr. Nazım yabancı müdahalesine karşı ıktılar.²⁰⁵

İttihat ve Terakki'nin 1902 kongresinde fikir ayrılıkları cemiyetin ikiye bölünmesine neden oldu. Buna göre yabancı müdahalesini isteyenler Prens Sabahattin Bey'in başkanlığında "Teşebbüs-i şahsi ve Adem-i Merkeziyet" adı altında birleşerek çalışmalarını sürdürdü.²⁰⁶ Müdahaleye karşı olanlar ise, Ahmet Bey'in başkanlığında "Terakki ve İttihat" adı altında birleştiler. Yurt içindeki ve yurt dışındaki çeşitli örgütlerle ilişki kurdular ve Osmanlı coğrafyasında geniş bir alana yayıldılar. Özellikle Balkanlarda büyük bir güç haline geldiler. Cemiyetin meşrutiyetin ilanı yolundaki çalışmaları gün geçtikçe artmaya başladı. Bu arada meşrutiyeti ilan etme yolunda çalışan gizli cemiyetlerinde sayısı da arttı.²⁰⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetlerine yoğun bir şekilde yurt dışında devam ederken 1902 yılında kongreden

²⁰² Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jn Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, s.190-191.

²⁰³ Ernest E. Ramsaur, *Jn Türkler ve 1908 İhtilali*, Nuran Yavuz (ev.), İstanbul: Sander Yayınları, 1972, s.83-84.

²⁰⁴ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jn Türkler*, s.191.

²⁰⁵ Akşın, *Jn Türkler ve İttihat Terakki*, s. 65.

²⁰⁶ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti rgtlenmesi 1908-1960*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1991, s. 33.

²⁰⁷ Akşın, *Jn Türkler ve İttihat Terakki*, s.81-82.

sonraki dönemde, yurt içinde yeni örgüt kurma çalışmaları göze çarpmaktadır. Bu faaliyetlerin en önemlisi, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik'te kurulmasından önce örgütlenme çabasının sonuçsuz kalmasıdır. 1906 yılının Eylül ayında, Bulgar Komitesi Örgütünden ve mason teşkilatından esinlenerek, Bursalı Mehmet Tahir, Naki Bey, Talat Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat Bey ve Edip Servet Bey gibi isimler bir araya gelerek Şükrü Bleda'nın evinde yaptıkları toplantıdan sonra hükümete karşı gizli çalışacak olan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Cemiyetin amacı devletin iç işlerine müdahale eden Rusların, Bulgarları koruma politikasını reddederek orduda görevli subaylar arasında taraftar toplamaktı.²⁰⁸ Ahmet Rıza ve Dr. Nazım Beyler Paris'te merkez teşkilatta hizmetlerine devam ederken Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti hakkında fazla bilgi sahibi değillerdi. Selanik'te kurulan cemiyetten yaklaşık beş ay sonra 8 Şubat 1907 tarihinde Manastır'da Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetinin bir şubesi kuruldu. Şubenin kurucuları Enver, Kazım Karabekir ve Hüseyin Beylerdi.²⁰⁹ 1900 yılından itibaren Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Makedonya'da da yayılmıştı. Bunun sebebi Makedonya bölgesinin özelliği idi. Makedonya'da yaşayan Türk nüfusunun dışındaki Arnavut, Rum, Rumen, Bulgar ve Sırp çeteleri Osmanlı yönetimine başkaldırarak kan döküyorlardı. Türklere yapılan bu hareketler Osmanlı Hükümeti'nin aleyhinde idi.²¹⁰ Dr. Nazım Bey 1889 yılında kurulan İttihad-ı Osman-i Cemiyeti'nin faaliyetlerini yurt dışında sürdürmek ve Ahmet Rıza Bey'i cemiyete kazandırmak amacıyla 1893 yılında Paris'e gitmişti. Paris'te 1906 tarihine kadar cemiyet içinde aktif şekilde faaliyetlerde bulundu ve taşradaki şube ve şahıslara mektuplar yazarak geniş bir alana hizmet etti. Paris'te kalmanın uzun zaman sonra sonuç vermeyeceğini anladı. Selanik'e gelebilmek için Mithat Şükrü Bleda'ya bir mektup yazdı. Azınlıkların Türklere yaptıkları haksızlıklara direnen Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin şubeleri Rumeli'de yayıldı. Bu sırada şubeler ile Paris merkez teşkilatı arasında irtibat kurulamadığı gibi merkez teşkilatı ile şubeler arasında bütünlük sağlanamamıştı. Dr. Nazım Bey'in amacı Paris merkezi ile Selanik merkez teşkilatlarını birleştirerek bütünleştirmeye çalışmaktı. Bu amaçla yakalanmamak için

²⁰⁸ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, ss.79-88.

²⁰⁹ Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 ihtilali*, s.141.

²¹⁰ Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), c. XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.141.

Kılık değiştirerek Rum komitecilerinin yardımıyla Yunanistan üzerinden Selanik'e geldi.²¹¹ Burada Paris merkezi ile Selanik merkez teşkilatının birleştirilmesine çalıştı. Kısa zamanda Selanik teşkilatını bütün şubelerin ana merkezi haline getirdi. Selanik'te cemiyet adına katıldığı toplantılarda cemiyetinin adının değiştirilmesi fikrini ortaya attı. Bu görüş, o günkü şartlar dâhilinde üyeler arasında uygun bulunmuyordu. Cemiyetin isminin değiştirilmesi istikrarsızlığın meydana gelmesine neden olacaktı. Dr. Nazım Bey'in cemiyetin adının değişmesi önerisini kabul eden üyelerin isteği üzerine, cemiyetin isim değişikliği hakkındaki görüşleri alınmak amacıyla şubelere mektuplar gönderildi. Mektuplara verilen cevaplarda Dr. Nazım Bey'in teklif ettiği Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti uygun bulundu. Böylece Paris ve Selanik'te bulunan teşkilatın isimleri birleştirilerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı.²¹²

1907 yılı başlarına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti yurt içinde ve yurt dışında toplam on yedi şube amayı başarmıştı. Bu başarı 1906 yılında yeniden örgütlenmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geniş çaplı örgüt kurma etkinliklerinin sonucuydu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacı, yalnızca yurt dışında etkinlik göstererek Sultan II. Abdülhamid'in Avrupa kamuoyunda itibarını zedelemektense; Türkiye içindeki devrimci propagandaya hız kazandırmaktı.²¹³ 1908 yılına gelindiğinde Selanik çevresinde gelişen İttihat ve Terakki hareketi Balkanlar'da örgütlenmeyi yaygınlaştırmıştı. Bu gelişmelere rağmen hemen bir ihtilal hareketi başlatmayı düşünmüyorlardı. Fakat yaşanan dış gelişmeler harekete geçmelerini hızlandırdı.²¹⁴

Meşrutiyet'e giden olaylar zincirinde yaşanan önemli gelişmelerden biri Rumeli'deki çete faaliyetleri ve Makedonya Meselesidir. Egemenliğini kaybetmekte olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın büyük güçleri tarafından paylaşılması olarak değerlendirilebilecek olan Doğu Sorununda sıra Makedonya'ya gelmişti. Selanik, Kosova, Manastır vilayetleri ile ona bağlı bölgelerinde hâkimiyet kurma mücadelesi

²¹¹ Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", ss. 234-245.

²¹² Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s.131.

²¹³ Kansu, *1908 Devrimi*, s.62.

²¹⁴ Babacan, "Mehmet Talat Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)", s.19.

olarak adlandırılan Makedonya Sorunu, bu dönemde Osmanlı Devleti, ilgili Balkan Devletleri Avrupa'nın büyük güçleri ve bölge halkının muhatap kaldığı bir konuydu. Avrupa devletleri Makedonya'da hâkimiyeti ellerinde tutup yönlendirmek amacıyla Avrupalılardan oluşan Jandarma gücünü padişaha kabul ettirmişlerdir. Batılı devletlerin “Makedonya Makedonyalılarıdır!” sloganı ile yola çıkan isyancıları açık desteklemesine rağmen II. Abdülhamid'in bunları önleyebilecek etkin bir gücü olmadığı görülmektedir.²¹⁵ Rumeli'de meydana gelen bu olumsuzlukların yanı sıra imparatorlukta iktisadi ve sosyal vaziyet hızla kötüleşmeye başlamış ve memleketin dört bir yanında ayaklanmalar meydana gelmişti. Bu ayaklanmaların en büyüğü 1906'da Erzurum'da ortaya çıktı.²¹⁶ Sermaye sahipleri, esnaf, subay ve memurların oluşturduğu isyancıların istekleri, yeni vergilerin kaldırılması ve anayasanın tekrar yürürlüğe girmesi idi. Bu ayaklanmalar Doğu Anadolu'da da 1907 yılı boyunca görülmeye devam etti. 1907 yılının kış aylarının çok sert geçmesi sonucu, fiyatların yükselmesi ile toplumda meydana gelen memnuniyetsizlik ortamı kışlalara da sıçramıştır. Ülkenin büyük bölümünde asker ücretlerinin düzensiz ödenmesi bazen de hiç ödenmemesi sebebiyle 1907'de on üç 1908 yılının ilk altı ayında sekiz ayaklanma çıkarmıştır. II. Abdülhamid yönetimi başkenti sıkı kontrol altında tuttuğu için Anadolu'daki vilayetlerde ve Makedonya'da meydana gelen ayaklanmaların etkisi ilk başta hissedilmedi ama daha sonra bu etki de kırıldı. Yaşanan gelişmelerin sonucunda II. Abdülhamid İstanbul'daki ayaklanmaları bile kontrol altına alamaz duruma gelmiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti başkentteki propaganda çalışmalarını arttırmak amacıyla Talat Bey ve Emanuel Karasu İstanbul'a gelerek buradaki din adamları ve tarikat liderleriyle görüşükten sonra Selanik'e geri dönmüşlerdir.

1908 yılının ilk aylarına gelindiğinde, kurulu düzene karşı duyulan memnuniyetsizlik o kadar büyük boyutlara ulaşmıştı ki, yalnızca Anadolu'da ve Makedonya'da değil, İmparatorluğun en ücra köşelerinde bile, her şehir ve kasabada çeşitli itaatsizlik olayları meydana gelmekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti iyi

²¹⁵ Meltem Begüm Saatçi, “Makedonya Sorunu”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s.555-556.

²¹⁶ Muammer Demirel, *II. Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri 1906-1907*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.11.

örgütlenmiş haberleşme ağı sayesinde bu durumlardan anında haberdar olabiliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezleri Paris ve Selanik olmakla birlikte, imparatorluğun önemli şehirlerinde örgütlenmeye başlamıştı. II. Meşrutiyet'in ilanı arifesinde cemiyet Makedonya ve bilhassa Batı Anadolu'da teşkilatlanmayı tamamlamıştı.²¹⁷ 1903 Mürzsteg Anlaşması gereği Makedonya'da ve Avrupa'da jandarma gücü kurulmasıyla Türk subayları, Fransız, İngiliz, İtalyan, Avusturya, Alman ve Rus subaylarıyla irtibat kurma fırsatını bulmuştur. Nitekim Alman askerleri Türk ordusu üzerinde etkili oldular. Enver Bey, Üsküp'te bulunan Avusturya-Macaristan subaylarından askeri teknikleri ve Almancayı öğrendi. Mürzsteg Anlaşması gereğince gönderilen Avrupalı subayların etkisinde subaylar İttihat ve Terakki Cemiyeti şekillendir. İttihat ve Terakki Cemiyeti daha sonra II. Meşrutiyet'i ilan edecek güce ulaştı.²¹⁸

Ordu içinde hoşnutsuzluk vardı. Mektepli subaylardan ziyade alaylı subaylar Hassa Ordusuna atanıyor, bunların terfi, maaş işleri tam olarak yürüyordu. Diğer subaylar iki ayda bir maaş alabiliyordu. II. Abdülhamid'in güvendiği Hassa Ordusu her zaman önde bulunuyordu, donanmanın Haliç'te bekletilmesi de hoş karşılanmıyordu.²¹⁹ 9-10 Haziran 1908'de Finlandiya Körfezi'ndeki Reval Limanı'nda İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola'nın görüşmeleri İttihat ve Terakkiyi endişelendirdi. Görüşmede, İngiltere'nin, Rusya'yı Ortadoğu ile ilgili planlarını hayata geçirme konusunda serbest bırakabileceği korkusu vardı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde İngiltere ve Rusya'nın Makedonya'ya müdahale ederek bu bölgeyi kendi denetiminden koparacağı korkusu vardı.²²⁰ Bu durum Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarında Türk idaresine son verilmesi demekti. Yayımlanan bildiride Makedonya'nın sorunlarına ve reformlarına değinildi. Fakat kamuoyunda yorum çok farklıydı. Rumeli paylaşılacak, padişah ordularını göndermeyecek ve bu duruma Osmanlı Devleti boyun eğecekti.²²¹ İttihat ve Terakki

²¹⁷ Kansu, *1908 Devrimi*, ss.37-40.

²¹⁸ Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s.167.

²¹⁹ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.102-103.

²²⁰ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktaş (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996, s.7.

²²¹ İsmail Kükküklüoğlu, *II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2011, s.324-325.

Reval Görüşmesini “Reval’de Türkiye’nin paylaşılmasına karar verildi” şeklinde duyurmuştur. 3 Mart 1908 tarihinde yayımladığı genelge ile Makedonya’ya atanacak valinin ancak İngiltere ve Rusya gibi büyük devletlerin onayıyla azledilebileceğini belirtmesi ve bölgedeki Türk asker sayısının azaltılmasını talep etmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin açıkça mücadeleyi başlatmasına sebep olmuştur.²²² Bu tarz mücadele ile cemiyetin yurt içindeki faaliyetlerine ayrı önem verilerek; İzmir, Manastır, Selanik ve Edirne illerinde teşkilatlanma hızlandırılmıştır. Yine İngiltere Dışişleri Bakanı Grey’in Makedonya’nın bağımsızlığı için çalışacağını açıklaması, Rusya ve Fransa’nın bu beyanı desteklemeleri üzerine, Paris’teki İttihat ve Terakki Merkezi, gereken önlemleri tartışarak Avrupalı devletlere karşı protesto bildirimleri ve telgraf eylemlerini organize etmiştir. Meşrutiyetin ilanına giden süreç, İttihat ve Terakkinin Mayıs ayının son haftası Manastır’da Rusya dışındaki büyük devletlerin konsolosluklarına verdiği layiha ile başlamıştır. Daha sonra İttihatçıların hazırladığı bildirimler, İstanbul’da sefaretlere ve üç vilayette konsolosluklara gönderilmiştir.²²³ Bu tarihte faaliyetleri yönlendiren Selanik Merkez-i Umumisin’de şu üyeler bulunmaktadır. Talat Bey, Hafız Hakkı Bey, İsmail Canbolat, Manyasizade Refik Bey, Cemal Bey ve Enver Bey. Bu dönem Batılı devletlerin uyguladıkları politikalar karşısında yurt içinde önemli bir fırsat elde eden İttihatçıların, faaliyetlerini alenileştirmeleri ve hızlandırmalarına rağmen hala bir hareket planlarının olmadığı, daha da ötesi genel bir ayaklanmayı henüz düşünmedikleri görülmektedir.²²⁴ II. Meşrutiyet’in ilanı sürecinde fiilen etkili olan girişimlerden ikisi Arnavutlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri, Resneli bir Arnavut olan Kolağası Niyazi Bey’in dağa çıkma eylemi ve diğeri ise Firzovik’te toplanan Arnavutların Meşrutiyet’in ilanını talep eden gösterileri ve başvurularıdır. Bu eylemler başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden bağımsız olarak gelişmesine rağmen, kısa sürede cemiyet tarafından denetime alınarak yönlendirilmiştir.²²⁵

²²² Küçükılınç, *II. Meşrutiyet’in ilanında Halk Unsuru*, s.326.

²²³ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1993, s.15.

²²⁴ E. Semih Yalçın, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), c. I, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006, s.597.

²²⁵ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.86.

Reval görüşmelerinin yankıları, İttihatçıları etkilemiş ve ufak bir tahrik, onları genel bir ayaklanmaya götürecektir. Ayaklanmadaki öncü rolü ise Resne’de 88. Alay Üçüncü Taburu Kolağası Niyazi Bey üstlenecektir.²²⁶ Resneli Niyazi Bey II. Meşrutiyet’i ilan ettirmek amacıyla hürriyet bayrağını açarak 3 Temmuz 1908 (20 Haziran 1324) cuma günü dağa çıktı. Yanına halk ve askerlerden oluşan yüz kişilik kuvvet, yeteri kadar cephaneye ve silah olarak istikametine hareket etti. Resne’den çıkarken hürriyet için isyan ettiğini bildirdi. Bu hareket cemiyet üyeleri arasında büyük bir heyecana yol açmış ve II. Meşrutiyet’in yeniden ilanının ilk adımı olmuştur.²²⁷ Bir süre sonra Ohrili Eyüp Sabri Bey de katıldı. Makedonya kaynamaya başladı. Niyazi Bey’in istibdat hükümetine karşı başkaldırdığı ve hürriyetin ilanını sağlamak amacıyla isyan ederek dağa çıktığı Manastır bölgesi kumandanı tarafından Selanik’te bulunan 3. Ordu Müşiri İbrahim Paşa’ya bildirildi. Resne’de toplanan Niyazi, Cemal ve Tahir Beyler, 30 Haziran 1908 günü çete kuruluşunu tartışarak isyana karar vermiştir. Osmanlı İttihat ve Terakki’nin amacı mevcut hükümeti devirip II. Meşrutiyet’i ilan etmektir. Resne’de baş gösteren ayaklanma karşısında saray, Niyazi Bey’in isyanını bastırmak üzere 18. Mitroviçe Alay Kumandanı Şemsi Paşa’yı geniş yetkilerle görevlendirdi. Sarayın tedbirleri karşısında İttihatçılar, ayaklanma sonrasında bir takım suikast teşebbüslerinde bulunarak mevcut iktidarı sindirme yoluna gitmişlerdir. Bu sebeple de Şemsi Paşa Manastır’da 7 Temmuz’da Mülazım Atıf (Kamçıl) tarafından güpegündüz sokak ortasında öldürüldü. Selanik Merkez Kumandanı Nazım Paşa, Enver Bey tarafından öldürüldü. Arkasından Manastır Polis Müfettişi Sami Bey, Manastır Topçu Alay Müftüsü Mustafa Sabri Efendi’de İstanbul’a gitmek üzereyken, fedai Abdülkadir tarafından vurularak öldürüldü. Yine İsmail Mahir Paşa başkanlığındaki tahkik heyeti, İstanbul’a giderken vapurda saldırıya uğradı ve üyelerin bir kısmı öldürüldü.²²⁸ Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey’in bu harekâtını durdurmak üzere İzmir Kolordusunun ilk taburları Selanik’e gönderildi. Fakat bu taburlar II. Meşrutiyet’in ilanından bir gün önce Selanik rıhtımına çıkınca silah attılar. Dr. Nazım Bey’in etkisiyle cemiyete üye olan askerler hürriyet işaretlerini göğüslerine takarak İttihatçılar tarafında olduklarını

²²⁶ Yalçın, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Balkanlar”, s.600.

²²⁷ Nevzat Artuç, “II. Meşrutiyet’in İlanı”, *Doğu Batı Dergisi*, 11/45, 2008, s.72.

²²⁸ Yalçın, “İttihat Terakki Cemiyeti ve Balkanlar”, s. 601.

gösterdiler. Böylece İbrahim Paşa komutasında bulunan üçüncü ordu birliklerine karşı olduklarını ortaya koydular. Bu sebeple Manastır'a gönderilen İzmir Redif Fırkaları ve Karaman Taburlarında bulunan askerler, Niyazi Bey'in emrinde askerlere karşı durmayarak İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri lehine hareket etti.²²⁹

Ayaklanmanın elebaşı durumunda olan Niyazi Bey, gittiği yerlerdeki ahaliyi ayaklandırmak yoluyla cemiyetin varlığını gittikçe güçlendirmekteydi. Reval görüşmelerinin etkisiyle bir sabah namazında 20.000 Müslümanlar Firzovik'te toplanmış ve İttihatçılar tarafından yönlendirilerek halk Kanun-i Esasi'nin iadesini ve Meclis-i Mebusanın açılmasını talep ederek, padişaha 180 imzalı bir telgraf çekmişlerdir.²³⁰ Bu telgraf padişahın Kanun-i Esasiyi ilan edip etmemek hususundaki son ve zayıf tereddüdünü de kırmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Firzovik halk hareketini iyi değerlendirmiştir. Üsküp, Selanik ve Manastırdan kırk kadar İttihat ve Terakki üyesi Firzovik'e gitmişler ve orada toplanmış bulunan halk üzerinde önemli etkiler yaratmışlardır. Halkı etkileyen kişiler içinde Üsküp Merkezi'nden Galip Paşa ve Kalkandelenli Emin Bey de vardır. Eyüp Sabri Bey, Ohri Kaymakamı Süleyman Kani ve Ohri Kumandanı Miralay Hamid Hamdi'ye, padişaha hitaben iletilmesi isteğiyle bir tehditname gönderir. Enver Bey ise 21 Temmuz 1908 günü, çetesiyle birlikte Köprülü'ye hareket ederek ayaklanmaya destek vermiştir. 22 Temmuz 1908 günü Niyazi ve Eyüp Bey çetelerinin Malovişte'ye gelmesiyle, isyan kontrolden çıkmış, nihayet 10/23 Temmuz 1908 tarihinde amacına ulaşmıştır. 23 Temmuz 1908 tarihinde, Selanik Heyet-i Merkeziyesi'nin ortak toplantısında alınan karar sonrasında Manastır'da 101 pare top attırılıp ilan edilen "hürriyet" ile artık İttihat ve Terakki, 1906-1908 yılları arasında verdiği mücadelenin amacı olan "istibdadı" yıkmayı başarmış oluyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) sadece Selanik'te meşrutiyeti ilan etmiştir. Çünkü İttihat ve Terakki'nin meşrutiyeti Anadolu da ilan etme gücü yoktu. İstanbul'da padişah ve hükümet durumu endişe ile izlemekteydi. II. Abdülhamid, sadrazam Ferit Paşa'yı Rumeli'deki olayları

²²⁹ Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", s. 238.

²³⁰ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s. 87.

engelleyemediği için görevden alarak yerine sadakatine çok güvendiği Sait Paşa'yı getirdi. Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılması ve Rumeli'den gelen telgraflar üzerine padişah, Sait Paşa'yı saraya çağırarak hükümetin bu konuyu görüşmesini istemiştir. 23 Temmuz 1908 Perşembe günü sarayda başlayan ve 19 saat süren kabine toplantısında bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu kabine toplantısına Şeyhülislam Cemaleddin Efendi çağırılmamıştır. Abdülhamid Bakanlar Kurulu kararının Şeyhülislama imza ettirileceğini bildirmiştir. Hükümet, padişahın meşrutiyetin ilanı konusundaki fikirlerini bilmediği için meşrutiyetin ilanı konusunda kararsızdır.²³¹ Nitekim Kâmil Paşa toplantının uzama sebebini “Kanun-i Esasinin iade-i mer’iyetini teklif edecek içimizde biri yoktu” şeklinde açıklamıştı. II. Abdülhamid bir süre sonra Kanun-i Esasinin ilanına taraftar olduğunu bildirdikten sonra 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihinde meşrutiyet ilan edildi.²³²

3.2. II. Meşrutiyetin İlanının Osmanlı Toplumuna Yansımaları

24 Temmuz 1908’de meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi İttihat ve Terakki için büyük bir başarıydı. Padişahın direnmeden teslim olması hem ülkede hem de yönetici kadroda büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Bir devir bıçakla kesilir gibi kendinden önceki devirden kopmuştur.²³³ Hükümetin saygınlığı ortadan kalkmış, bürokrasi çalışmaz hale gelmiştir. İhtilal, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Balkanlardaki çeşitli milliyetçi grupların ortak çabasının sonucu olduğundan, Padişahın anayasayı yeniden yürürlüğe koyması gerek İstanbul’da gerekse taşrada imparatorluğun uzun geçmişinde benzeri olmayan kitle gösterilerine neden olmuştu.²³⁴

Meşrutiyetin ilanı 24 Temmuz 1908 tarihli gazetelerde çok büyük sütunlarla yayınlanmıştır. Bu yazıyı görenler inanmamış “Acaba bu da II. Abdülhamid’in bir hilesi olmasın” diyerek bu haberleri şüpheyile karşılamışlardır. Herkes birbirine “Ne

²³¹ Semih Nazif Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayınları, ss.73-75.

²³² Tefik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara: Dost Yayınları, 1984, s.104.

²³³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi)*, c. III, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.45.

²³⁴ Abdülmecid Fehmi, *Manastırın Unutulmaz Günleri*, Ayşe Şen ve Ali Birinci (yay. haz.), İzmir: Akademi Yayınları, 1993, ss. 6-12.

oluyor ne olacak?” diye sormakta büyük bir şaşkınlık geçirmekteydi.²³⁵ Balkanlarda yaşayanlar için bu haber sürpriz olmadı, çünkü onlar meşrutiyeti çoktan ilan etmişti. Meşrutiyetin ilan edildiği gün Manastır’da bazı eylemler olmuştur. Mekteb-i Harbiye Ders Nazırı Vehip Bey (sonra paşa) ünlü söylevini vermiştir. Aynı akşam şehir parkında üç yüz kadar subay askeri bandoya zorla Fransız milli marşını çaldırmışlardır. Manastır Valisi istifa etmek zorunda bırakılmıştır. O gün Selanik’te de büyük bayram gösterileri tüm kenti kaplamıştır. Her köşe başında “hatipler” vardır. Polis memurları hiçbir şeye karışmayan dinleyiciler arasındadır. Duvarlara yapıştırılmış bildirilerin başında, elleri tabancalarının kabzasında, “fedailer” nöbet tutmaktadır. Lokantalar bedava yemek vermektedirler. Olimpos Meydanı’na çıkan sokaklar hıncahınç doludur. Aynı günlerde Paris Jön Türkleri de başkentin ihtilalci mitinglerine karşılık Republique Meydanı’nda Marianne Anıtına, büyük bir çelenk koymuşlardır.²³⁶ Rumeli’deki Osmanlı halkının aksine, Osmanlı ülkesinin diğer yerlerinde yaşayan halk meşrutiyetin ilanından habersizdi. 24 Temmuz tarihli gazetelerde yayımlanan meşrutiyetin ilanı haberi İstanbul’da başlangıçta sessiz karşılandı. Kimse böyle bir haber beklemiyordu. Bugünün sabahının diğer günlerden farkı yoktu. Akşama doğru bu haberin önemi anlaşıldı. İkinci gün, II. Meşrutiyet devrinin önemli gazetesi İkdam’ın baş makalesiyle birlikte halk sokaklara dökülmüş, kalabalıklar ve şenlikler oluşturmuştu. Bu coşkunluklar içerisinde halk, gazetelerin ve sokaklarda atılan nutukların verdiği parolayı bağırarak, Osmanlı Devleti’nin Reval görüşmelerindeki paylaşımından kurtulduğu konuşulmuştu.²³⁷ Hürriyet neşesi ile son derece coşmuş olan halk şenlikler yaparak, gösteriler düzenlemeye devam etti. Gösterilerde ortak amaç, padişahı görmektir. Öğrenciler ve halk sarayın önüne giderek “padişahı görmek isteriz” diye bağırıyorlar, padişahı kendisini pencereden gösteriyordu.²³⁸ Gösterilerde baş öğrenciler çekiyordu. Çoğu kez halkla bütünleşen yükseköğretim gençliğinin amacı bir şükran belirtisi olarak yıldız sarayına gitmek, padişahı görmek

²³⁵ Osman Nuri Lermioğlu, *Halkın İstemediği İnkılap Meşrutiyet*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1976, s. 24.

²³⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi)*, s. 46-47.

²³⁷ Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1924)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009, s. 45.

²³⁸ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s.132.

ve “padişahım çok yaşa” diyebilmektir. Hatta tıp ve hukuk fakülteleri öğrencileri padişaha şükran belirtisi olarak basına bildirimler vermişlerdir.²³⁹ Daha sonra bu gösteriler basın önderliğinde yerini Meşrutiyet’in II. Abdülhamid’in eseri olduğu düşüncesinden, kısa süre içinde gerçekçi bir davranışa dönüşmüş, daha sonraki gösteriler hükümete karşı yapılmıştır. Artık halk padişahım çok yaşa yerine cılızda olsa “yaşasın hürriyet” demeye başlamıştır. Halkın zulme galebe çaldığı bu günler “kana kan” yaşanmıştır. Basra’da halk Mithat Paşa’nın heykelini dikmek istemiş fakat hükümet heykel yerine çeşme yapılsın diyerek bunu kabul etmemiştir. İstanbul’da Kadıköy, Bakırköy, Üsküdar, Beyoğlu’nda büyük gösteriler düzenlenmiştir. Tıbbiye hocalarından Rıza Nur, öğrencileri ikna ederek büyük bir gösteri yapılmasını sağlamıştır. Öğrencilere, “yaşasın hürriyet, yaşasın millet, kahrolsun istibdat” gibi cümleler yazdıran Rıza Nur, evlerinde olan öğrencileri de çağırarak gösterilere iştirak ettirmiştir. Tıbbiyeliler ellerinde bayraklarla Üsküdar’dan gemi ile Galata’ya gelmişler, buradan İngiliz büyükelçiliğine gitmişlerdir. Rıza Nur burada İngilizlerin yardımını talep etmiş ve “Dünyanın denizlerini İngiliz donanması doldursun sonra da İngiltere Türk’ün hürriyetine yardım etsin” demiştir.²⁴⁰ Rumeli ile İstanbul’daki gösteriler arasında büyük bir fark yaşanmıştır. İstanbul’da padişah halk tarafından “Baba Hamid” olarak alkışlanmış ve yapılanlar onun ileri görüşlülüğü ve lütfu olarak görülmüştür. Rumeli’de ise İttihat ve Terakki şefleri bir kahraman gibi karşılanıp ilgi görmüşlerdir.²⁴¹

Meşrutiyet’in ilanından halkın beklentilerinin yanında, aydınların da çok büyük beklentileri vardı. Aydınlar, meşrutiyetin devletin köklü dertlerine çare olmanın yanında acil ve dış politikada etkin bir görevi üstlenmesi beklentisi hâkimdi. Ali Kemal, İkdam gazetesinde yazdığı makalesinde, Avrupa’nın Meşrutiyetten itibaren Osmanlı Devleti’ne bakışının değiştiğini ve bunun “mesud bir surette” olduğunu yazdı. Meşrutiyetin ilanı ile Reval görüşmelerinin rafa kalktığını belirterek, artık Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışma ve onu parçalama

²³⁹ Yücel Aktar, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, s.64-65.

²⁴⁰ Muammer Taylak, *Saltanat 2. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet’te Öğrenci Hareketleri*, Ankara: Başnur Matbaası, 1969, s.54-55.

²⁴¹ Joan Haslip, *İngiliz Merkezli Şark Politikası ve II. Abdülhamid*, Zeki Doğan (çev.), İstanbul: Toker Yayınları, 1998, s.282.

düşüncesinden vazgeçtiğini yazdı.²⁴² Ali Kemal Bey başka bir yazısında ise, Osmanlı Devleti için “Adle, hürriyete, müsavata liyakatini Avrupalılara gösterdi. Sade göstermekle değil ekseriyetle dost düşman bütün cihana teslim ettirdi.” demiş ve Osmanlı’nın meşrutiyet sayesinde Avrupa’nın nezdinde önem kazandığını yazmıştır.²⁴³ 21 Ekim 1908 tarihli yazısında ise Anayasanın dışında hiçbir kurum ya da kimsenin hatta hükümetin, hükümdarın bile hükmünün olmayacağı, Anayasanın her şey demek olduğunu yazdı.²⁴⁴

Dönemin aydınlarına göre meşrutiyet, her şeyden önce devleti yıkılmaktan kurtarmış, halka istikbal için ümit vermiştir. Hüseyin Cahit meşrutiyetin ilanının gazetelerde çıktığı gün yaşadığı duyguyu şöyle anlatmaktadır: “Her sene neşredilen resmi salnamenin başında Kanun-i Esasi de bulunuyordu. Şimdiye kadar müteessir ve hülyalı gözlerle, esrarlı bir dem içinde uzak bir tenezzüh yapar gibi okuduğum Kanun-i Esasiyi bugün elim titreyerek, yüreğim çarparak, mesud bir şenniyyet halinde karıştırıyor, okuyordum. Bugün, onun ibareleri canlanmıştı, artık bana bir şeyler söylüyordu.”²⁴⁵ Hüseyin Cahit 8 Haziran 1909’da Tanin gazetesinde çıkan “Meşrutiyetten Ne Anlaşıldı”, başlıklı yazısında ise meşrutiyetin üzerinden on ay geçtiğini, milletin yeni bir kelime ile karşılaştığını belirterek halkın bundan ne anladığını araştırmıştır. Memurin sınıfının “tensikat” sözleri olmasaydı, “pekiyi bir mana” anlayacaklarını fakat işten çıkarılma nedeniyle bunun böyle olmadığını, tüccarların işlerine durgunluk geldiği için meşrutiyeti eskisinden farklı olarak anladıkları fakat “istikbal ümidiyle” memnun olduklarını belirtmiştir. Köylünün ise, bundan bir şey anlamadığını, verdiği verginin aynı olduğunu, yaşadığı yerde hiçbir şeyin değişmediğini belirterek “hâlbuki onlar maneviyattan ziyade maddi delail ister” diye yazmıştır. Adliyede bir iyileşme olmadığı gibi eskisinden kötü olarak “memurlarda korku kalktı” diye yazmaktadır. Netice olarak da ülkenin yıkılmaktan kurtulduğu fakat halkın henüz meşrutiyeti anlamadığı, faydalarını bilmediği,

²⁴² Ali Kemal, “Yine Avrupa ve İdare-i Meşrutamız”, *İkdam*, No: 5159, (4 Ekim 1908), s.1.

²⁴³ Ali Kemal, “Devlet-i Osmaniye ve Uhud-ı Atika ve Mesele-i İttifak”, *İkdam*, No: 5208, (24 Kasım 1908), s.1.

²⁴⁴ Ali Kemal, “Kanun Hükmünün Kanunu”, *İkdam*, No: 517, (21 Ekim 1908), s.1.

²⁴⁵ Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, s.229-230.

hükümetin “laf” ile değil “asar” ile ispat etmesi gerektiğini söyleyerek yazısını sonlandırmıştır.²⁴⁶

Ahmet Rıza Bey’in “zafer tacı”, Hüseyin Cahit Yalçın’ın “gençlik hülyaları” olarak adlandırdığı meşrutiyet ilan edilmiş, “hürriyet” gelmişti. Bu Jön Türkler ve onların devamı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti için başarılı olmuş kansız bir darbeydi. İttihat ve Terakki mensupları, meşrutiyetin ilanı ile Avrupa’nın Osmanlıya saygı duyacağına devletin iç işlerine müdahalesini önleyerek, yabancı sermayenin ülkeye akacağına inanıyordu. Meşrutiyet, Jön Türkler için “en ideal rejim” idi. Halka göre meşrutiyet; refah, demokrasi, huzur ve ehemmiyet demektir.²⁴⁷ Bunun böyle olmadığı çok kısa bir süre sonra anlaşılmıştı. Bütün ümitler sevinçler bir süre sonra yerini ümitsizliğe bırakacaktı. İşçiler haklarını almak için greve gidecekler, böylece çeşitli şehirlerde bir grev dalgası hüküm sürecekti. Bu Meşrutiyete bir ihanet olarak telakki ediliyordu. Meşrutiyetin ilanından sonra başlayan gösteriler nedeniyle II. Abdülhamid İstanbul’da asayişin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını emretti. Kendisi de sarayda bir dizi tedbir almıştır. Şehzadelerin Beyoğlu taraflarına gitmeleri, saray çalışanlarının padişah nedeniyle kötü söze maruz kalmaları durumunda “katiyen” karşılık vermemeleri istenmiştir. Bu arada Meclis-i Vükela aldığı bir kararla gösterilere son verilmesini istemiştir. Bunun üzerine İttihat ve Terakki gösterilere son verildiğini açıklamış, fakat buna rağmen gösteriler, bir süre daha devam etmiştir.²⁴⁸ Enver Bey, meşrutiyetin ilan edildiği gün Manastır Valisine çektiği telgrafta “hastayı tedavi ettik” diyordu. Bu “hasta adam” devletiyle, toplumuyla Osmanlı İmparatorluğu idi. Ama tedavi reçetesi hazır değildi.²⁴⁹

Sultan Abdülhamid’i deviren hareket, özü bakımından yerlidir. Üslubu bakımından Balkanlıdır. Kılıfı ise Osmanlıdır. Geleceği planlamadan, Fransa’dan ödünç alınan onun bile unuttuğu çağdaşlığını yitirmiş bir ideoloji ile kurulu düzeni yıkmaya çalışmak. İttihat ve Terakki kuşağının en büyük eksiği ve başarısızlığı da bu

²⁴⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyetten Ne Anlaşıldı?”, *Tanin*, No: 275 (8 Haziran 1909), s.1.

²⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı (İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar)*, İstanbul: Arba Yayınları, 1996, s.53-54.

²⁴⁸ Tahsin Paşa, *Abdülhamid: Yıldız Hatıraları*, Kudret Emiroğlu (der.), İstanbul: İmge Kitabevi, 2008, s.382.

²⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, İstanbul: Arba Yayınları, 1988, s.25.

olguda saklıdır. Abdülhamid rejimi otuz yıllık bir dönemde, kendi kendini yıkma olanağı vermiştir. Ne var ki yerine konulacak rejimi kurma gücünü vermemiştir. İttihat ve Terakki, geri kalmış bir toplumun karşısına kurtarıcı olarak çıktığı gün, yenilmeye başlamıştır. Sorunun daha ilginç yönü toplum kendisini anlamamış, kamuoyu desteği uzun sürmemiştir. Meşrutiyet dönemi insanları, yaratıcılıklarını yitirmişlerdir. Meşrutiyet insanı Kanun-i Esasi'yi unutmamış, fakat özgürlükçü bir rejimin, kalkındırıcı akımlarından yoksun ve ruhsuz bir mekanizma ile kurulmayacağını anlayamamışlardır.²⁵⁰

3.3. II. Meşrutiyet'in İç ve Dış Yankıları

Meşrutiyetin ilanına Osmanlı halkları farklı tepkiler vermiştir. Kutsal topraklarda Mekke ve Medine'de yaşayan ve nüfusunun büyük bir kısmı kabile ve aşiretlerden oluşan Arap halkının bir kısmı meşrutiyeti olumlu ve faydalı bulurken bir kısmı ise yıkıcı ve olumsuz değerlendirmiştir. Bu tutumda yöredeki Osmanlı yönetimi yanında yer alan memurların rolünün büyük olduğunu gören İttihat ve Terakki, bu memurları kazanmak için bu bölgede İttihat ve Terakkinin şubelerini açarak, üye kaydı almış ve Arapça gazete neşretmiştir.²⁵¹

Meşrutiyet Yahudiler arasında sevinçle karşılanmıştır. Duyulan memnuniyeti dile getirmek amacıyla çeşitli illerden Yahudi halk ve hahambaşılar İstanbul'a teşekkür mektubu göndermişlerdir. Özellikle Yahudi aydınlar, II. Meşrutiyet'i açık bir şekilde destekleme yolunu seçtiler. Çünkü bu onlar için Filistin'e yerleşmek açısından büyük bir fırsattı. Yahudiler, II. Meşrutiyetin ilanından sonra Filistin'e göç etmeye başlayınca, hükümet göçlerin sakıncalı olması nedeniyle tedbirler alma yoluna gitmiştir.²⁵²

Rumlar, meşrutiyetin ilanına olumlu yaklaşmamışlardır. Çünkü kendilerine tanınan imtiyaz ve hakların ellerinden alınacağı korkusunu yaşamışlardır. Bütün

²⁵⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi)*, c. III, s.47-48.

²⁵¹ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1992, ss. 41-45.

²⁵² Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal (İttihad- Terakki ve Masonluk)*, Tülin Altınova (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, ss. 32-41.

Osmanlı tebaasının ayırım gözetilmeden askere alınacağını bildiklerinden bu durumdan hoşnut değillerdi. Ancak meclisin açılmasıyla kendilerine daha büyük yaşam alanı elde etme ve Megalo İdeayı gerçekleştirmek için var güçleriyle çalışmışlardır. Bu nedenle Rumlar, yaklaşan 1908 genel seçimleri için en fazla çaba gösteren azınlık grup olmuştur.²⁵³

Emeniler, daha önce devlete karşı işledikleri suçları söz konusu dahi etmeden imtiyazlı bir grup haline gelmenin yollarını aramışlardır. Bu nedenle meşrutiyet Ermeniler tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Ermeni Ramgavar Partisi (Hukuk-ı Avam) meşrutiyetin ilanı sonrası yayınladığı bir bildiriyle meşrutiyet ile birlikte yeni bir devrin açıldığını ilan etmiştir. Bu cemiyetin kurucularından olan Dr. Nezaret Dagavaryan seçimlerde Sivas mebusu olarak meclise girmiştir.

Genel olarak Türk aydını meşrutiyetin ilanı ile, dış politika ve bunun iç politikaya yansımada bir bahar havasının oluşacağına, Avrupa devletlerinin “dostluğunun” kazanıldığına inanmaktadır. Buna bağlı olarak dış politika ve azınlıklarla ilgili sorunların da Avrupa’nın yardımı ve desteğiyle çözümleneceği izlenimi oluşmuştu. Meşrutiyetin ilanının ilk anda Avrupa’da Osmanlı Devleti’ne karşı oldukça büyük bir “sempati” doğurması, bu sempatinin etkisiyle Makedonya’daki “adli murakabenin” kaldırılmasına Avrupa’nın büyük devletlerinin birlikte karar vermesi, bu olumlu havanın oluşmasında önemli bir etkendi. Ancak, II. Meşrutiyet Avrupalı devletler açısından hoş bir ortam oluşturmuş gibi görünse de gerçekte Avrupa’da Türklere ve Müslümanlara karşı kötü yaklaşımlar beslenmekte ve Avrupa devletleri güçlü bir Osmanlı Devleti’nin ortaya çıkmasını istememektedir.²⁵⁴

İngilizlerin 1908 ihtilaline bakışında “şu andaki gelişmeleri sempati, fakat ihtiyatlı bir davranışla müşahede etmeliyiz” düşüncesi hâkimdi.²⁵⁵ Bunun yanında meşrutiyetin ilanı İngiltere’de endişelere de neden olmuştur. Sir Edward Grey, 31

²⁵³ H. Siren Bora, “II. Meşrutiyetin ilanı ve İzmir Rumları (24 Temmuz 1908 31 Mart 1909)”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, c. I, 2, 1992, s.289-290.

²⁵⁴ Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, s.48-49.

²⁵⁵ Necmettin Alkan, *Selanik’in Yükselişi (Jön Türkler Abdülhamid’e Karşı 1908 İhtilali)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s.328.

Temmuz 1908’de, “Türkiye gerçekten bir meşrutiyet idaresi kurar ve onu ayakları üstünde tutabilirse ve kendisi de kuvvetli hale gelirse, bunun sonuçları şu anda hiçbirimizin tahmin edemeyeceği yerlere ulaşacaktır. Mısır’daki etkisi çok büyük olacak ve Hindistan’da kendisini hissettirecektir. Türkiye şimdi bir meclis kurar ve hükümetini ıslah ederse iyi işleyen bir Türk anayasası varken anayasa isteyen Mısır halkının ayaklanmasını zor kullanarak bastırmaya girişirsek durumumuz çok acayip olacaktır. Mısır meselesi yüzünden Türk halkının hissiyatıyla çatışmaya girmenin bize bir faydası yoktur.” demiştir.²⁵⁶ Osmanlılar tarafından “dünyanın en hürriyetperver, en insaniyetli idaresine” sahip olduklarını düşündükleri İngilizlere karşı halkın ve aydınların gösterdiği özel ilgi, dostluk hisleri meşrutiyetin ilk günlerinde kutlamalara yansımıştır. Bu ilgiyi memnuniyetle karşılayan İngilizler, ilk günlerde Osmanlı Devleti ile “eski yolda iş birliğine dönmeyi ciddi bir şekilde arzu” etmişlerdir. Bunu da Osmanlı Devleti’nin meşrutiyetin ilk günlerinde düştüğü para sıkıntısını, İngiliz bankerler vasıtasıyla gidermekle göstermişlerdir.²⁵⁷

Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasından rahatsız olan Almanlar ise II. Meşrutiyet’e “Hürriyet rejimi altındaki Türkiye, dünya siyasetinde önemli bir güç olacaktır” şeklinde yaklaşmıştır. Alman başbakanı Fürst Bülow, Jön Türk İhtilali ve Jön Türkler hakkında yaptığı bir konuşmasında, Jön Türk Hareketi’nin ileri gelen subaylarının eğitimlerini Alman subaylarından ve Alman ordusundan aldıklarını ve akıllı olduklarını belirtmekte; bu subayların Almanlara ve Alman devletine “samimi sadakatlerini koruduklarına” inanmaktadır. Yine kendisine saygı gösteren pek çok Jön Türk’ü tanıdığını; bunların “ütopya sahibi değil, aksine vatanperver” insanlar olduklarını eklemektedir.²⁵⁸ Ruslar, 7 Ağustos 1908 tarihinde büyük Avrupalı devletlere verdiği muhtıradaki, yeni duruma karşı güvensizlik sayılabilecek her türlü teşebbüsten sakınmış olmak için, Türkiye’de ıslahat talebinde bulunmaktan vazgeçtiğini bildirmiştir.²⁵⁹ Fransa ise Jön Türklerin beslenme kaynağı olarak kendilerini görmelerinden dolayı, Osmanlı ülkesinde Fransız nüfusunun artacağı ve

²⁵⁶ Zeyrek, *Meşrutiyet Osmanlı’da Birlikte Yaşamak Ya da Dağılmak*, s.31.

²⁵⁷ Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, s. 48.

²⁵⁸ Alkan, *Selanik’in Yükselişi (Jön Türkler Abdülhamid’e Karşı 1908 İhtilali)*, s.324.

²⁵⁹ A. Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, ss. 495-500.

iktisadi alanda daha rahat iş birliği yapabilecekleri nedeniyle meşrutiyeti memnuniyetle karşıladılar.²⁶⁰ II. Meşrutiyetin başlangıçta yarattığı olumlu hava devletlerde yerini daha sonra olumsuzluğa bırakmıştır. Rusya, güçlü bir Osmanlı istemiyor, ayrıca kendi hâkimiyeti altında yaşayan Müslüman halkın meşrutiyetten etkilenmesinden korkuyordu. İngiltere meşrutiyetin ilanı ile birlikte İngiliz yanlısı Kâmil Paşanın iktidar olmasına sevinmiş ancak Kâmil Paşa'nın iktidarını kaybetmesi İngiltere'nin de olumlu düşüncelerini olumsuzla çevirmesine neden olmuştur. İngiltere'nin tavrının değişmesine neden olan diğer bir etken de İttihat ve Terakki'nin Alman yanlısı siyaset izleyerek iktidarı ele geçirme planları yapmasıydı.²⁶¹

Avusturya ise Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinden korkuyordu. Bu yüzden, İttihat ve Terakki'nin Bosna-Hersek'te seçimlere teşebbüs etmesi üzerine 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i resmen ilhak etti. Yaşanan bu işgale İngiltere ve Almanya ses çıkarmamıştır. Osmanlı Devleti savaşa girebilecek durumda olmadığı için olayı sadece protesto etti. Ülke içinde Avusturya mallarına karşı boykot yapıldı. Bir süre sonra Avusturya ile anlaşarak Bosna-Hersek'e karşılık 2,5 milyon lira tazminat alındı.²⁶² Bulgaristan da aynı gün (5 Ekim 1908) İstanbul'da yabancı sefirler için verilen resmi ziyafete kapıkethüdasının davet olunmamasını bahane göstererek bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti, Bulgaristan ile de anlaşma yoluna gitmiş, Rusya'ya ödenecek tazminat ile takas edilmek üzere 5 milyon lira almıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul etmiştir.²⁶³ Son olarak da Girit, kendisini Yunanistan'a ilhak ettiğini bildirmiştir.²⁶⁴ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan Balkan merkezli olaylar, Avrupa-Osmanlı ilişkilerinde oluşacağı düşünülen bahar havasının kısa bir sürede hayal kırıklığına dönüşmesine, Osmanlı aydınlarının dış politikayı/Avrupa siyasetini sorgulamaya başlamalarına neden olmuştur.

²⁶⁰ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 251.

²⁶¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010, s. 845-848.

²⁶² Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet (Yarıda Kalan İhtilal)*, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2013, ss. 50-55.

²⁶³ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s.10-11.

²⁶⁴ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.433.

3.4. II. Meşrutiyet Dönemi Genel Seçimlerine Doğru Osmanlı Toplumunun Etnik Yapısı ve Nüfus Yapısı

19. yüzyıl boyunca dış saldırılardan korunmak için kendi içyapısında gerçekleştirilen düzenlemeler Osmanlı Devleti'ni Batı'ya daha bağımlı hale ve aynı zamanda Batı'daki yeni düzenin fikirlerine daha açık bir duruma getirmişti. Meşrutiyet düşüncesi de bu açıklıktan içeri girmişti. Bu dönem Osmanlı toplumu sahip olunan değerler ve kurallar açısından tam bir kargaşa, toplum bilimsel deyim ile tam bir anomi içinde görünüyordu. Osmanlı toplumunun etnik ve dinsel çeşitliliği sosyoekonomik farklılıkların oluşmasında da belirleyici olmaktadır.²⁶⁵ II. Meşrutiyet dönemi öncesi 1906/7 yıllarında yapılan son nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkede 20. 884.630 kişi yaşıyordu. Bu nüfusun cinsiyet, etnik ve dinsel durumlarına göre dağılımı şöyleydi:

Cemaat	Erkek	Kadın	Toplam
Müslim	8.279.736	7.229.017	15.508.753
Rum	1.479.846	1.343.217	2.823.063
Rum Katolik	15.608	14.141	29.749
Ermeni	547.526	484.182	1.031.708
Ermeni Katolik	47.991	41.049	89.040
Bulgar	418.107	343.423	761.530
Ulah	13.904	12.138	26.042
Protestan	26.925	25.560	52.485
Latin	10.823	9.673	20.496
Maruni	15.396	13.342	28.738
Süryani	20.288	16.697	36.985
Yahudi	137.169	116.266	253.435
Yabancı Uyruklu	141.962	55.798	197.760
Diğerleri	15.252	9.594	24.846
Toplam	11.170.533	9.714.097	20.884.630.

Tablo I: Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi öncesi 1906/7 yıllarında yapılan nüfus sayımı.²⁶⁶

²⁶⁵ Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009, s.113.

²⁶⁶ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s.35.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküş yıllarında Müslüman halk savaş alanlarındaki yenilgileri, toprak kayıplarını ve ekonomik sıkıntıları kaderci bir yorumla karşılamıştı. Bu dönemde, olan bitenlerin ve daha geniş bir çerçevede dünyanın değersizliği etrafında görüşler halk arasında çok yaygındı.²⁶⁷ 1908 ihtilali Batı müdahalesi, ayrılıkçı hareketler ve kötü Osmanlı yönetiminin bir araya gelmesiyle patlak veren bir dizi gelişmenin ürünüydü. Makedonya sorunu ise ihtilalin çıkması için gerekli ortamı hazırlamıştır. Gerçekte II. Meşrutiyet, ideolojik nedenlerden çok mali bunalımlar nedeniyle 1907’de imparatorlukta sıkça görülen bir dizi isyanın sonucuydu.

1908 yılına yaklaşıldığında halk, yetkileri kısıtlı ve denetim altında tutulan bir meclis ve padişaha bağımlı bir hükümet değil, tam tersine her türlü yetkiyle donatılmış ve padişahla bürokrasinin üstünde olan bir meclis tarafından yönetilmek istemekteydi. 1908’de istenen, artık bürokrasinin rolünün garanti altına alındığı bir Kanun-i Esasi değil, halkın gerçek anlamda siyasal sürece katılacağı ve hükümetlerin yalnızca seçimle iş başına gelen Meclis-i Mebusana karşı sorumlu olacağı ve bürokrasi ile sarayın yetkilerinin sınırlarının çizileceği yeni bir Kanun-i Esasi idi. Anayasa hukuku açısından monarşist rejim 1908 yılı Temmuz’unda tarih oldu.²⁶⁸

3.5. Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1912)

II. Meşrutiyet döneminde seçim, Türk siyasal hayatında ilk kez siyasal iktidarın yasallığını sağlamanın bir aracı olarak benimsenmiş, parlamentarizm tutkusu içinde uygulanmaya çalışılmıştır. Meşrutiyet’in ikinci kez ilanı, tek sesli uygulamadan çok sesliliğe geçişe benzeyen yapısal değişmelerin de başlangıcı olmuş ve çağdaş anlamda siyasal hayat, kurumsal olarak kurulmuştur. 23 Temmuz 1908’de yaşanan değişiklik Türkiye’de cumhuriyetin ilk yıllarında, inkılap ve ihtilal gibi büyük bir dönüşümü anlatan terimlerle değerlendirilmiş ve milli bir bayram olarak anılmıştır. Fransız Devrimi’nin ilk yansıması 1908’de meşrutiyetin ilanı ile olmuştur. Çünkü

²⁶⁷ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990, ss.21-23.

²⁶⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s.183.

meşrutiyetin ilanında temel özellik, siyasallaşma sürecini başlatması ve ona kaçınılmaz bir şekilde bağlı olarak; dernekleşmenin, partileşmenin ve toplumsal hayatta çokseslilik döneminin açılmış olmasıdır. Meşrutî rejim içerisinde bu çok seslilik, Meclis-i Mebusan seçimlerine de yansımıştır. II. Meşrutiyet dönemi, Türk tarihinde seçim geleneğinin doğuşu açısından ilklerle doludur. İlk kez geniş halk kesimleri siyasal iktidarı denetlemenin aracı olarak Meclis-i Mebusan'a temsilci göndermek için sandık başına getirilmiştir. Yine Türk tarihinde birden fazla siyasal partinin katıldığı ilk seçimler bu dönemde yapılmıştır.²⁶⁹

II. Meşrutiyet rejiminin en temel noktası yasama organı olan Meclis-i Mebusandır. Meclis, meşrutiyet dönemi boyunca siyasal oluşumların temel amacı ve yasallık dayanağı olmuştur. Bu da Meclis-i Mebusan seçimlerini meşrutiyet rejiminin temel uygulama alanı durumuna getirmiştir.

3.5.1. 1908 Genel Seçimleri

1908 İhtilalinden iki gün önce 22 Temmuz'da kurulan Ferid Paşa Hükümeti, ülkede meydana gelen karışıklıkları önlemekte yetersiz kalması, Rumeli'den gelen İttihat ve Terakki mensuplarının hükümeti yetersiz bularak eleştirmesi sonucu 31 Temmuz'da istifa etmek zorunda kaldı. Yerine gelen Sait Paşa kabinesi ise ancak beş gün dayanabilmişti. Çünkü padişahın kabine atama iradesinde yer alan, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının padişahça atanmasına İttihat ve Terakki sert tepki göstermiş ve Sait Paşa'yı istifaya zorlamıştır. Sait Paşa'nın istifasıyla görev liberal görünümlü sadrazam Kâmil Paşa'ya verilmiştir (5 Ağustos 1908). Kurulan bu seçim hükümetinde iki İttihatçı: Manyasizade Refik ve Abdurrahman Bey Adliye ve Maarif Nazırı olarak görev yapmıştır. 1908 genel seçimleri Kâmil Paşa hükümeti döneminde yapılmıştır. Seçim döneminde bir savaş olmamasına rağmen, içeride etnik bölünmeler ve sarsıntılar yaşanmıştır.²⁷⁰

²⁶⁹ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, s.13-14.

²⁷⁰ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, s. 45.

Meşrutiyet'in ilan edildiği gün aynı zamanda seçim sürecine de girilmişti. Yapılacak seçim, Osmanlı tarihindeki üçüncü seçim olacaktı. Daha önce 1877 yılı içinde yapılan iki ayrı seçimle I. Meşrutiyetin Meclis-i Mebusanı oluşturulmuştu.²⁷¹ 1908'de Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konulmuş ve Mebusan Meclisi'nin toplanacağı vaat edilmişti ama ciddi bir sorun vardı: ortada seçimlerde uygulanabilecek bir seçim yasası yoktu. Seçimlerin hangi mevzuata göre yapılacağı bilinmiyordu. Hürriyetin ilanından bir gün sonra, verilen bir kararla, I. Meşrutiyet'te kullanılan talimatnamenin kullanılmasına karar verildi. Ancak ertesi gün Dâhiliye Nezareti'nden Sadrazamlığa yazılan bir tezkirede Birinci Meşrutiyet'te tatbik olunan talimatnamenin “muvakkat” olması ve bazı maddelerinin Kanun-i Esasi'ye aykırı olması nedeniyle kullanılamayacağı belirtilmiştir.²⁷² Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti sıkıştırarak bu mevzuatın “muvakkat (geçici)” olması nedeniyle uygulanabileceğini kabul ettirmiştir. Bu arada 1877 yılından kalma bir seçim kanunu “layihası” (taslağı) gündeme geldi. I. Meşrutiyet döneminde bir seçim yasası hazırlanmış, Mebusan ve Ayan meclisleri tarafından müzakere edilip kabul edilmişti. Ancak padişah tarafından onaylanıp onaylanmadığı hatırlanamıyordu. Hatta yayınlanmış olmasına rağmen, metnin kendisini bulmak bile ciddi bir sorundu. Bu tartışmaların uzayacağından endişe duyan İttihat ve Terakki Cemiyeti, seçim yasasının yayımlanması için hükümete baskı yaparak seçim düzenlenmesinin bir an evvel padişaha onaylatılması kararlaştırıldı. Üzerinden neredeyse 30 yıl geçmiş olan “İntihab-ı Mebusan Kanunu Layihası” hemen II. Abdülhamid'e tasdik ettirildi ve yasa Kanun-i Esasiye aykırı maddeleriyle 3 Ağustos'ta yürürlüğe girdi.²⁷³

1908 seçimleri mevcut iki kanun ve bir talimata göre yapılmıştır. Bunlar, 1876 Anayasası ve Seçim Kanunu ile 2 Ağustos 1908 (20 Temmuz 1324) tarihli seçim kanununun tatbikine dair talimattır. Anayasanın seçimle ilgili hükümleri 65, 66, 67, 68 ve 72. maddelerde yer almaktadır. Heyet-i Mebusan veya Meclis-i Mebusan üyelerine

²⁷¹ Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul: 3 F Yayınevi, 2006, s.69.

²⁷² Mehmet Ö. Alkan, “1908'den 2009'a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı (1908 Seçimleri Ya da 1324 İntihabı)”, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Mehmet Ö. Alkan (haz.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.95.

²⁷³ Alkan, “1908'den 2009'a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı (1908 Seçimleri Ya da 1321 İntihabı)”, s.96-97.

mebus deniyordu ve mebuslar için seçim yapılması gerekiyordu. Seçimler yalnızca 25 yaşına gelmiş erkekleri ilgilendiriyordu. Kadınların hiçbir siyasal hakkı yoktu. Seçim sistemi iki dereceli ve basit çoğunluk şeklindeydi. Buna göre önce *müntehib-i evvel* adı verilen birinci seçmenler, *müntehib-i sani* denen ikinci seçmenleri seçecekti. Seçme ve seçilme yaşı 25 olarak belirlenmiştir. Dört yıl sonra yapılacak seçimlerde Türkçe bilmenin yanı sıra “Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak” şartı da eklenmiştir. Daha önce düzenlemede seçmek ve seçilebilmek için öngörülen “emlak sahibi olmak” koşulu yerine, “devlete az çok vergi vermek” koşulu getirilmişti. Her 50 bin nüfusa bir mebus seçilecekti. Seçim yasası seçimlerin kaza ve nahiye merkezlerinde yapılmasını öngörmüştü. Oysa devletin birçok yerinde nahiye örgütü kurulamamıştı. Hükümet bu nedenle yayınladığı “Seçim Kanununun Uygulanmasına Dair Talimat” ile bu eksikleri gidermeye çalışmıştır. Nahiyelerin kurulmadığı yerlerde yakınlığı göz önünde bulundurularak dört beş köyden oluşan geçici seçim şubeleri oluşturulacaktı.²⁷⁴

İstanbul seçimleri için aynen 1877 yılında olduğu gibi özel bir madde hazırlanmış, Şehremaneti vilayet merkezi sayılmış, her belediye birer şube, belediye hudutları içinde bulunan yerler de birer seçim dairesi kabul edilmiştir. Diğer usuller sancaklar için uygulananlar ile aynı olacaktır.

Bu seçim yasası ve düzenlemeler doğrultusunda 1908 Meclis-i Mebusan seçimleri 121 sancakta yapılmıştır. Ayrıcalıklı konumu olan Sisam ve Cebel-i Lübnan’da ise seçimler yapılmamıştır. Seçimlerde geçici olarak bazı idari düzenlemelere de gidilmiştir. Limni Sancağı nüfusu 25. 000’den az olduğu için Taşoz Adası ile birleştirilmiş ve bir seçim dairesi sayılmıştır. Ayrıca Tuna üzerinde bulunan Adakale’nin hiçbir yerle sınırı bulunmadığından İstanbul seçmenlerine bağlanması ve bir tane, ikinci seçmen çıkarmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin sınırları dışında yaşayan vatandaşlarının bulunduğu yerlerde de seçim yaptığına dair güzel bir örnektir.

²⁷⁴ Eraslan ve Olgun, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s.70-72.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 3 Ağustos 1908'de seçim yasasının sancaklara dağıtılmasıyla başlayan II. Meşrutiyet'in ilk seçimleri, Meclis'in 17 Aralık 1908'deki açılışına değin yaklaşık dört buçuk ay sürmüştür. Bu sürede Ağustos'ta listelerin hazırlanmasıyla uğraşılmış, Eylül ayı sonlarından itibaren müntehib-i sani seçimlerine başlanmıştır. Ekim'de genellikle müntehib-i sani seçimleri sürmüştür. Ekim sonlarından itibaren Kasım'da ve Aralık başlarında mebus seçimleri yapılmıştır. Seçim kampanyalarının en yoğun yaşandığı Kasım ve Aralık aylarıdır.

3.5.2. İttihat ve Terakkinin Seçim Kampanyası

1908 genel seçimleri Türkiye tarihinin ilk çok partili seçimleri olarak kabul edilmektedir. Seçime iki Fırka İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası katılmıştır. 23 Temmuz 1908 de Rumeli'de meşrutiyeti ilan eden İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul ve Anadolu'da meşrutiyeti ilan edecek güçte değildi. Bu dönemde meşrutiyet yönetimini İstanbul ve Anadolu'da güçlü kılmak için Babıali paşalarıyla birlikte hareket etmek zorunda kaldılar. Seçimleri 6 Ağustos'ta kurulan Kamil Paşa hükümeti ile uzlaşarak denetlemiştir.²⁷⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti seçim kampanyasını Selanik merkezi ve İstanbul'da oluşturduğu *Kollej elektorol* adı verilen seçim kurulu aracılığıyla yürütmüştür. Bu kurul, İstanbul'da Reji Hanı'nda Sahib Mollazade İbrahim Bey'in önderliğinde önce bağımsız olarak kurulmuştur. Amacı seçimler konusunda halkı aydınlatmaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu kuruluşu ele geçirerek Talat Bey, Hüseyin Kazım Bey'in Cemiyetin temsilcisi olarak kurulda yer almasını sağlamıştır. Cemiyet görüşlerini bildiriler ve cemiyet gazeteleri aracılığıyla dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Cemiyet ilk yayın organları Selanik'te çıkan Yeni Asır, Talat Bey'in imtiyaz sahibi olduğu haftalık İttihat ve Terakki ve Manastır'da 14 Temmuz 1908'de yayın hayatına başlayan Neyyir-i Hakikat aracılığıyla seçim kampanyasını duyurmuştur. İstanbul'da cemiyetin sözcülüğünü Şura-yı Ümmet çıkıncaya kadar, 1 Ağustos 1908'den itibaren yayın hayatına giren Tanin gazetesi yapmıştır. Ekim 1908'de çıkmaya başlayan Şura-yı Ümmet İstanbul'da Cemiyet'in resmi yayın organı olmuştur. Cemiyet seçimlerle yoğun bir şekilde Eylül'den itibaren ilgilenmeye

²⁷⁵ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, ss.59- 65.

başlamıştır. Cemiyet'in seçimlerle ilgili ilk duyurusu 2 Eylül 1908'de yayımlanmıştır. Ahrar Fırkası 14 Eylül 1908'de kurulduğundan ve dolayısıyla seçim kampanyalarına etkili bir şekilde katılmadığından dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde üstünlüğü elinde tutan parti olmuştur.²⁷⁶

İttihat ve Terakki 6 Ekim 1908'de seçimler dolayısıyla Şura-yı Ümmet Gazetesinde bir program yayınlayarak, 1908 kongresinde aldığı kararları kamuoyuna duyurmuştur. Cemiyet bu bildiriye Abdülhamid'in 1 Ağustos 1908 tarihli Hatt-ı Hümayununa, Anayasaya aykırı bir karar alınmadıkça uyacaklarını belirterek başlamış ve ardından isteklerini sıralamıştır. Bu bildiriye seçimlerle ilgili hükümler şunlardır:

1- 20 yaşını dolduran her Osmanlı vatandaşı erkek "emlak ve serveti olsun veya olmasın" birinci seçmen sayılacaktır.

2- Seçimler özgürce yapılacak buna engel olabilecek bir düşüncenin hükümet tarafından durdurularak gerekli işlemlerin yapılacağı belirtilmektedir.

3- Seçilme şartlarını taşıyan Osmanlı vatandaşının, ülkenin her yerinde seçilebilme hakkı vardır.²⁷⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal programında daha çok anayasal ve siyasal haklarla ilgili öneriler bulunuyordu. Çünkü İttihatçılar meşrutî rejimi bütün sorunların çözümünün anahtarı olarak görüyorlardı. Cemiyet'e göre hâkimiyet-i milliye temel hakların en başında yer alıyordu. İttihatçılar kampanyalarında politik reformlar, özgürlük, güçlendirilmiş milli egemenlik ve birlik, tarım ve saniyede gelişme ve adil vergilendirme gibi vaatlerde bulunuyordu. İttihatçılar merkezi yönetimin sürmesinden yana olmakla beraber, sınırlı da olsa yerinden yönetim ilkesinin uygulanmasını sağlayacak kanunların çıkarılmasını istiyordu.²⁷⁸ İttihatçıların üzerinde en çok durdukları konulardan biri de maarifti. Devletin geleceği ve kurtuluşu ile ilgili çözüm önerilerinin başında eğitimin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması

²⁷⁶ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, ss. 66-69.

²⁷⁷ Eraslan ve Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s.74-75.

²⁷⁸ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, s.73-74.

geliyordu. Cemiyetin eğitim konusundaki görüşleri milliyetçi bir çizgideydi. Okullar sayesinde Türk olmayan unsurlara Türklük aşılacaktı. Resmi olmayan okullardaki Osmanlılığa ve Türklüğe aykırı olan her şey Maarif Nezareti'nin denetimi ile kaldırılacaktı. Resmi ve özel ilkokullarda dersler anadillerde okutulacak ancak ana dil Türkçe olmadığı takdirde zorunlu Türkçe dersi okutulacaktı. Cemiyetin siyasal programında resmi dilin Türkçe olacağı vurgulanmıştır.²⁷⁹ Cemiyet'in ekonomik konularla ilgili yaklaşımı II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde pek net değildi. Programda bu konu “*memleketin iktisaden terakkisini ve umranını te'min ve tekeffül edecek olan eshabın vücuda getirilmesi ve ziraat nokta-yı nazarından her türlü terakkiyatın te'mini bilhassa iltizam olunacaktır*” cümlesi ile geçiştirilmişti. Çalışma hayatına ilişkin madde de belirsizdi ve sadece işçi-patron ilişkilerini düzenleyecek yasaların yapılmasından söz ediyordu. Köylüler için ise, arazi sahiplerinin haklarını korumak koşuluyla, toprak sahibi olmaları ve az faizle borçlanabilmeleri öneriliyordu. Aşar için tahmis (beş yıllık iltizam bedelinin toplanması) yöntemi önerilmiştir.²⁸⁰ Ekonomik konularla ilgili belirsizlik, 18 Ekim 8 Kasım 1908 tarihleri arasında yapılan İttihat ve Terakki kongresinde alınan kararlarla giderilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyet rejimini geri getirdiği için Cemiyet-i Mukaddese olarak görülmüştür. 1908 seçimlerine bu üstünlük ile katılan cemiyet kendi adaylarının seçilmesini istemiştir. Cemiyet muhalefetin tam örgütlenemediği bir ortamda kendi istediği adayları seçtirme konusunda sadece Türk unsurları üzerindeki etkisi büyüktü. Çünkü diğer etnik unsur ve cemaatler birer ayrı siyasal parti görünümü vermekteydi, bu yüzden bu etnik unsurlarla uzlaşmak gerekiyordu. Cemiyet, Müslüman ve Türk adayların belirlenmesinde bile her bölgede kendisine uygun aday bulmak ve seçtirmek konusunda yetersiz kalmıştır. İttihat ve Terakki kendi yapısına uygun okumuş, diplomalı ve yönetici kattan Türkleri aday göstermek istemiştir. Başta Anadolu olmak üzere birçok yerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin listelerinde müftülerin ilk sırada seçtikleri görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti istediği gibi aday bulamadığı yerlerde, *müteneffizan* olarak adlandırılan eşraf ya da ayan yerine

²⁷⁹ Fatma Zuhâl Çot, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Sistemi”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), ss.86-90.

²⁸⁰ İsmail Kurt, “İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s.140.

ulema sınıfını tercih etmişlerdir. İttihatçılar seçiciliklerine rağmen birçok bölgede özellikle Arnavut ve Arapların yoğun olarak buldukları bölgelerde, *müteneffizan*'ı yani eşraf ve toprak sahiplerini listelerine katmak zorunda kalmış ve Meclis'e girmelerine engel olamamıştır. Ancak bu güçlülere karşın İttihat ve Terakki mebuslarının çoğu genel merkezce belirlenen memurlar ve serbest meslek sahiplerinden oluşmuştur. I. Dönem Meclis-i Mebusanı'nda bulunan mebuslardan 130'u İttihatçı olarak dönemi tamamlamıştır.²⁸¹

3.5.3. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Seçim Kampanyasında Rumeli

1908-1912 arasındaki ilk devre Meclis-i Mebusan döneminde Makedonya hala Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunuyordu. Meclisin toplanması Makedonya sorununun tartışılması ve çözüm bulunması açısından önem taşımaktaydı. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Rum ve Sırp tarafları İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilk buluşmada seçimlerdeki ortaklık imkânları üzerinde pazarlık yapmaya çalışmışlardır. Yapılan müzakerelerden olumlu bir sonuç çıkmaması neticesinde bazı etnik unsurlar seçimlere katılıp katılmama konusunda kararsız kalsa da sonunda tamamı seçimlere katılarak ileride tartışılacak Makedonya sorununa taraf olmak istemiştir.²⁸² İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya'da kurulmuş olması adayların belirlenmesinde etkili olmuştur. Makedonya'da İttihat ve Terakki hareketinin içinde yer alan veya İttihatçılarca güvenilen Türk yöneticilerin seçilebilmesi için Anadolu'nun birçok bölgesine kaydırıldığı görülmektedir. Örneğin Manastır İstinaf Mahkemesi üyesi Abdullah Azmi Bey Kütahya'dan, Kosova Merkez Bidayet Mahkemesi Reisi Ali Munir (Çağıl) Çorum'dan Selanik Vilayeti İstinaf Hukuk Mahkemesi üyesi Ali Rıza Efendi Kırşehir'den, Selanik Mekteb-i İdadi muallimi olan Cudi Efendi Amasya'dan, Mülga Kosova Mahkeme-i Fevkalade Reisi Mehmet Ali Bey Canik'ten mebus seçilmiştir. Makedonya'da kurulup gelişmiş bir

²⁸¹ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, ss.79-82.

²⁸² Mehmet Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İhsan Catay (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, ss. 268-274.

cemiyet olmasına rağmen İttihat ve Terakki'nin Gümülcine'de tanınmamış mebuslarla seçime girmiş olması bir kısım halk tarafından tepkiyle karşılandı.²⁸³

3.5.4. 1908 Genel Seçimlerinde Rumeli'de Milletler

1908 genel seçimlerinde en etkili kampanyayı Rumlar yapmıştır. Türkler siyasi oyunlarda ve seçim hilelerinde acemiydiler. Rumlar ise seçim hilelerinin her çeşidinde başarılı olmakla birlikte, aynı zamanda mecliste mümkün olduğu kadar çok mebus elde etmek için oldukça çaba sarf etmiştir.²⁸⁴ Rumlar 1908 seçimlerinde uzun bir cemaat içi seçim ve yönetim geleneğine sahip olmanın verdiği üstünlükle büyük Hristiyan azınlık grup olarak İttihatçıları en fazla uğraştıran Osmanlı unsuru olmuştur.

1908'de Osmanlı'da Rum nüfusu yaklaşık 2.800.000 kadardı. Rumlar ekonominin hemen her alanında üstün durumdaydılar. Kıyı ticaretini ellerinde tutuyorlar ve Batı Anadolu'da olduğu gibi tarımla uğraştıkları yerlerde yerli ve yabancı pazarlara ürünler satmaktaydılar. 1908 seçimleri sırasında Rumların siyasi temsilciliğini Patrikhane yapmıştır. 1908 seçimlerinde seçim kampanyalarında etkili faaliyetler yürüten Rumlar, bir yandan da seçimler konusundaki itirazlarını şiddetle dile getirmişlerdir. Rumlar sayıca 6,5 milyonu geçen bir Rum nüfusun varlığından bahsediyor ve bu nedenle de hem Mebusan hem de Ayan meclisinde sayıca daha fazla temsil edilmeleri gerektiğini iddia ediyorlardı. Rumlara göre parlamentoda en az 40 Rum milletvekili bulunmalıydı. Sonuçta İttihat ve Terakki ile yapılan görüşmeler sonucunda 22 mebus çıkarmaları sağlandı.²⁸⁵ Rumlar 1908 seçimlerinde hileli yollara başvurdukları anlaşılınca, bunu gizlemek için bir taraftan Patrikhane kanalıyla Babıali'ye şikayetlerde bulunmuşlar diğer taraftan da 9 Kasım tarihinde protesto gösterileri yaparak intihap yerlerinde Rum temsilcilerinin bulunmasını istemişlerdir. Arkasından 20.000 kadar Rum, 22 Kasım 1908'de Beyoğlu ve Babıali'de gösteri yapma yoluna gitmişlerdir. İstanbul'da Rumların temel isteği, seçimlerde nüfus

²⁸³ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, s.82.

²⁸⁴ E. F. Knight, *Türkiye'de Bir Millet'in Uyanışı 1908 Devrimi*, Mazhar Ersoylu (çev.), İstanbul: Artı Yayınları, 1993, s.241.

²⁸⁵ Alkan, "1908'den 2009'a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı (1908 Seçimleri Ya da 1324 İntihabı)", s.96.

tezkiresi aranmamasıdır. Çünkü nüfus tezkiresi arandığında Osmanlı vatandaşı olmayan dindaşlarının oy kullanamayacağını biliyorlardı. Rum Patriği Yuvakim Efendi, hükümetten dine ve eğitime dair eski imtiyazlarının korunmasını ve Rumcanın Türkçe ile birlikte resmi dil olmasını istemiştir. İttihat ve Terakki, Rumlara tanınan imtiyazlara dokunmak niyetlerinin olmadığını bildirmiştir.²⁸⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti önce Rum ve Ermenilerle adaylar konusunda uzlaşarak seçimlerin kendi isteklerine uygun bir şekilde gürültüsüz geçmesini sağlamaya çalıştılar. 23 Ekim'de Cemiyet'ten Muhtar ve Binbaşı Hasan Beyler ile Reji Memurlarından Orfanidis Efendi'den oluşan bir kurul Patrik Yuvahim'i ziyaret etmiştir. Kurul, cemaatlerin nüfusuyla orantılı bir temsil önerdi. Ayrıca seçimlere müdahaleleri yalanlayarak gerekirse bazı seçimlerin yenilenebileceğini bildirdi. Bu öneri kabul edildi patrik ayrıntıları Cemiyet ile belirlemek amacıyla iki kişiyi görevlendirdi. Ancak patrikhane Babiali yerine Cemiyet ile görüşülmesini kabul etmeyerek uzlaşmayı kabul etmedi. Cemiyet uzlaşmak için ısrarlı tutumunu sürdürdü. Patrikhane'ye iki temsilci tekrar gönderilmiştir. Burada yapılan görüşmede İstanbul'un mebus sayısını 12 olarak öngörürler ve kendilerine 3 mebusluk verilmesini isterler. Ayrıca Ermenilere ve Musevilere verilen iki mebusluğun da kendilerine bırakılmasını savunurlar yine uzlaşma sağlanamaz. Yaşanan bu olaylara Şura-yı Ümmetin tepkisi sert olmuştur. "Cemiyet bundan sonra hiçbir unsurla itilaf aramayacaktır". Bunu üzerine patrik yeniden hükümete başvurarak Yuvahim Efendi yakınmalarını yenileyerek hükümeti seçimlerde kendi cemaatine karşı ayırım yapmakla suçladı. Ayrıca Yanya'daki çiftliklerde yarıcı olarak çalışan ve arazi sahibi olmadıkları için vergi vermeyen Rum köylülere seçmenlik hakkının verilmesini istiyordu. Kırkkilise ve birçok şehirde seçim yolsuzluklarından yakındı. Ancak bu önerilerinin hiçbiri hükümet tarafından kabul görmedi. Sonuç olarak Rumlar 1908 seçimlerinde 22 temsilci çıkardılar. I. Dönem'de görev yapan Rum mebus sayısı 25'tir. Koço Drizo'nun (Serfice) ölümüyle yerine Yorgi Anderya Boşo, Aristidi Paşa'nın Ayan üyeliğine atanması üzerine yerine Emanuel Emanuelidi seçilmiştir. Ayrıca Rumlara baskılarının bir sonucu olarak, Karesi mebusu Şefik Bey'in temyiz

²⁸⁶ Eraslan ve Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s.74-75.

mahkemesi üyeliğine atanması üzerine yerine Konstantin Savapulos Efendi getirilmiştir.²⁸⁷

Jön Türk hareketinin amaçlarından biri farklı etnik gruplar arasındaki ayrılık duygusunu yok etmektir. Bu nedenle bir mebusun, özellikle Müslüman bir mebusun etnik kökenini hiçbir zaman önemsememiştir. Bu yaklaşım Arnavutlar içinde geçerliydi. Ancak Makedonya ortamı içerisinde Arnavut milliyetçiliği Müslüman cemaati arasında en erken ortaya çıkan bir düşünceydi. Arnavutlara Batı Anadolu'da ve İstanbul'da rastlanmasına karşın, yoğun olarak buldukları vilayetler Yanya, Manastır, İşkodra ve Kosova'ydı. Bu dönem Arnavutluk'ta Osmanlı egemenliği, bulunmasına rağmen, bu egemenlik İstanbul'un otoritesini tanıyan toprak sahibi yerli ailelerin üzerine kurulmuştu. Müslüman Arnavutlar Müslüman cemaat içerisinde temsil edilirken Ortodoks Arnavutlar da Rum Patrikhanesine bağlı nüfus içerisinde sayılıyorlardı. Hristiyan ve Müslüman aşiretlerinin sürekli olarak çıkardıkları isyanlar yüzünden bölgede güvenlik sağlanamıyor ve bu yüzden bölge gelişme gösteremiyordu.²⁸⁸ Meşrutiyet'in ilk günlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavut kuruluşları arasında ilişkiler dostçaydı. Bu yüzden Arnavutlar ile cemiyet arasında seçimler konusunda bir anlaşmazlık su yüzüne çıkmamıştı. İpek İşkodra, Taşlıca, Debre, Draç, Elbasan, Berat, Görice, Ergiri, Senice, Serfice, Yanya, Preveze ve Priştine seçim çevrelerinden oluşan Arnavutluk'ta seçimler gergin bir ortamda geçmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi adaylarını burada seçtirmemiştir. Cemiyetin adaylarına karşı Arnavut klüpleri kendi adaylarını çıkarıp desteklemişlerdir. Berat'ta İsmail Kemal'in adaylığını koyması üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti İsmail Kemal aleyhine propaganda yapmış, ancak seçilmesini önleyememiştir. Yine Berat'tan Aziz Paşa Vrioni ve Ergiri'den Müfit Bey gibi Ahrar Fırkasını destekleyen adaylar seçimleri kazanmıştır. İşkodra Sancağında ise Katolik Arnavutlar iki mebusun birinin Katolik olması konusunda ısrar etmişler, ancak seçim sonucunda kazanan mebusların ikisi de Müslüman Arnavut adaylardan çıkmıştır. Debre'de seçimi Hasan Basri Efendi'nin kazanması üzerine Debreliler seçimin iptal

²⁸⁷ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, ss.83-96.

²⁸⁸ Taha Toros, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, IV, 1985, s.1008-1010.

edilmesini istemişler, hükümetin bu talebi reddetmesi üzerine Manastır Arnavut kulübü 1909 başlarında Arnavut kulüplerine bir çağrıda bulunarak, kulüp üyelerini İstanbul'daki Arnavut mebuslarından seçimlerin iptal edilmesi konusunu meclise taşımalarını istemeye davet etmiş ve seçim yenilenerek İsmail Bey mebus olmuştur. Ancak İsmail Bey'in de mebusluğu uzun sürmemiş, sonuçta Dukaginzade Mustafa Basri Bey Debre mebusu seçilmiştir. Görice'den şahin Bey mebus seçilmiştir. 1908 seçimlerinde Arnavutlar, meclise 25 temsilci göndermişlerdir. I. Dönemde yapılan ara seçimlerde bu sayıya 6 mebus daha eklenmiştir. Bunlardan 5'i vefat eden Arnavut mebusların, biri de Bursa Valiliği'ne atanan Preveze mebusu Azmi Bey'in yerine seçilmiştir. Böylece I. Dönem'de toplam 31 Arnavut mebusun görev yaptığı bilinmektedir.²⁸⁹

Osmanlı Devleti'nde Slav ırkından olanların topluca buldukları bölge, Balkanlıların Makedonya olarak adlandırdıkları Rumeli'ydi. Makedonya, Trakya ile Arnavutluk arasında, Güneyde Ege Denizi, Kuzeyde Sar Dağları ve Batıda Ohri Gölü ile çevrelenen bir toprak parçasıdır. Bu bölgede Osmanlı Devleti'nin Selanik, Kosova, Yanya ve Manastır Vilayetleri bulunuyordu. Nüfusu karışıktı ve hiçbir etnik ve dinsel grup çoğunluğa sahip değildi. Sırlar genellikle Rum Ortodoks milleti içinde sayılmalarına karşılık, Bulgarların Müslüman olmayan nüfus içinde gerçek bir çoğunluğu vardı. Müslümanlar ve Slavlar kırsal alanda yoğunlaşırken Musevilerin oturduğu Selanik dışında, nüfus Müslüman ve Rumlardan oluşmaktaydı.

Müslüman	1.145.849
Rum Ortodoks	623.197
Bulgar Ortodoks	626.715
Katolik (Yunan)	2.928
Ulah	26.042
Musevi ve Diğerleri	30.594
Toplam	2.455.325.

Tablo II: 1906 Yılında Makedonya Nüfusunun Dağılımı²⁹⁰

²⁸⁹ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, ss.105-108.

²⁹⁰ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, s.107

Bölgenin geleceği konusunda farklı düşünceleri olan Hristiyan etnik gruplar amaçlarını gerçekleştirmek için çetelerini, komitalarını kurmuşlar ve eylemleriyle Makedonya'yı uluslararası bir sorun haline getirmişlerdi. Bölgenin komşu devletleri ve büyük güçler de kendi çıkarları doğrultusunda bölgeye şekil vermeye çalışıyordu. Rumeli'nin elden çıkmasını istemeyen Türkler de İttihat ve Terakki'nin bölgede örgütlenmesine yardım ederek bölgenin elden çıkmasını önlemeye çalışmışlardır. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde ihtilalci örgütler dağlarda çetecilik yapmaktaydı. İhtilalin ilk günlerinde çetecilik faaliyetleri sona ermiş gözüküyordu. İhtilal öncesinde Osmanlı Bulgarları üç büyük partiye ayrılmıştı. Virhovist Partisi Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasını savunurken, Sandanski'nin liderliğindeki Santralist Partisi daha geniş bir özerklikle yetinerek Osmanlı Devleti ile bağlarını koparmama yanlısı idi. 1870'te Ortodoks Rum Patrikhanesi'nden ayrılan Bulgarların kurduğu Bulgar Ekzarhlığı, Bulgar milliyetçiliğinin kaynağı idi. Osmanlı Bulgarlarının birçoğu, aynı zamanda Selanik'te kurulan İşçi Dernekleri Federasyonu'nun militanlarıydı. Jön Türk İhtilalinden hemen sonra Bulgarların çetecilik politikası yerini Bulgar meşrutiyet kulüplerine bırakmıştır. Bulgar kulüpleri de birleşme yolunu seçerek, Selanik'te 66 kişilik bir kongre toplayarak burada birleşme sağlanmıştır. Selanik'te toplanan kulüpler kongresi aynı zamanda bir seçim programı hazırlayarak kampanyalara katılmıştır. Seçimlerde Bulgarların sözcülüğünü de bu kulüpler yapmıştır. Çok geniş bir özerkliğe dayanan yerinden yönetim modelini tıpkı Rumlar ve Ermeniler gibi Bulgarlar da istiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti Virhovistleri ve Santralistleri dışlayarak Osmanlılık ideolojisine bağlı gördüğü kişileri seçtirmek istemiştir. Bu amaçla Selanik için İstoyan Tilkofu, Serez için de Feodor Paskalef'i aday göstermiştir. Ancak Bulgar kulüpleri bu adaylara karşı çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu isimler üzerindeki isteklerinden vazgeçerek, açıkça Bulgaristan ile birleşmeyi amaçlayan Virhovistlere karşı Santralistleri tercih ederek onlarla görüşmeye başlamıştır. Sandanski'nin liderliğindeki sosyalist eğilimli Santralistler Makedonya Makedonyalılarıdır tezini savunuyorlardı. Bunlar daha geniş kapsamlı bir özerklik ile yetineceklerini duyurarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile pazarlığa oturmuşlardır.²⁹¹ İttihat ve Terakki'nin önerdiği Teodor Pavlof dışında, Bulgar adayların isimleri

²⁹¹ Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, s. 270-271.

konusunda uzlaşmıştır. 1908 seçimlerinde mebus seçilen 4 Bulgar Santralist parti yanlısı mebuslardı.

Makedonya karmaşası içinde Sırplarında önemli bir yeri vardı. Sırbistan dışında kalan Sırplar Rumeli’de örgütlenmişlerdi. Sırbistan’ın kurduğu Aziz Slava Sırp Derneği (1886), Sırp milliyetçiliğini kışkırtıyordu. Azınlık haklarını genişletmek ve korumak için 1908 yılında Sırplar da örgütlenme yoluna gittiler. Ekim 1908’ de Kumonova Sırp kulübü faaliyeteydi. 15 Şubat 1909’da kurulan Memalik-i Osmaniye’de Mukim Osmanlı Sırplarının Milli Teşkilatı’nın programında seçimlerde Sırpların ne istediği açıklanmaktaydı. Sırplar ilk olarak kendilerinin ayrı bir cemaat olarak tanınmasını istiyordu. Rum Patrikhanesi’ne tanınan ayrıcalıkların Sırp metropolitlere de tanınmasını istiyorlardı. Sırp halka köy okullarında Sırp ya da Bulgar öğretmenler arasında tercih yapabilme hakkı tanınmasını da istiyorlardı. Sırplar 1908 seçimlerinde İstanbul’a 3 mebus göndermiştir. Bunlar Sava Stoyanoviç(Priştine), Eczacı Aleksandr Parliç (Üsküp) ve Doktor Yinaki Dimitriyoviç (Manastır). Sırpların nüfuslarına oranla fazla mebus çıkarmaları Bulgarları ve Rumları rahatsız etmiştir.²⁹²

Romanya’nın bağımsızlığını kazanmasından önce, Eflak ve Boğdan’da yaşayan Hristiyanlar Osmanlılar Ulah diyorlardı. Ulahlar da Rum Patrikhanesi’ne bağlı nüfus içinde sayılıyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rum ve Bulgarların daha fazla mebus çıkararak güçlenmelerini engellemek amacıyla Ulahların da meclis’te bir temsilci ile bulunmalarını olumlu karşılamıştır. Manastır Vilayeti’ne bağlı Görice Sancağı’nda Ulahlardan; Paris ve Romanya’da tıp eğitimini bitirmiş olan Doktor Filip Mişa mebus seçilmiştir.1908 seçimlerinde Makedonya’da 4’ü Bulgar, 3’ü Sırp ve Ulahlardan 1 tane olmak üzere 8 mebus seçilmiştir.²⁹³

3.5.5. 1908 Seçimlerinde Ahrar Fırkası

1908 seçimleri sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında örgütlenebilen tek siyasi parti Osmanlı Ahrar Fırkası olmuştur. Prens Sabahaddin’in Adem-i

²⁹² Demir, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, s. 110-111.

²⁹³ Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, s.275.

Merkeziyetçi görüşünün Meşrutiyet sonrasındaki uzantısı olan bu fırka 14 Eylül 1908'de İstanbul'da kurulmuştur.²⁹⁴ İttihat ve Terakki'ye karşı, Türklerin kurduğu ilk siyasal parti olan Ahrar Fırkası 1908 seçimlerine yalnızca İstanbul'dan katılmıştır. İttihatçı İstanbul basını İstanbul'da yapılan seçimler sırasında Ahrar Fırkasını ciddiye almış ve sert eleştiriler yöneltmiştir. İttihatçılara göre Ahrar Fırkası Prens Sabahaddin'in fırkasıydı ve onun görüşlerini savunuyordu. Ahrar Fırkası İstanbul seçimlerinde İttihat ve Terakki'ye karşı amansız bir mücadele vermiştir. Ancak fırka İttihat ve Terakki'nin saygınlığı ve ağırlığı karşısında bir varlık gösterememiştir. Fırka seçimlere sadece İstanbul'da katıldığından yayınladığı bildiriler İstanbul seçmenlerine yönelikti. Partinin resmi yayın organı olmamasına karşın, İkdam, Sabah ve Yeni Gazete gibi basın organları fırkayı destekliyordu. Fırkanın hazırladığı program genel olarak Osmanlı ve Adem-i Merkeziyetçiydi.²⁹⁵ Yayınladıkları seçim bildirgesinde padişahın adına hiçbir yerde yer verilmedi. Anayasanın açıkça padişaha tanıdığı Ayan üyelerini atama yetkisi, vilayet ve belediye meclisi üyeleriyle hükümete bırakılmaktaydı. Anayasanın 108. ve 110. maddelerinde yer alan tevsi'i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kuralının uygulanmasını sağlayacak yasaların hazırlanması (Madde 9), seçimlerin tek dereceli olup, 20 yaşındaki her erkeğin vergi koşulu aranmaksızın oy hakkına sahip olması (Madde 2) isteniyordu. Mebus adaylarının vilayet ahalisinden olması koşulunun kaldırılması ve 25.000 erkek için bir mebus seçilerek mebus sayısının artırılması (Madde 5-6) ve ilmiye öğrencilerinin refah içinde okumalarının sağlanması (Madde 21) öngörülmekteydi. Ekonomi ve sosyal hayata ilişkin önerilerinde el konulmuş arazilerin geri verilmesi, keyfi vergilerin kaldırılmasını öngörmüştür. Fırkaya göre vatanın özgürlüğe, eşitlik ve kardeşliğe, eğitime, maliyenin düzeltilmesi ihtiyacı vardı. Bütün bunların sağlanması için, anayasal düzenlemeler, memurların doğrudan yargı önüne çıkarılabilmesi, askerlik hizmetine herkesin katılması, eğitimin yaygınlaştırılması, harcamaların meclisçe titizlikle denetlenmesi gerekiyordu. Ülkenin bütün sorunlarının çözümü ise Meclis-i Mebusan'ın bu istekleri yerine getirmesine bağlıyordu. Fırkanın seçimlere sadece İstanbul'da katılmış olması nedeniyle başkent sorunlarına ilişkin önerileri de vardı. İstanbul'un

²⁹⁴ Şenol Kaluç, "Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu", *Liberal Düşünce Dergisi*, 53-54, 2009, s.194.

²⁹⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. I, s. 168-169.

temizlenmesi, sokakların düzenlenmesi ve aydınlatılması, ulaşımın kolaylaştırılması isteniyordu.²⁹⁶

3.5.6. 1908 İstanbul Seçimleri

Hazırlık dönemi çok yoğun ve ilginç geçen İstanbul seçimleri 11 Aralık 1908'de yapıldı. Seçimden önceki gece Türk mahallelerinde davullar çalınmış, sabahleyin kafiler halinde seçim sandıkları omuzlarda taşınarak seçimin yapılacağı mahallelere götürülmüştür. İstanbul'da Heyet-i Teftişîye'nin açıklamasına göre erkek nüfus; 268.458 Müslüman, 75.776 Rum, 29.042 Ermeni, 10.649 Yahudi, 792 Katolik, 277 Süryani olmak üzere toplam 385.039 kişidir. Bu sayıya Şile, Gebze ve Kartal'daki 37. 500 erkek ve şehirde bulunan 55.000 asker de eklenerek İstanbul'un 10 mebus çıkaracağı açıklanmıştır. Seçimlerde, 512 ikinci seçmenden 507'si hazır bulunmuştur. Oyların atıldığı sandık yeni postane binasına yerleştirilmiş, sandığı Matbaa-i Askeriye Müdürü Ziya Bey yapmıştır. Seçim esnasında ve sonrasında sandık nişancı taburu askerleri tarafından korunmuştur. Oy verme işlemi sonunda Dersiam vekili Halis Efendi dua etmiştir. İstanbul seçimleri İttihat ve Terakki'nin zaferiyle sonuçlanmıştır.²⁹⁷

3.5.7 1908 Genel Seçimlerinin Sonuçları ve 1908-1912 Meclis-i Mebusanında Milletlerin Temsili

Kimi seçim yolsuzlukları yaşansa da 1877'de yapılan son seçimlerden yaklaşık 32 yıl sonra verilen ilk sınav büyük bir başarı ve olgunlukla tamamlanmıştır. Meclise seçilen mebusların çoğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmamasına rağmen, onun desteklediği ve ona sempati duyan adaylardı.²⁹⁸ Ankara'da kendi gayretiyle seçimi kazanan Mahir Sait Bey olmuştur. Ancak meclis açıldıktan sonra çoğu Hristiyan ve Müslüman azınlıklardan oluşan yaklaşık 50 mebusun Ahrar Fırkası'na meylettiği belirtilmektedir.

²⁹⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İç Tüzüğü, Beyannameleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, 6, 1997, s.103-104.

²⁹⁷ Eraslan ve Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s.77-78.

²⁹⁸ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, s.147

1908 Meclis-i Mebusanındaki mebus sayısı konusunda bilgi veren kaynakların birçoğu farklı rakamlar vermektedir. İncelenen kaynaklarda Ahmet Bedevi Kuran mebus sayısını 266 olarak vermektedir. Buna göre, 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Ulah mebus bulunmaktadır.²⁹⁹

Feroz Ahmad, mebus mevcudunu 288 olarak vermektedir. Buna göre mecliste; 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 4 Yahudi ve 10 Slav mebus görev yapmıştır.³⁰⁰

Enver Ziya Karal ise, mevcudu 240 olarak vermektedir. Ona göre bu sayının 150'si Türk ve Arnavut, 50'si Arap, 18'i Rum, 12'si Ermeni, 4'ü Bulgar, 2'si Sırp, 3'ü Yahudi ve 1'i de Ulah'tır.³⁰¹

Aykut Kansu ise, yaptığı çalışmada verdiği rakamları büyük ölçüde Feroz Ahmad ve Dankwart A. Rustow'un ortaklaşa yapmış oldukları "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler, 1908-1918" araştırmasına dayandırarak aynı sayıları vermektedir.³⁰²

Tarık Zafer Tunaya, mebus mevcudunu 275 olarak vermektedir. Ona göre bu sayının 142'si Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Yahudi 8'i Slav'dır.³⁰³

Fevzi Demir, çalışmasında 1908 seçimlerinde 121 sancaktan 281 mebusun seçildiğini yazmaktadır. Ara seçimlerle gelen 42 mebus da bu sayıya eklenirse, I. Dönem'de toplam 323 mebusun görev yaptığı anlaşılmaktadır. 1908 genel seçimlerinde seçilen 281 mebusun 151'i Türk, 56'sı Arap, 25'i Arnavut, 5'i Kürt, 22'si Rum, 10'u Ermeni, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp 1'i Ulah ve 4'ü Musevi'dir. Ara seçimlerle gelen 42 mebus da bu sayıya eklenirse I. Dönemde 170 Türk, 67 Arap, 31 Arnavut, 6

²⁹⁹ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.477

³⁰⁰ Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1976, s.247.

³⁰¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.62-63.

³⁰² Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, ss. 379-454.

³⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c. I: İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, ss.271-279.

Kürt, 25 Rum, 12 Ermeni, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah, ve 4 Musevi olmak üzere toplam 323 mebusun görev yaptığı ortaya çıkmaktadır.³⁰⁴

II. Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan'da unsurların oranı Osmanlı'nın Balkanlardaki ve Ortadoğu'daki konumuna paralel olarak azalmıştır. Örneğin, Balkanlıların bu meclislerdeki temsil oranı 1877'de 41, 1878'de 45, 1908'de 22.42 şeklindedir. Balkanlı gayrimüslimlerin %50 yaklaşan oranda temsil edilmesi, Meşrutiyet'in Balkan sorunlarına bir yanıt olarak uygulamaya konduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. II. Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusanı'nda imparatorluğun tüm egemen toplumsal kesimlerinin temsil edildiği görülmektedir. İmparatorluğun kozmopolit yapısı büyük ölçüde aynen Meclise yansımış ve çok uluslu ve çok dinli bir meclis ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun çatışma halinde bulunan sosyoekonomik sınıflarını da mecliste bulmak mümkündür.

Jön Türk İhtilali'nin görelî olarak modernleşmiş sivil ve asker bürokratların öncülüğünde gerçekleşmesine ve İttihatçıların da mektepli, genç ve yönetici kattan Türkleri mebus seçtirmek istemelerine karşın, mecliste temsil edilen sivil ve asker bürokratlar hiçbir zaman çoğunluğu oluşturamamışlardır. Jön Türk ihtilali'nin daha çok askeri bir olay olarak görüldüğü göz önünde tutulursa askerlerin mecliste çok az sayıda temsil edildiği ortaya çıkmaktadır. Toplumun geleneksel kesimlerini oluşturan ulema ve eşraf ise mecliste ağırlığını koymuştur. İki dereceli seçim sistemi İttihatçıların beklentilerinin tersine, taşrada yerel unsurların, toprak sahibi ve eşrafın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ulema, eşraf ve toprak sahibi olarak sınıflandırılan toplumsal kesimlerin 1908- 1912 döneminde %53.8 olarak görülmektedir. İttihatçıların toplumun geleneksel kesimlerine karşı sivil ve asker bürokratları seçtirmek için giriştiği mücadeleyi kaybettiği görülmektedir.³⁰⁵ 1908-1912 dönemi siyasal tutumlar açısından incelendiğinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti Türk mebusların bile tam desteğini alamamıştır. Bu dönemde mecliste siyasal tutum

³⁰⁴ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, s.160-161.

³⁰⁵ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, ss.336-342.

açısından 129 İttihatçı, 72 Liberal, 5 Sosyalist, 117 bağımsız/bilinmeyen bulunmaktaydı.³⁰⁶

1908-1912 dönemi Osmanlı Mebusan Meclisi tıpkı 1876'da oluşturulan Meclis-i Mebusan kozmopolit bir yapıda kurulmuştu. Bu, gerçek bir “Osmanlılık” tablosudur ve çözülemez sorunları yansıtmaktadır.³⁰⁷ Önce, Türk olmayan azınlık mebusları tüm “millet-i Osmaniye”nin değil, seçildikleri bölgelerin veya bağlı oldukları unsurların temsilcisi olmuşlardır. Bu yoldan ulusal temsil yerine emredici etnik temsil durumu doğmuş ve var olan ortam içinde yıldırım hızıyla gelişmiştir. Etnik çeşitlenme kozmopolit yapıyı, türdeş olmayan bir insan yığını, bölgecilik ve milliyetçilik kavgalarını getirmiştir. Birbirini doğuran bu olgular dış etkenlerle beslenince yapay bir Osmanlılık görüntüsü altında imparatorluğun çöküşünü hızlandırmıştır. Çünkü bu unsurlar farklılıklarıyla Osmanlılık düşüncesini güçlendirme bir yana, özerklikten de öte bağımsızlığa ulaşmak istegindeydiler. İttihatçıları Türkçü düşüncelere yönelten etkenler arasında bu isteklere duyulan tepki de eklenmelidir.³⁰⁸

³⁰⁶ Kansu, *1908 Devrimi*, ss.379-454.

³⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler III. İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s.175.

³⁰⁸ Fevzi Demir, “Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan “, *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, Ferdan Ergut (drl), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, ss.243-250.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1908-1912 DÖNEMİ OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANINDA BALKAN MEBUSLARININ ÇALIŞMALARI

4.1. 1908-1912 Dönemi Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları

Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinden feshedildiği 18 Ocak 1912 tarihine kadar çeşitli sebeplerden dolayı altı ayrı binada çalışmak zorunda kalmıştır. Meclis ilk toplantısını İstanbul Sultanahmet'teki Adliye Nezaretinde (bugünkü Marmara Üniversitesi Rektörlüğü) yapmıştır. Son toplantısını ise bugün Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi olan Fındıklı'daki Nazıma Sultan Yalısı'nda gerçekleştirmiştir.³⁰⁹

17 Aralık 1908 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan 18 Ocak 1912 tarihinde feshedilmiştir. Bu çalışma dönemi içinde hükümetin Meclis-i Mebusana sunduğu kanun tekliflerinin toplam sayısı 501'dir. Milletvekillerinin kanun teklif etme yetkisini kazandıkları 1909 düzenlemelerinden sonra bu hakkı çok fazla kullandıkları görülmektedir. Hükümet meclise hemen her konuda kanun teklifi vermekle beraber, teklif edilen kanunların büyük çoğunluğu merkezi otoritenin yeniden tesisine yöneliktir. Hükümet verdiği bu kanun teklifleri ile merkezi otoriteyi güçlendirerek, ayrılıkçı unsurları ortadan kaldırıp, ülkede birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde yapılan kanunlarla padişah, meclis ve hükümetin sistemdeki yerlerinin belirlenip yerleşmesine olanak sağlanmıştır. Bu dönemde yapılan kanunlarda üç temel amaç vardır: 1- Meşrutiyetin ilanı ile meydana gelen siyasal değişiklikleri anayasal güvence altına almak, 2- Osmanlı Devleti'ni ve idari mekanizmalarının çağdaş dünya kurumları gibi modern hale getirerek unsurların birliğini sağlama yoluna gitmek, 3-

³⁰⁹ Eraslan ve Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 92.

Her iki maddenin gerçekleşmesi ile gereksiz hale gelecek olan ve iki asırdan beri Osmanlı Devleti'nin varlığına tehlike olan kapitülasyonları kaldırmak.³¹⁰

Meclis-i Mebusan ilk toplantı yılında ülkede yaşanan iktidar kavgası nedeniyle 13 Nisan 1909 tarihine kadar verimli bir çalışma yapamamıştır. Bu tarihten sonra büyük bir gayretle çalışan meclis kendilerinden beklenen çalışmaların üzerine giderek verimli bir çalışma dönemine imza atmıştır. 31 Mart Vakasından sonra ülkede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücü artmış, muhalifleri sindirme yoluna giden cemiyet iktidarın mutlak sahibi gibi çalışmıştır.³¹¹

Meclis-i Mebusan yaklaşık 8,5 ay süren ilk toplantı senesinde şu önemli kanunları kabul etmiştir: 1- Milli egemenliği sağlamak amacıyla 1876 Anayasasının 21 maddesinin değiştirilmesi ve üç yeni madde ilave edilmesiyle padişah, hükümet ve meclisin sistemdeki yeri belirlenmiş, millet egemenliğinin temsil edildiği bir meclis yapısı ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Merkezîyetçiliğe yönelik olarak çıkartılan 2- İctimaat-ı Umumiye, 3- Cemiyetler, 4- Serseri ve Mazanne-i Su Olan Eşhas, 5- Matbuat Kanunları. 6- Berri ve Bahri Erkan ve Ümera ve Zabitanın Tekaüdü İçin Tayin olunan Sinlerin Hakkında Kanun 26 Haziran 1909 tarihinde çıkartılmıştır. Bu kanun çeşitli rütbelere yaş sınırları koymuş, terfi edemeyip bir rütbede bu sınırı aşanların emekliye ayrılması hükmünü getirmiştir. 7- Anasır-ı Gayrimüslimenin Kur'aları hakkında Kanun, Müslüman olmayanların da askere alınmaları ile ilgili olup 7 Ağustos 1909 tarihinde çıkartılmıştır. 8- Tatil-i Eşgal (Grev) Kanunu 9 Ağustos 1909 tarihinde çıkmıştır. Bu kanun ile grevler yasaklanmaktadır. 9- Matbaalar Kanunu (29 Temmuz 1909), 10- Tahsil-i Emval Kanunu (18 Ağustos 1909), 11- Memurin-i Mülkiye Mazuliyet Maaşları Hakkında Kanun (20 Ağustos 1909, 12- Memurin-i Mülkiyenin Tekaüdü Hakkında Kanun (24 Ağustos 1909).³¹²

Bu kanunlardan başka, Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu, Rumeli vilayetinde şekavet ve mefsedet'in men'i ve mütecasirlerinin takip ve tedibi (çeteler) hakkında

³¹⁰ Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s.107.

³¹¹ Süleyman Nazif, "İlk Devre-i İctimanın Tarihçesi", *Yeni Tasvir-i Efkar*, No: 82, 21 Ağustos 1909, s.1.

³¹² Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, ss. 297-387.

kanun-ı muvakkat, Tensikat Kanunu, Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanunu, Mensubin-i askeriyeden olan mebusların ilk devre-i içtimaiyede mezun addedilmeleri hakkında kanun gibi eski düzenin değiştirilmesi ve yeni düzenin sağlanmasıyla yönelik kanunlar çıkartılmıştır. Diğer yandan ilk iki yıl Meclise verilen arzuhal sayısı 10.000 civarına ulaşırken üçüncü yılda 5.000'e, son yıl ise 1000'e kadar düştüğü dikkat çekmektedir. Zaman içerisinde parti çekişmelerinin yoğunlaşması halkın da beklentilerinin azalmasına yol açmıştır.³¹³

4.2. 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkanların Temsili Ve Balkan Mebusları

Mebusların Siyasal Tutumlarını Belirtmek için Kullanılan Kısaltmalar:

İ.T.	İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası'na bağlı olanlar
L.	Liberal, Hürriyet ve İtilaf veya Ahrar Fırkası'na bağlı olanlar
Müs.	Müstakil veya siyasal tutumları bilinmeyenler
Sos.	Sosyalist

Mebusların Mesleki ve/veya Sosyal Durumunu Belirtmek İçin Kullanılan Kısaltmalar:

İ.	İdareci, çeşitli kademelerde çalışan devlet görevlileri
A.	Asker, emekli veya çalışan tüm subaylar
U.	Ulema
M.	Meslek sahibi; Avukat, Öğretmen, Gazeteci, Doktor, vb.
E.	Eşraf
T.	Toprak Sahibi

³¹³ Eraslan ve Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, s.94.

1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan Mebusları:

Kayıt No	Vilayet	Seçildiği Sancak	Mebusan İsmi Doğum -Ölüm Tarihleri	Etnik kökeni	Siyasal Durum	Açıklamalar
179	Kosova	Üsküp	Aleksandr Pavliç (Parliç) Efendi	Sırp	Müs.	Eczacı
180	Kosova	Üsküp	Necib Draga Bey 1867-1921	Arn	L	İ.T.C Kurucusu
181	Kosova	Üsküp	Pavlof Efendi 1877-...	Bul	L	Avukat
182	Kosova	Üsküp	Hoca Sait Ef. 1877-...	Arn	Müs	Öğretmen
166	Kosova	İpek	Mahmut Bedri Bey	Arn	Müs	Meclis-i Maliye azası
164	Kosova	İpek	Ahmed Hamdi Bey 1852-...	Arn	Müs	Mahkeme Başkatibi
167	Kosova	İpek	Hafız İbrahim Ef.1856-...	Tr	İT	İ.T.C'nin kurucusu ve Merkez-i Umumi Üyesi
165	Kosova	İpek	Ali Haydar B. 1877-...	Arn	Müs	Üsteğmen
173	Kosova	Prizren	Mehmet Emin Ef.* 1852-...	Arn	Müs	Prizren Müftüsü 12.2.1910'da istifa
175	Kosova	Prizren	Vehbi Ef.* 1861-...	Arn	Müs	Kosova Tahrirat Kalemî Mümeyyizi
174	Kosova	Prizren	Şerif Ef. 1845-...	Arn	Müs	
176	Kosova	Prizren	Yahya Bey	Arn	L	
169	Kosova	Priştine	Volçetrinli Hasan B. 1877-...	Arn	L	Gazeteci

*26 Aralık 1909 tarihinde Prizren müfettişliğine tayin edilmiştir Yerine Vehbi Efendi 21 Kasım 1910 tarihinde 58 oy ile seçilmiş, 13 Aralık 1910 tarihinde mazbatasını Umumi Heyette kabul edilmiştir.

* Vehbi Efendi 1908-1912 Dönemi Mebusan Meclisine ara seçimleri kazanarak girmiştir.

171	Kosova	Priştine	Sava Stoyanoviç Efendi 1877-...	Sırp	L	Avukat
168	Kosova	Priştine	Hüseyin Fuad Paşa 1866-...	Arn	L	Şura-yı Devlet Üyesi
170	Kosova	Priştine	Mustafa Hamdi Efendi* ...-28 Ağustos 1909	Arn	İT	Priştine Müftüsü
172	Kosova	Priştine	Şaban Paşa*	Arn	L	Tüccar
177	Kosova	Seniçe	Hasan Muhyiddin B. 1874-...	Arn	L	Hukukçu
178	Kosova	Taşlıca	Ali Vasfi Bey	Arn	L	Binbaşı

Kayıt No	Vilayet	Seçildiği Sancak	Mebusan İsmi Doğum -Ölüm Tarihleri	Etnik kökeni	Siyasal Durum	Açıklamalar
193	Manastır	İlbasan Elbasan	Abdullah Mahir Ef.*1860-2 Ekim 1909	Arn	Müs	
194	Manastır	İlbasan Elbasan	Hacı Ali Ef.* 1842-...	Arn	İT	Müderis
191	Manastır	Debre	İsmail Bey* ...-23 Temmuz 1909	Arn	Müs	
190	Manastır	Debre	Hasan Basri Bey	Arn	L	Debre Livası Tahrirat Müdürü
192	Manastır	Debre	Şevket Bey* 1879-...	Arn	İT	

* 15 Ağustos 1909 tarihinde ölmüştür. Yerine Şaban Paşa 3 Kasım 1909 tarihinde 76 oy ile seçilmiş, mazbatası 24 Kasım 1909 tarihinde Umumi Heyette kabul edilmiştir.

* Şaban Paşa 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisine ara seçimleri kazanarak girmiştir.

* Ölmüştür. Yerine Hacı Ali Efendi 11 Aralık 1909 tarihinde 42 oy ile seçilmiş, mazbatası 10 Ocak tarihinde Umumi Heyet'te kabul edilmiştir.

* Hacı Ali Efendi Mebusan Meclisine ara seçimleri kazanarak girmiştir.

* 23 Temmuz 1909 tarihinde ölmüştür. Yerine Şevket Bey 22 Ekim 1910 tarihinde 63 oy ile seçilmiş, mazbatası 21 Kasım 1911 tarihinde Umumi Heyet'te kabul edilmiştir.

* Şevket Bey ara seçimleri kazanarak girmiştir.

201	Manastır	Serfiçe	Koço Drizo Ef.* 1850- 20 Kasım 1909	R	Müs	
202	Manastır	Serfiçe	Hariş Vamvaka Ef.* 1873-...	R	L	Avukat, Belediye Meclisi Üyesi
195	Manastır	Göriçe	Filip Mişa Ef. 1871-...	Ulah	Müs	Doktor
196	Manastır	Göriçe	Şahin Taki B. 1867-...	Arn	L	Avlonya Kaymakamı
197	Manastır	Manastır	Yinaki Dimitroviç Ef. 1876-...	Sırp	Müs	Doktor
199	Manastır	Manastır	Pançedoref Ef. 1879-...	Bul	Sos	Savcı
200	Manastır	Manastır	Trayan Nali Ef. 1875-...	R	L	Avukat
198	Manastır	Manastır	Mehmed Vasıf B. 1848-...	Arn	L	Nüfus Memuru

Kayıt No	Vilayet	Seçildiği Sancak	Mebusan İsmi Doğum -Ölüm Tarihleri	Etnik kökeni	Siyasal Durum	Açıklamalar
290	Yanya	Ergiri	Mamapulos Ef. 1856-...	Arn	L	Avukat
271	Yanya	Ergiri	Müfid Bey 1876-...	Arn	L	Diplomat
267	Yanya	Berat	İsmail Kemal (Vlora) Bey 1844- 1919	Arn	L	
266	Yanya	Berat	Aziz (Viryon) Paşa 1860-...	Arn	L	Liva İdare Meclisi Üyeliği
268	Yanya	Preveze	Mehmed Cemal Azmi Bey 1868- 1922	Tr	İT	Eğitimci/Ocak 1909'da Bursa valisi oldu
269	Yanya	Preveze	Hamdi Bey* 1861- ...	Arn	Müs	Trabzon Jandarma Alay Komutanı
272	Yanya	Yanya	Dimitraki Kingos Ef. 1863-...	R	L	Avukat, Yanya Belediye Meclisi Üyesi
273	Yanya	Yanya	Kostantin Surlas Efendi 1863-...	R	L	Avukat

* Kasım 1909 tarihinde ölmüştür. Yerine Hariş Vamvaka Efendi 19 Ocak 1910 tarihinde 50 oy ile seçilmiş, mazbatasıl Mart 1910 tarihinde Umumi Heyet' de kabul edilmiştir.

* Hariş Vamvaka Efendi ara seçimleri kazanarak girmiştir.

* Hamdi Bey ara seçimleri kazanarak girmiştir.

Kayıt No	Vilayet	Seçildiği Sancak	Mebusan İsmi Doğum -Ölüm Tarihleri	Etnik kökeni	Siyasal Durum	Açıklamalar
209	Selanik	Drama	Agah Bey 1857-...	Tr	L	Çiftçi
210	Selanik	Drama	Rıza B. 1864-...	Tr	İT	
211	Selanik	Selanik	Yorgaki Artas Ef. 1856-...	R	Müs	Avukat
214	Selanik	Selanik	Yorgi Honeus Ef. 1872-...	R	L	Avukat, Tercüman
216	Selanik	Selanik	Dimitri Vlahof Ef. 1878-1953	Bul	Sos	Gazeteci
212	Selanik	Selanik	Mehmed Cavit B. 1875-1926	Tr	İT	Mülkiyeli, İzmir suikastı sonrasında idam edildi
213	Selanik	Selanik	Emanuel Karasu Efendi 1862-1934	Mu	İT	Macedonia Rivorto Mason Locası Üyesi, Avukat, İspanyol Yahudisi
215	Selanik	Selanik	Mustafa Rahmi (Araslan) Bey 1874-1947	Tr	İT	İzmir Valisi
217	Selanik	Serez (Siroz)	Hristo Dalçef Ef. 1873-...	Bul	Sos	Avukat
220	Selanik	Serez (Siroz)	Mithat Şükrü (Bleda) Bey 1874-1947	Tr	İT	I. Dönem Drama II. Dönem Burdur mebusu
218	Selanik	Serez (Siroz)	Dimitri Dingas Ef. 1878-...	R	Müs	Avukat

221	Selanik	Serez (Siroz)	Yusuf Naşid Bey* 1845-...	Tr	L	14.11.1910'da istifa etmiştir.
219	Selanik	Serez (Siroz)	Derviş Ragıb B.* 1866-1913	Tr	İT	Çiftçi, Balkan Savaşı'nda şehit düştü.

Kayıt No	Vilayet	Seçildiği Sancak	Mebusan ismi Doğum -Ölüm Tarihleri	Etnik kökeni	Siyasal Durum	Açıklamalar
141	İşkodra	İşkodra	Şakir Bey* ...-18 Ağ. 1909	Arn	Müs	
140	İşkodra	İşkodra	Rıza B*. 1864-...	Arn	İT	Belediye Reisi
139	İşkodra	İşkodra	Murtaza Galib Ef. 1846-...	Arn	Müs	
138	İşkodra	Draç	Esat (Toptani) Paşa 1862-1919	Arn	L	İçişleri ve Harbiye Nazırı

Kayıt No	Vilayet	Seçildiği Sancak	Mebusan İsmi Doğum -Ölüm Tarihleri	Etnik kökeni	Siyasal Durum	Açıklamalar
83	Edirne	Gümülcine	Gümülcineli İsmail Bey 1877-...	Tr	L	Avukat, 1919'da Bursa Vali Vekili, 150'lik
84	Edirne	Gümülcine	Hoca Mehmed Fehmi Efendi 1852-25 Eylül 1919	Tr	Müs	Öğretmen
85	Edirne	Gümülcine	Mehmed Arif B.	Tr	İT	Avukat, Çatalca Savcı Yardımcısı
77	Edirne	Dedeğaç	Manavoğlu Süleyman Bey 1865-...	Tr	İT	Yüzbaşı
82	Edirne	Gelibolu	Dr. İstefani Narlı Efendi 1869-...	R	Müs	Doktor

* Aralık 1910 tarihinde görevden çekilmiştir. Yerine Derviş Bey 17 Aralık 1910 tarihinde 111 oy ile seçilmiş, mazbatasını 26 Aralık 1911 tarihinde Umumi Heyet'de kabul edilmiştir.

* Derviş Ragıb Bey ara seçimleri kazanarak girmiştir.

*18 Ağustos 1909 tarihinde ölmüştür. Yerine Rıza Bey, 25 Ekim 1909 tarihinde 24 Oy ile seçilmiş mazbatasını 20 Kasım 1909 tarihinde Umumi Heyet'te kabul edilmiştir.

* Rıza Bey ara seçimleri kazanarak girmiştir.

89	Edirne	Tekfurdağı	Agob Babikyan Ef.* 1856-1 Ağustos 1910	Er	Müs	
90	Edirne	Tekfurdağı	Agob Boyacıyan Efendi*. 1854-...	Er	Müs	Darülfünun Öğretmeni
88	Edirne	Tekfurdağı	Mehmed Adil Bey, 1855-...	Tr	İT	Avukat
87	Edirne	Kırkkilise	Mustafa Arif B. 1872-1954	Tr	İT	Hukukçu
86	Edirne	Kırkkilise	Emrullah Efendi 1858-1914	Tr	İT	Eğitimci, Bakan
78	Edirne	Edirne	Asım Bey* 1877-22 Mart 1910	Tr	İT	Üsküdar Bidayet Mahkemesi Başkatibi.
79	Edirne	Edirne	Mehmet Faik B.* 1870-1948	Tr	İT	Konya Mektubi Kalemi Mümeyyizi TBMM (125)
80	Edirne	Edirne	Doktor Rıza Tevfik Bey 1869-1949	Tr	L	Şair, felsefeci, yazar, doktor, 150'lik
81	Edirne	Edirne	Mehmed Talat Bey (Paşa)	Tr	İT	Sadrızam

1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisi için Balkanlarda yapılan seçim sonuçları incelendiğinde etnik köken açısından Arnavut kökenli 31, Türk kökenli 20, Rum kökenli 9, Bulgar kökenli 4, Sırp kökenli 3, Ermeni kökenli 2, Ulah kökenli 1, Musevi kökenli 1, mebusun seçildiği görülmektedir.

* 28 Ağustos 1909 tarihinde ölmüştür. Yerine Agob Boyacıyan Efendi 13 Ekim 1909 tarihinde 45 oy ile seçilmiş mazbatasını 20 Kasım 1909 tarihinde Umumi Heyet'de kabul edilmiştir.

* Agob Boyacıyan Efendi ara seçimleri kazanarak girmiştir.

* 15 Mart 1909 tarihinde ölmüştür. Yerine Faik Bey, 26 Mayıs 1909 tarihinde 87 oy ile seçilmiş ve mazbatasını 1 Haziran 1909 tarihinde Umumi Heyet'de kabul edilmiştir.

* Mehmet Faik Bey ara seçimleri kazanarak girmiştir.

Balkan Mebusların siyasal tutumları incelendiğinde liberal, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Ahrar Fırkasını destekleyen mebusların toplam sayılarının 26'yı bulduğu gözlenmektedir. Müstakil veya siyasi tutumu bilinmeyenlerin sayısı 22'dir. İttihat ve Terakki Fırkasını destekleyenlerin sayısı 20'dir. Sosyalist görüşü benimseyen 3 mebus olduğu gözlenmektedir.

1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan mebuslarının sosyal ve mesleki durumları incelendiğinde, mebusların büyük çoğunluğunun meslek sahibi grubu olarak nitelendirdiğimiz avukat, öğretmen, gazeteci, doktor vb. grubunda yer aldığı görülmektedir. Meslek sahibi olarak nitelediğimiz grubun ardından sırasıyla idareci, ulema, eşraf, toprak sahibi, asker ve iş adamının geldiği görülmektedir. Mesleki ve sosyal durumları mebusların incelendiğinde birden fazla iş yapanlarında sayısı çoktur. Burada vurgulamamız gereken nokta 1908 devrimini gerçekleştiren İttihat ve Terakki kadrosunun büyük çoğunluğunun asker kökenli olmasına rağmen Balkan coğrafyasında asker kökenli kişileri mebus seçtiremediği gözlenmektedir.

4.3. 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan Mebuslarının Faaliyetleri

II. Meşrutiyet'in ilk parlamentosu 17 Aralık 1908 Perşembe günü Sultanahmet'teki, 1933'te yanan Darülfünun (Adliye Sarayı) binasında toplandı. Parlamento seçilen mebusların çoğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmamakla birlikte, ona sempati duyan, hayranlık besleyen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önerdiği ya da desteklediği adaylardı.³¹⁴

Mebuslar Sultanahmet'teki Mebusan binasına gelmek için önce Nuruosmaniye'deki Mebusan Kulübü'ne gitmişler, sonra Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne (şimdi İstanbul Üniversitesi) gelmişlerdir. Burada coşkulu bir karşılamanın ardından ikişer ikişer 115 arabaya bindirilerek Sultanahmet'e götürülmüşlerdir. Yol boyunca asker ve polis kıtaları dizilmişti. Meclis önünde Bahriye, Mühendishane, Tıbbiye öğrencileri ile büyük bir halk kitlesi törenlerde yer

³¹⁴ Mehmet Ö. Alkan, "1908'den 2009'a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı (1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı", s.106.

almıştı. Meclis binasının önündeki kalabalık, meşrutiyet, Kanun-i Esasi ve meclis lehine tezahürat yapıyordu. Meclisin açılışında meydandaki bando bestesi Zati Bey’e, güftesi Samih Bey’e ait olan “Meclis-i Mebusan Marşı”nı çalıyordu.³¹⁵

Kâmil Paşa, II. Abdülhamid’e hem meclise kadar eşlik etmiş hem de padişahın okuyacağı nutku bizzat kaleme almıştı. Osmanlının ilk Meşrutiyet nutkunu okuyan II. Abdülhamid’e ikincisinde okumak nasip oldu. Sultan II. Abdülhamid 4 atlı saltanat arabasıyla karşısında oğlu şehzade Bürhaneddin Efendi ile Sadrazam Kâmil Paşa ile meclise gelmişti. Nutk-i Hümayunu Başkatibi Cevat Bey okumuştur. Nutk-i Hümayunun ardından kısa bir hitapta bulunan II. Abdülhamid “Meclisimizin huzurunda Kürşadından ve sizi cümleten burada gördüğümünden dolayı fevkalade memnun oldum. Devamını ve hüsn-i muvaffakiyetini cenab-ı Allah’tan niyaz eylerim. Cenab-ı Hak muvaffak-i bilhayr buyursun”, demiştir.³¹⁶

Meclis 31 Mart olayına kadar Ayasofya’daki bu binada çalışmıştır. 31 Mart olayının ardından gücü eline alan İttihat ve Terakki Cemiyeti meclis binasının değişmesini istemiş, Meclis başkanı Ahmet Rıza Bey’in verdiği emir ile Çırağan Sarayı Padişah V. Mehmed Reşad’ın gönülsüzde olsa izni alınarak meclis binası olmuştur. Ancak bu bina 19 Ocak 1910 (7 Muharrem 1328) Çarşamba günü çıkan bir yangın sonucunda iki saatte kül olunca meclis çalışmalarına Fındıklı Sarayında devam etmiştir.³¹⁷ 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisi çalışmalarına meclisin en yaşlısı olması sebebiyle Meclis-i Mubusan Reisliğine Trabzon mebusu Ali Naki Efendi’nin seçildiğinin sadrazam Kâmil Paşanın duyurması ile başlandı. Mebusan geçici olarak katibliğe mebusların en genci olan Rıza Nur Bey (Kastamonu) ile Arif Hikmet Bey (Adana) seçildi. Mebusan reisi mazbataların toplanmasına başlanacağını duyurur. Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey’in önerisi ile mebusların kura yöntemiyle Fransa Meclisi Mubusanındaki yöntemin örnek alınarak yapılmasına karar verildi. İki yüz elli adet çukurlu masanın üzerine her mebusun ismini içine alan

³¹⁵ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, ss.100-110.

³¹⁶ Hilmi Kemal Bayur, *Sadrazam Kâmil Paşanın Siyasi Hayatı*, Ankara: Sanat Basımevi, 1954, ss.240-255.

³¹⁷ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul: Türkiye Yayinevi, 1972, ss. 368-375.

yuvarlaklar döküldü. Yuvarlakların her biri birer çukura girip altı çukur boş kaldı. Bu kura işine Emrullah ve Ahmet Rıza Beylerin nezaret etmeleri istendi. Yapılan kura sonucu mebuslardan beş şube oluşturuldu.

Birinci Şubede Yer Alan Balkan Mebusları:³¹⁸

Mebusan İsmi	Seçildiği Sancak
Adil Bey	Edirne
Fehmi Efendi	Edirne
Süleyman Bey	Edirne
Mehmet Emin Efendi	Kosova
Sava Efendi	Kosova
Boşo Efendi	Manastır
Deriji Efendi	Manastır
İsmail Paşa	Manastır
Yenaki Efendi	Manastır
Artas Efendi	Selanik
Emanuel Karasu Efendi	Selanik
Hristo Dançef Efendi	Selanik
İsmail Kemal Bey	Yanya
Müfit Bey	Yanya
Monopoli Efendi	Yanya

Meclis-i Mebusanda oluşturulan her şube için birer oda ayrıldı. Odalar güzel perdeler, halılarla döşenmişti. Hava gazı lambalar, çini sobalar konmuştu. Her odaya uzun bir masa ve bu masanın etrafına yeterli kadife koltuk dizilmişti. Masanın üstünde de yazı araç gereçleri vardı. Her şubenin birer odacısı bulunmaktaydı.³¹⁹

³¹⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1 Sene 1, Cilt 1, ss. 2-4.

³¹⁹ *Sabah*, 20 Kanunevvel, 1908, s. 2.

İkinci Şubede Yer Alan Balkan Mebusları:³²⁰

Mebusan İsmi	Seçildiği Sancak
Arif Bey	Edirne
İsmail Bey	Edirne
Narlı Efendi	Edirne
Esad Paşa	İşkodra
Mustafa Hamdi Efendi	Kosova
Şerif Efendi	Kosova
Yahya Efendi	Kosova
Mithat Bey	Selanik
Rıza Bey	Selanik

Meclis-i Mebusanda kura yöntemi ile belirlenen 5 şubenin öncelikli görevi Padişahın açılış nutkuna meclis tarafından verilecek cevabın hazırlanması için oluşturulacak komisyonun seçimi olmuştur. Padişahın meclis açılış konuşmasının ardından mebuslar bu konuşmaya cevap hazırlamak amacıyla beş şubeden üçer kişi olmak üzere toplam on beş kişi seçmişlerdir.

Komisyona seçilen Balkan mebusları şunlardır:

Birinci Şube: Sava Efendi (Kosova)

İkinci Şube: Balkan mebusu seçilmemiştir.

Üçüncü Şube: Emrullah Efendi (Edirne), Azmi Bey (Preveze)

Dördüncü Şube: Cavit Bey (Selanik), Rahmi Bey (Selanik)

Beşinci Şube: Necip Draga Bey (Kosova)

³²⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 4-5.

Komisyon padişaha yazılacak komisyon metnini hazırlamak amacıyla yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Komisyon yazılacak cevap metni için padişahın nutkunu incelemiş ve orada geçen konulara da değinmek amacıyla titiz bir çalışma yapılmıştır. Hazırlanan cevap metninde ilk önce padişahın nutkunda belirtilen hususlar ele alınarak gerekli cevaplar verilmekte, daha sonra siyasi konularda mebusanın fikri belirtilmekteydi.

Padişahın açış nutkuna yönelik hazırlanan cevap metninde Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin yeni bir hayata başladığı hukukun, hürriyetin daha sağlam olabilmesi için eski hükümet şeklinin değişerek “Hakimiyet-i milliye” esasına dayanan Meşrutiyetin kabulünün mecburi olduğunu bu nedenle padişah Abdülhamid'in tahta çıkışlarında “arzu-ı umumiye” yerine getirilerek Kanun-i Esasiyi neşrettiği ve Meclis-i Mebusanı açtığı belirtilmektedir. Daha sonra padişahın meclisi tatil gerekçesi olarak gösterdiği eğitimin yeterli olmaması görüşüne itirazla bunun doğru olmadığını bizzat padişahın kendi Hatt-ı Hümayunu ile açıkladığı belirtilmiştir. Komisyon meclisin kapatılmasında padişahı sorumlu tutarcasına “koca bir milletin ikbal ve istikbali bir tenakuz-ı garibe feda edilerek” Meclis-i Mebusanın kapatıldığı ve bu işlemin Kanun-i Esasiye aykırı olduğunu ifade etmiştir. Bu kısım I. Meşrutiyetin ortadan kaldırılmasında padişah tarafından belirtilen sebeplerin geçerli olmadığını açıklamaktadır. Cevap metninin devamında padişaha yönelik söylem yumuşatılmış, padişahı meclisin kapatılmasından dolayı doğrudan doğruya sorumlu tutmak yerine suçunu onun etrafındaki kişilere atmayı zamanın şartları gereği daha uygun görmüşlerdir.

Hazırlanan metinde padişahın aldatıldığı, aldatanların “berat-i hürriyet” olan Kanun-i Esasinin hükümlerine saldırmakla yetinmeyip, halkın demokrasiyi anlamadığı, bu olgunluğa erişemediği iftirasında buldukları belirtilmiştir. Bunların “hain” oldukları, fakat II. Abdülhamid'in bunlara aldanmayarak Meclis-i Mebusanı yeniden açtığı ifade edilmiş ve bundan dolayı padişaha teşekkür edilmiştir. Bu sayede devletin yıkılmaktan kurtulduğu, mutluluğa ve ilerlemeye sevk edildiği yazılmıştır³²¹Oluşturulan şubelerin en önemli görevi mebusların seçim mazbatalarının incelenmesi olmuştur. İlk aşamada 5 şube mebusların 2/3 sinin mazbatasını incelemiş

³²¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 64.

daha sonra meclis başkanlığı seçiminin gerçekleşmesi için gerekli hazırlıkların yapılmasını sağlamıştır.³²²

Üçüncü Şubede Yer Alan Balkan Mebusları:³²³

Mebusan İsmi	Seçildiği Sancak
Emrullah Efendi	Edirne
Şakir Bey	İşkodra
Pavlof Efendi	Kosova
Said Efendi	Kosova
Hasan Muhittin Efendi	Kosova
Abdullah Mahir Bey	Manastır
Mehmed Vasfi Efendi	Manastır
Miçi Efendi	Manastır
Pançedrof Efendi	Manastır
Agah Efendi	Selanik
Pançedrof Efendi	Manastır
Azmi Bey	Yanya
Aziz Paşa	Yanya

Dördüncü Şubede Yer Alan Balkan Mebusları:³²⁴

Mebusan İsmi	Seçildiği Sancak
Asım Bey	Edirne
Agob Babikyan Efendi	Edirne
Mustafa Arif Bey	Edirne
Talat Bey	Edirne
Ali Vasfi Bey	Kosova
Aleksandr Pavlof Efendi	Kosova
Cavit Bey	Selanik
Naşit Efendi	Selanik
Velahuf Efendi	Selanik
Yongi Hanyos Efendi	Selanik
Rahmi Bey	Selanik

³²² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 42.

³²³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 5.

³²⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 5.

Beşinci Şubede Yer Alan Balkan Mebusları:³²⁵

Mebusan İsmi	Seçildiği Sancak
Rıza Tefvik	Edirne
Murtaza Efendi	İşkodra
Fuat Paşa	Kosova
Hasan Bey	Kosova
Necip Draga Bey	Kosova
Şahin Naki Bey	Manastır
Trayan Naili Efendi	Manastır
Dimitri Yorgi Dinkos Efendi	Selanik

4.3.1. Parlamenter Düzeni Sağlamaya Yönelik Anayasal Düzenlemeler ve Balkan Mebusları

II. Meşrutiyet döneminin en çok tartışılan konularından biri 1876 Anayasasının milli egemenliği sağlama konusunda yetersiz kalması ve padişaha tanınan sınırsız yetkinin en son 31 Mart Olayı gibi talihsiz bir olayla son bulacak olması idi. II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusanına giren tüm fırka ve mebusların ittifak ettiği yegâne bir konu idi millet egemenliğini sağlama düşüncesi.

Anayasada millet egemenliği konusu ilk defa 23 Aralık 1908 tarihli oturumda gündeme gelmiştir. Meclisin en yaşlı üyesi sıfatı ile Meclis Başkanlığı koltuğuna oturan Trabzon mebusu Naki Efendi, meclisteki mebus sayısının 177 ulaşması üzerine Meclis Başkanlığı seçiminin yapılacağını bildirmiştir. Meclis-i Mebusan İç Tüzüğü'nün 9. maddesine göre seçimler gizli ve oy kağıdına isim yazılarak yapılmıştır. Oyları saymak amacıyla kura ile Fuat Paşa (Kosova), Hamparsun Efendi (Kozan), Hasbi Efendi (Karesi), Süleyman Sami Efendi (Konya) seçilmişlerdir. Meclis Başkanlığı seçiminde Ahmet Rıza Bey 205, Azmi Bey (Preveze) 148, Emrullah Efendi (Kırkkilise) 134, İsmail Kemal Bey (Beyrut) 68, Mustafa Asım Efendi (İstanbul) 32 oy almıştır. 14 oy başka kişilere çıkmıştır. Burada en dikkat çekici husus meclis başkanlığına aday olan 5 kişiden ikisinin balkan mebusu olması ve aldıkları yüksek oylardır. Ahmet Rıza Bey'in en yüksek oyu almasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

³²⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 5.

etkisi unutulmamalıdır. En yüksek oyu alan üç kişi Ahmet Rıza Bey, Azmi Bey ve Emrullah Efendi meclis başkanlığı için padişahın onayına sunulmuştur. Oyları saymak amacıyla oluşturulan heyet pusulanın altına görüşlerini yazarak meclis başkanının atamasının meşruti idareye uymadığını padişaha bildirmişlerdir.³²⁶

Padişah meclis başkanlığına 25 Aralık'ta Ahmet Rıza Bey'i atamıştır. Ahmet Rıza Bey ilk başkanlığını meclisin 26 Aralık 1908 tarihli 5. toplantısında yapmıştır. Meclis başkanı seçilmesi dolayısıyla mebuslara yaptığı teşekkür konuşmasının en dikkat çekici kısmı “Hakimiyet-i Milliye” konusunda söylemiş olduklarıydı. Ahmet Rıza Bey, konuşmasında “Maziden ibret alarak memalik-i sairede hakimiyet-i milliye'nin tatiline sebep olan hatalardan içtinap edelim. Hüsn-i niyet ve azmi sebat her işte muvaffakiyet temin” diyerek vazifelerinin millet egemenliğini sağlamak olduğunu ve meclisin açılmasının anayasanın tatbiki yönünde atılmış en önemli adımların başında geldiğini vurgulamıştır.³²⁷

1876 Anayasasının bazı maddelerinin 1909 yılında değiştirilmesinde iki önemli amaç bulunmaktadır. Bunlardan ilki II. Abdülhamid döneminde padişaha tanınan hakların kısıtlanarak baskı ortamı oluşturmasını engellemektir. İkinci amaç ise “Hakimiyet-i Milliye”nin önündeki engellerin kaldırılarak Meclis-i Mebusanın önünün açılarak, padişah onun temsilcilerinin bulunduğu Ayanın yetkilerinin kısıtlanmasıdır.³²⁸

1876 Anayasası ve onun kurduğu düzen her yönüyle “Padişahçı” bir düzendi.³²⁹ I. Meşrutiyetin getirmeye çalıştığı ve uğradığı birçok başarısızlık Kanun-i Esasi'yi “sanık sandalyesine” oturmaya ve yargılanmaya mahkum etmişti.³³⁰ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı yenilgisi ve bunun sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması başarısızlığını ortadan kaldırmak ve yasama organı olan meclisi padişah ve onun temsil eden yürütmenin baskısından kurtarmanın yolunu 31 Mart Vakası açmıştı. II.

³²⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, ss. 35-42.

³²⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 50-53.

³²⁸ Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s.111

³²⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1980, ss. 120-126.

³³⁰ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 190-192.

Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra mebuslar Kanun-i Esasi'nin tadilinde "halkçı" bir söylem kullanarak böyle baskıcı bir dönemin hem kendileri için hem de halk için bir daha yaşanmasının önüne geçmek istemiştir.³³¹

Meclis Başkanı tarafından, Meclis-i Mebusanın 11 Ocak 1909 tarihli 9. toplantısında Kanun-i Esasinin değiştirilmesine yönelik üç teklifin verildiğine dair açıklama yapılmıştır.³³² 12 Ocak'ta üç tekliften sadece İstanbul Mebusu Feraci Efendi'nin teklifi okunmuştur. Feraci Efendi'nin teklifine göre Kanun-i Esasi tadillerinin sebebi, "Hakimiyet-i Milliye"ye ve "Meşrutiyet"e uymayacak bazı maddelerin Kanun-i Esasi de bulunduğu ve bunların değiştirilmesi olarak açıklanmıştır. Feraci Efendi'nin Kanun-i Esasinin 116. maddesine göre yaptığı teklif, üç temel konu üzerinde şekillenmiştir. Bunlardan birincisi Heyet-i Vükelanın Meclis-i Mebusana karşı sorumlu olmasıdır. İkincisi, Ayanın seçim ve tayininin "hakimiyet-i milliye"ye göre yapılması ve üçüncüsü de Osmanlıların medeni haklarının ve şahsi hürriyetlerinin korunması ile ilgilidir.³³³

Feraci Efendi teklifinde Kanun-i Esasinin 7, 27, 35, 43, 53, 54, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 72, 77, 80. ve 113 maddelerinin değiştirilmesi istenmiştir. Ayrıca nizamname-i dahilinin meclis başkanlığı seçimi ile ilgili maddesinin değiştirilmesi ve Heyet-i Ayan ile ilgili "madde-i muvakkate" teklifi de yer almıştır.

Feraci Efendi Kanun-i Esasinin 7. maddesinin değiştirilmesine yönelik yaptığı teklifte padişahın yaptıklarından sorumlu olmaması nedeniyle sorumluluğun Heyet-i Vükelaya ait olduğunu göstermek istemiştir. Bu hüküm ile sorumluluğun bir bakanın uhdesinde olması istenmiştir. 27. maddede ise padişahın daha önceki atamalarda daima sıkıntı olan Bahriye ve Harbiye nazırlarını atama yetkisi elinden alınarak bu nazırları da sadrazamın seçeceği hükmü getirilmiştir. Padişahın yetkilerini kısıtlamaya yönelik bir adım da Kanun-i Esasinin 35. maddesinin değiştirilmesi teklifidir. Meclisin feshini düzenleyen bu maddeye göre, hükümet ile Meclis-i Mebusan arasında bir itilaf olması halinde iki tarafın da görüşünde ısrarlı olması durumunda meclisin feshi ya da

³³¹ Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, s.35-39.

³³² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 136-137.

³³³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 137.

hükümetin değiştirilmesi şıklarından birini seçme yetkisi padişaha aitti. Feraci Efendi'nin teklifinde ise, meclisin feshi ile ilgili bir hüküm yoktur. Teklifte hükümet ya da bakanlardan biri hakkında verilecek gensoru ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Teklifte hükümet ya da bakanlardan biri hakkında güvensizlik verilmesi durumunda o bakanın istifa etmesi gerektiği söylenmektedir. Eğer güvensizlik teklifi sadrazam hakkında verilirse hükümetin istifa etmiş kabul olunacağı belirtilmiştir. Bu teklif ile hükümetin meclise karşı sorumlu olması ve meclisten güvenoyu alma zorunluluğu getirilmek istenmiştir.³³⁴

Feraci Efendi'nin meclisin açılış ve kapanışını düzenleyen 43. madde ile ilgili teklifinde de meclisin padişahın iradesi olmaksızın, her sene Teşrin-i Sani (Ekim) başında açılacağı ve sürenin 4 ay olacağı belirtilmektedir. Böylelikle Kanun-i Esasinin 44. maddesinde yer alan padişahın “görünecek lüzum üzerine” meclisi vaktinden evvel açıp kapama hükmü, teklif edilen tadil ile ortadan kaldırılmaktadır. Bu değişikliklerle padişahın meclis üzerindeki denetimine tırpan vurularak meclisin açılması hükümetin teklifine bağlı hale getirilmiştir. Bu durum “Hakimiyet-i Milliye”yi temsil eden meclisin padişah önünde üst konuma geçmesine sebep olmuştur. Hakimiyet-i Milliye yönünde atılan önemli bir adım da Kanun-i Esasinin 53. ve 54. maddelerinin değiştirilmesi teklifidir. Bu maddeler kanunların nasıl yapılacağını düzenlemektedir. Bu maddelere göre mebusların kanun teklif etme hakları yoktu. Bu teklif ile mebuslara kanun teklif etme yetkisi verilmiştir. Kanun teklif etme yetkisi sadece mebuslara ve hükümete verilmiş, ayana bu hakkın verilmemesinde “Hakimiyet-i Milliyeyi temsil etmediği” düşüncesi yatmaktadır. Feraci Efendi'nin Kanun-i Esasinin değiştirilmesini teklif ettiği 60, 61, 62, 63 ve 64. maddeleri Heyet-i Âyân ile ilgilidir. Bu teklif ile padişahın meclis üzerindeki yetkileri tamamen ortadan kaldırılmakta ve milli egemenliğe gidişte önemli bir adım atılmaktadır. Padişahın Âyân Meclisi üyelerini belirleme ve atama yetkisi elinden alınmakta, Meclis-i Mebusan Âyân Meclisinin önüne geçmektedir. Âyânın ömür boyu değil, belli bir süre için seçilmesi, milli egemenliğin sağlanması yönünde bir adımdır.³³⁵

³³⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 137.

³³⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 137.

Feraci Efendi'nin teklifinde Anayasanın 66. maddesi kaldırılmakta ve yerine Âyân ve Mebusan üyelerinin maaş ve tazminatlarının “kanun-ı mahsus” ile yapılacağına dair bir hüküm konmaktadır. Kanun-i Esasinin 72. maddesinde yer alan “Müntehipler intihap edecekleri mebusları mensup oldukları daire-i vilayet ahalisinden intihap etmeğe mecburdur” hükmü kaldırılmakta ve mebus seçiminde seçmenlerin Osmanlı ülkesi halkından kimi isterlerse seçebilecekleri hükmü getirilmekte, böylece ikamet şartı ortadan kalkmaktadır. “Hakimiyet-i Milliye”yi sağlamaya yönelik önemli bir diğer konuda Kanun-i Esasinin 77. maddesinin değiştirilmesi teklifidir. Bu madde, meclis başkanının seçimi ile ilgilidir. Anayasaya göre, meclis başkanlığına üç, birinci ve ikinci reis vekilliklerine de üçer olmak üzere toplam dokuz aday seçimle belirlenmektedir. Belirlenen bu adaylar içinden padişah birini reis ikisini de reis vekilliklerine seçmektedir. Yapılan yeni düzenleme ile Padişah aradan çıkartılmış, meclisin kendi yönetimini doğrudan seçimle kendisinin belirlenmesi teklif edilmiştir. Feraci Efendi'nin diğer bir teklifi de Meclis-i Mebusanın kanun görüşmelerinde izleyeceği usulü belirleyen Kanun-i Esasinin 80. maddesinin kaldırılması teklifidir. Meclis-i Mebusan üyelerine kanun teklif etme hakkı verilmesiyle bu madde zaten kendi kendini yok etmiştir. Kaldırılması istenilen diğer bir kısım da Anayasanın kişi haklarını sınırlayan 113. maddesinin son kısmıdır. Yeni düzenleme ile padişahın keyfi sürgün etme yetkisi kaldırılmıştır.³³⁶

Fecari Efendi, getirdiği kanun tekliflerinin doğru ve yerinde olduğunu savunarak Kanun-i Esasinin değiştirilmesini istemiştir. Teklifin Meclis-i Mebusanda okunmasından sonra anayasaya uygun olup olmadığı tartışılmıştır. Mebuslardan bir kısmı teklifin Kanun-i Esasinin 27. maddesine göre hazırlandığı için Şura-yı Devlete gitmesi gerektiğini söylerken, Kozmide Efendi (İstanbul), Mustafa Asım Efendi (İstanbul), gibi mebuslar teklifin Kanun-i Esasinin 116. maddesine göre verildiğini, bu nedenle de Şura-yı Devlete gitmesine gerek olmadığını savunmuştur. Daha sonra Meclis-i Mebusan Reisinin oya sunduğu teklif ittifakla kabul edilmiştir.³³⁷ Feraci Efendi'nin teklifinin kabulü ile sıra Kanun-i Esasi tadilini inceleyecek komisyonun kurulmasına gelmiştir. Kurulacak encümenin sayısının 25 olması istenmiş ancak

³³⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 137-138.

³³⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 139-140.

Nesim Mazliyah Efendi (İzmir), Mehmet Emin Efendi (Konya), gibi mebuslar nizamnamenin bu sayıyı 15 ile sınırlandırdığını dile getirmişlerdir. Ancak üye sayısının 15 olması yeterli görülmemiş, bu sayı Sait Efendi'nin (Üsküp) teklifi ve “Kanun-i Esasi, Meşrutiyetimizin ruhudur. Kanun-i Esasi, her kavanini müteferrianın esasıdır, aslıdır. Elimizdeki nizamname Kanun-i Esasiye ait bir şeydir. Madem ki biz şimdi tadil edeceğiz, onun için onu bu nizamnameye tabi tutamayız. Bu müstesnadır. Binaenaleyh, bunun gayet ehemmiyetli ve atiyen dahi şayanı tenkid bir halde yapmamak, tanzim etmemek için her şubeden 5'er veya 6'sar kişi intihap olunmalıdır”. Diyerek sayı 30 olarak belirlenmiştir.³³⁸

Meclis-i Mebusan 4 Şubat 1909 tarihli toplantısında Kanun-i Esasi Encümeni üyelerini her şubeden 6 kişi olmak üzere toplam 30 kişi olarak belirlemiştir. Kanun-i Esasi Encümeni arasında yer alan Balkan mebusları şunlardır:

Birinci Şube: İsmail Kemal Bey (Berat), Adil Bey (Tekfurdağı).

İkinci Şube: İsmail Efendi (Gümölcine)

Üçüncü Şube: Emrullah Efendi (Kırkkilise), Sait Efendi (Üsküp)

Dördüncü Şube: Mustafa Arif Bey (Kırkkilise), Agop Babikyan Efendi (Tekfurdağı)

Beşinci Şube: Trayan Naili Efendi (Manastır)³³⁹

30 kişiden oluşan anayasa komisyonu çalışmalarında yeni bir anayasa yapmak yerine, mevcut anayasanın maddelerini tek tek inceleyerek gerekli düzeltmeleri yapma yolunu seçmiştir. Komisyon 4 Şubat 1909 tarihli toplantısında Kanun-i Esasinin 35. maddesini tadil ile 36. maddeye “... olup ilk içtimasında Heyet-i Mebusan'a tevdi edilmek lazımdır.” şeklinde bir kısım eklenmiştir. Ayrıca Kanun-i Esasinin 37, 38, 39, 40. ve 41. Maddeleri de aynen kabul edilmiştir. Encümenin 15 Şubatındaki toplantısında Anayasanın 61'den 77. maddeye kadar olan maddelerinde gerekli düzenlemeler

³³⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 140-141.

³³⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 487-488.

yapılmıştır. Komisyon çalışmalarını tamamlayarak hazırladığı taslağı Meclis-i Mebusana sunmuş bu taslak 3 Mayıs 1909 tarihinde ele alınmıştır.

Anayasa düzenlemelerinin ilk görüşmesi mecliste 5 toplantı yapılarak sonlandırılmıştır. Meclis-i Mebusan, 3 ile 12 Mayıs tarihleri arasında yaptığı toplantılarda da Anayasa düzenlemelerini görüşmüştür. Meclis-i Mebusan, 3, 4, 5, 8 ve 12 Mayıs 1909 tarihli, 65, 66, 67, 68 ve 70. toplantılarda Kanun-i Esasinin tadillerini görüşülmüştür. Meclis-i Mebusan 12 Mayıs 1909 tarihli 70. toplantıda Kanun-i Esasi tadillerinin ikinci görüşmesinin 17 Mayıs'ta yapılmasına karar vermiştir. Ancak bu karara işlerin yoğunluğu nedeniyle uyulamamış, tadillerin ikinci görüşmesine 7 Haziran'da başlanabilmiştir. Meclis tadillerin ikinci görüşmesine 8, 9, 14 ve 17 Haziran tarihli 88, 89, 92 ve 95. toplantılarında da devam etmiştir. Mecliste Kanun-i Esasinin ikinci müzakeresinde, 43 madde tadil edilirken, 3 yeni ilave madde görüşülmüştür. Kanun-i Esasinin ikinci müzakerede birinci görüşmeden farklı olarak, Kanun-i Esasinin 9, 16, 55, 67, 69, 76. maddeleri ile Kanun-i Esasinin 9. maddeye köleliğin kaldırılması ile ilgili bir hükmün eklenmesi ve her iki meclisin birlikte toplanmasına dair yeni düzenlemeler yapılması ilk defa bu ele alınmıştır. Birinci görüşmede yer alan 10, 36, 44 ve 119 maddeler hariç diğerleri ikinci defa görüşülmüştür. Dolayısıyla; 9, 10, 16, 36, 44, 55, 67, 69, 76, 119. maddeler mecliste bir defa görüşülmüştür. Ayrıca köleliğin kaldırılması, her iki meclisin birlikte toplanması, toplantı hakkı ve Âyân görüşmelerinin açık olmasına dair yeni maddeler hakkında ikinci görüşme yapılmamıştır. Meclis-i Mebusan Kanun-i Esasi tadillerinin ikinci görüşmelerinde Osmanlı Devlet yapısı, kişi hak ve hürriyetleri, toplantı hakkı ve Meclis-i Umumi ile ilgili 1, 3, 5, 7, 9, 12, 16, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 38, 40, 43, 48, 53, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 85, 92, 93, 95, 104, 113, 116, 117, 118. Kanun-i Esasinin 85. ve 116. maddeleri tadil edilmiş, fakat mecliste 2/3 çoğunlukla kabul edilmediğinden eski hali ile kalmıştır.³⁴⁰

³⁴⁰ Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, ss. 120-135.

4.3.2. Meclis-i Mebusanında Makedonya Sorunu ve Balkan Mebusları

Osmanlı parlamentosu içerisinde Makedonya Sorunu özel bir önem taşımaktadır. Çünkü bu sorunun tarafları parlamento sayesinde ilk defa bir araya gelerek beraber bir tartışma zemini oluşturmuşlardır. Makedonya sorununun Meclis-i Mebusanda ilk kez görüşülmesi, Arnavut mebus Hasan Bey'in Makedonya'da Rum, Ulah ve Bulgar komitelerinin silahlı hareketlerinin devam etmesine dair 13 Ocak 1909 tarihli soru önergesi ile başlamıştır. Bu önergeyi Bulgar-Makedon veya Sandanist mebusları Dimitar Vhalov'un (Selanik) ve Hristo Dalcev'in (Serez) Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerindeki güvenlik eksikliğine dair 14 Ocak 1909 tarihli soru önergesi izlemiştir.³⁴¹

Makedonya sorununun ilk kez masaya yatırılmasında, Rum, Ulah ve Bulgar çetelerinin silahlı faaliyetlerini sürdürmesi etkili olmuş ve Makedonya'daki güvenlik sorunu nedeniyle Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa Parlamento'ya çağrılmıştır. Üç vilayetin eski müfettişi umumis-i olan Hüseyin Hilmi Paşa, Ahmed Rıza Bey Başkanlığında toplanan Meclis-i Mebusana 17 Ocak 1909'da sözü edilen sorun hakkında açıklama yapmak için gelmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, Makedonya'daki silahlı hareketin geçmişini ve kendisinin beş altı ay önce yaptığı araştırmaların sonuçlarını aktardı. Buna göre Makedonya'da toplam olarak yüz on Bulgar, seksen Rum, otuz Sırp ve beş Ulah çetesi vardı. Osmanlı jandarmasının yılda yirmi-otuz bazen seksene varan sayıda çeteyi yok etmesine rağmen sürekli olarak yeni çeteler oluşuyor ve çetelerin sayısı azaltılamıyordu. Fakat bu çeteler hürriyet hareketinin başlamasıyla faaliyetlerini durdurarak kentlere indiler. Hüseyin Hilmi Paşa'ya göre hükümet, devrimden sonra silahlı hareketin sona ereceğini düşünmüş ve bu sebeple ordu birliklerini geri çekmişti. II. Meşrutiyet ortamı nedeniyle kente inen veya teslim olan çetelerin silahları alınmamıştı. Hüseyin Hilmi Paşa, komiteler ve onlara bağlı çetelerin fiziki durumunu koruduğu için Makedonya'daki sorunun devam ettiğini ifade etmiştir. Güvenliğin tam olarak yeniden oluşturulabilmesi ve taraflar arasındaki çatışmaların bitirilebilmesinin yolunun Kiliseler Sorununun çözümüyle mümkün olabileceğini vurgulamaktaydı. Hükümet Kilise Sorununda statükoyu muhafaza etmekteydi. Meclis

³⁴¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, ss. 357-368-398.

açılana kadar bir kilisenin Patriklik'ten Eksarhlık'a veya Eksarhlık'tan Patriklik'e verilmesine izin verilmemekteydi. Hilmi Paşa çözüm olarak kiliselerin statükolarının korunmasını, örneğin bir Patriklik kilisesinin böyle kalmaya devam etmesini ve aynı köyde halkın bir kısmı Eksarhlık'a geçmek istediğinde bu gurubun kendi kilisesini yapmasını önerdi. Böylece çeteler, halka uygulanan şiddet yoluyla ilgili yerin kilisesini Eksarhlık'a veya Patriklik'e kazandırma ümidine artık sahip olamazlardı. Çünkü bu hükümet tarafından kabul edilmezdi. Ama burada Hilmi Paşa, sadece statükonun muhafaza edilmesinin Makedonya sorununu çözmeye yetmeyeceğini vurgulamıştır. Bu nedenle soruna kökten bir çözüm bulmak için, mebuslardan oluşan bir komisyonun kurulması gerekmektedir. Bunu en iyi şekilde Rum, Ulah ve Bulgar temsilcilerinden oluşan bir komisyon yerine getirebilirdi. Hükümet böylece Makedonya sorununun çözümünü Meclis-i Mebusana havale etmiş olacaktı.³⁴²

Meclis-i Mebusanda Makedonya sorunu üzerine başlayan sıcak tartışmada bir Bulgar mebusun bildirişi Rum mebusların tepkisine neden oldu, Rumların konuşmaları da Ulah mebusunu kızdırdı. Türk, Arnavut ve Ermeni mebusları da duruma göre taraf oldular. Üç gün süren tartışmalarda tüm kesimler "Osmanlı birliği" çerçevesinde düşüncelerini özgürce ifade ettiler. En büyük tartışma Siroz Mebusu Hristo Dalçef'in konuşmasının başlangıcında "Makedonya" adı üzerinde çıkmıştır. Hristo Dalçef Efendi konuşmasında Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin yapmış olduğu hizmetler ve vatanperverliği herkesçe bilinmektedir. Bu inkar edilemez bir gerçektir. Yalnız Osmanlı milleti içerisinde ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri ve bunların birbirini ortadan kaldırmak için çalıştıkları herkesçe malumdur. Osmanlıda görülen milliyetçilik hareketleri, bunların birbirini öldürmek amacı, kendilerinin fiili değil, Osmanlı Hükümeti bir eseridir. Bunu da herkes bu bağlamda Osmanlı yazın hayatında itiraf etmiştir. En evvel Makedonya'da Bulgar ihtilal çeteleri zuhur etmiştir. Makedonya adının kullanılması Menteşe mebusu Halil Bey'i rahatsız etmiş ve "Makedonya tabiri yoktur. Bizim meclisimizde Makedonya tabiri olamaz" demiştir. Halil Bey'in sözlerine Gümülcine mebusu İsmail Hakkı Bey de destek vermiştir. Tartışmada Ermeni kökenli İstanbul mebusu Zehrab Efendi "Bundan böyle Arnavutluk, Arabistan ve Kürdistan tabiratının istimal olunmamasını talep ederim,

³⁴² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, ss. 368-372.

yoksa bilcümle beraber kullanılacaktır.” Diyerek tepki göstermiştir. Tartışmanın sonunda Siroz mebusu Hiristo Dalçef Efendi, bu adı siyasi anlamda kullanmadığını açıklamıştır. Ortaya konan düşüncelerle “Makedonya Sorunu” tabiri yaygın olmasına rağmen, bölge adı olarak “Makedonya” teriminin Türkler ve Arnavutlar tarafından reddedildiği anlamına geliyordu.³⁴³

4.3.2.1. Makedonya Sorununda Bulgar ve Makedon Mebuslarının Tutumları

Bulgar kökenli mebuslardan Teodor Pavlof (Üsküp), Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri’ni ve İMDÖ* (İç Makedonya Devrimci Örgütü) sağcılarını destekleyerek Büyük Bulgaristan fikrinin hayata geçmesi için Eksarhlık’tan maddi destek alıyordu. Makedonya sorununun tartışıldığı toplantıda uzun bir konuşma yapan Pavlof görüşlerini şöyle dile getirerek konuşmasında özetle şu sözleri söylemiştir: Temmuz 11’de yeniden çıkarılan ve iade olunan Kanun-i Esasinin 9’ncü ve 11’inci maddeleriyle kişisel hürriyetler ve mezhepsel özgürlükler güvence altına alınmıştır. Ne yazık ki, Rumeli Vilayetinde bunlar kâğıtta kalmış hükümlerden ibarettir. Bu maddelerin esasına Kanun-i Esasiden evvel muhalif olan her şeyin ortadan kaldırılması gerekirdi. Halbuki, itiraf etmeliyiz ki, evvelce adı geçen Hristiyan ahali ve Osmanlı Bulgarları bu haklardan asla yararlanamamışlardır. Bunun tek nedeni ise, Hükümetin Kanun-i Esasiden sonra da 1903 tarihinde ilan ettiği statükoyu aynen muhafaza etmesidir. Dahiliye Nazırı Paşa hazretlerinin ortaya koyduğu ve süre gelen durum 1 Eylül 1903’e kadar Rumeli Vilayetindeki Hristiyan ahali hangi idareye bağlı kalmışsa, o tarihten sonra da aynı idareye bağlı bulunması şeklindedir. Şayet ahali,

³⁴³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene, 1, Cilt 1, s. 373-374.

* Makedonya sorununda 19. yüzyılın 90’lı yıllarındaki önemli gelişmelerinden biride, devrimci örgütlerin kurulmasıdır. Bir yandan Makedonya’nın Slav halkını parçalayan Sırp propagandası ve diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu’nun beklenenden daha hızlı bir yıkama gitmesi ve Makedonya’nın komşu ülkeler arasında paylaşılması tehlikesi, Sofya’da bazı Makedonyalı öğrencilerin Makedonya’da bir devrimci örgüt kurmalarına neden oldu. Böylece Ekim 1893’te Selanik’te kendini “Makedonya Devrimci Örgütü” (“Makedonska Revoljucionna Organizacija”) diye adlandırılan bir devrim komitesi oluşturuldu. Sonra ki dönemde adı birkaç kez değişen ve 1905’ten itibaren “İç Makedonya Devrimci Örgütü” (İMDÖ) (“Vatresna Makedonska Revoljucionna Organizacija”) (VMRO) diye adlandırılan bu örgüt, 19. yüzyılın 90’lı yıllarının yarısından itibaren Makedonya Sorunu’nda önemli bir rol oynamaya başladı. İMDÖ kuruluş döneminde, Berlin Antlaşması’nın şartlarının yerine getirilmesini talep ederken daha sonraları Makedonya’nın otonomisini sağlamak için çaba göstermiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Hacisalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.)

sürdürülen duruma muhalif bir harekette bulunursa, kilise ve mekteplerinin kapanması gereklidir düşüncesiyle tedbir hem mantık dışıdır hem de Kanun-i Esasiye ve İslam hukukuna aykırıdır. Çünkü, bu tedbir Hristiyan ahaliyi hürriyetinden, mekteplerinde ders verme ve ders alma özgürlüğünden mahrum eder. Deniliyor ki, sürdürülen durum bölgede güvenliği muhafaza etmek için geçici olarak alınmış bir tedbirdir. Fakat, cevaben denilir ve ispat olunur ki, bu tedbir, bölgede asayiş temin etmek şöyle dursun aksine daha ziyade asayiş ihlâl etmiş, kanlı savaflara sebep olmuş ve meydan açmıştır. Zira, asayiş sağlamanın birinci şartı, adaleti bulmaktır. Yoksa zorla ve aykırı kanun tedbirleriyle devam ettirilen asayişe asayiş denilemez. Statükoyu koruma gerekçesiyle güvenliği bozan tedbirleri tutmak, kullanmak huzur ve güvenliği sağlamaz. Adı geçen tedbirlerin ne derece asayiş sağladığı ve ne gibi kötü neticeler verdiğini gösteren örnekler çoktur. Bu nedenle Hükümet, bütün tedbirleri arz etmek hususunda gayret etmelidir. Osmanlı Bulgarları 11 Temmuz'dan sonra sadık ve dosdoğru hareket etmişlerdir. Bir milyonu geçen bir nüfusa sahip olmakla beraber, Meclis-i Mebusanda yalnız 4 mebusla temsil edilmelerine dahi şikayet'te bulunmamışlardır, hiç olmazsa kendi dini inançlarını rahatça yaşamalarını sağlamak, hükümetin vazifesidir.”³⁴⁴

Diğer bir Bulgar kökenli mebus Pançe Doref Efendi (Manastır), aynı şekilde Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri partisindendi ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi. Pançe Doref Efendi Makedonya Sorunu tartışmalarında Meclis-i Mebusanda yaptığı konuşmada tam hürriyete erişmek için olmak için geçmişte yaşananlardan ziyade gelecek ile meşgul olmalıyız. Halbuki evvel ki günden beri devam eden tartışma geçmişte yaşananlarla sınırlıdır. Asıl görevimiz üzerimize düşeni tenkide girmeden, var olan tehlikeleri azaltıp, kolaylaştırılmasına çare bulmaktır. Onun için, saygıdeğer arkadaşım Naili Efendi'nin Bulgarların Panslavizm ile büyük Bulgaristan'a dair ortaya koyduğu fikirleri şiddetle reddediyorum. Bununla beraber ilk defa olarak en şiddetli manasıyla milliyet meselesini Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ileri sürmesine yazıklar olsun! Bendeniz aynı düşüncelere sapmayacağım ve Ayasofya'dan bahsetmeye tenezzül etmeyeceğim. Yalnız, Boşo Efendinin bir söz söylüyor, “Osmanlı Devleti Rumlukla büyük olmuştur”. Hayır, Osmanlı Devleti ne Rumlukla ve ne de Türklükle büyük olmuştur. Devleti Osmaniye bundan böyle

³⁴⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 404-407.

Osmanlıların olacaktır. Burada asıl mesele Rumeli'deki komitelerin oluşturdukları siyasi teşekküllerdir. Şimdi Rumeli'de ilk önce hürriyet fikriyle uyanan Bulgarlardır. Ve 1897 senesinde diye bir tarih beyan edildi. Halbuki, 1893 senesinde, yani bundan 16 sene evvel yerli olarak Manastır kazasına tabi Kalkış ve Siroz kazasına bağlı Pançef, Dalçef ve başka kişiler, bütünüyle bağımsızlığı muhafaza ederlerdi. Bundan hoşlanmayan Bulgaristan, Virhovist çetelerini çıkardı. Halbuki, biliniz ki, 1902 senesinde Rumeli'ye dahil olan o Virhovist ilhak çetelerine en çok karşı çıkan ve mücadele eden işte bu dahili komitelerdir. Onun için, hakikaten inkâr edemiyorum. İhanet ve dış etkiler vardır. Fakat o dış etkileri hazırlayan, zannederseniz, II. Abdülhamid döneminin politikalarıydı. Çünkü gerek Ermeniler'in ve Osmanlı Bulgarlarının ihtilalleriyle biz, yabancı müdahalesine dur diyemedik. İlk önce propaganda meselesini anlamak lazımdır. Propaganda demek, olmayan bir şey vücuda getirmek demektir. Halbuki Osmanlı Bulgarlarının ilk Meclis-i Mebusanda Manastırdan, Selanik'ten, Edirne'den temsilcileri vardı. Yani, esasen mevcut ve baki idi. Eğer Makedonya Dahili İhtilal Cemiyeti yalnız Bulgarlık için çalışmış olsaydı, kuvveti ve gücü olduğu zamanlarda yapardı. Asıl Bulgarlık ve Rumluk arzusu, 1903'te ihtilal bastırıldıktan sonra, yani, bu komitelerin güçsüz bulunduğu bir zamanda başlıyor. Şimdi asıl kilise meselesine gelelim kiliseler ne patrikhanenin ne de egzarhanenin servetleriyle oluşturulmuştur. Kilise ve mekteplerin idaresi, şimdiye kadar halk tarafından imtihan edilen köy papazlarının elindeydi. Bir soru soracağım. Halk mı kiliseler için yaratılmış, yoksa kiliseler halk için mi? Artık tartışmayı bırakıp hükümetin 60-70 seneden beri takip etmiş olduğu mesleği öğrenelim. Bu kadar seneden beri hükümetin mesleği, ahalinin bu kilise ve mektepler üzerindeki hakkını korumak ve onaylamaktır. Bunu kimse inkâr edemez. Sağlanan adalet, adaletin temelini oluşturmalı ve sağlanan adaletten memnun olmayanlar hakkında da Osmanlı Devleti gerekenleri yapmalıdır. Şimdi böyle bir meseleyi halledeceğimiz zaman Osmanlı gözlüğü takmalıyız ve Osmanlı gözlüğüyle bu işi görmeliyiz. Onun için bu mesele tamamıyla açıklanmış olup Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin buyurduğu gibi, bir komisyonun oluşturulması taraftarıyız bu mesele gerekleriyle araştırılsın ve sonuçları ortaya konsun demiştir.³⁴⁵

³⁴⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 428-430.

Dimitri Vlahof Efendi (Selanik), Makedonya Sorununda diğerlerine göre daha ılımlı görüşler ortaya atmıştır. Meclis-i Mebusanda bu konu hakkında sıra kendisine geldiği zaman, konuşma hakkını Hırsto Dalçef Efendiye (Siroz) bırakmıştır. Düşünsel olarak “Büyük Bulgaristan” fikrini benimsediği bilinmektedir. Dimitri Vlahof Efendi İMDÖ’nün solcularını düşünsel olarak desteklemekteydi.³⁴⁶

Adı geçen Bulgar-Makedon mebuslarının hepsi Osmanlı hükümetinin uyguladığı politikaya statükocu bularak karşı çıktılar ve Rum Patrikliği’nin imtiyazlarının kaldırılmasını ve anayasa doğrultusunda din ve eğitim özgürlüğünün tam bir şekilde uygulanması gerektiğini mecliste beyan ettiler. Onlara göre din özgürlüğü ve adil bir yönetim geçerli olduğunda Makedonya’daki silahlı hareket sona ererdi. Rum patrikliğinin imtiyazlarının kaldırılmasıyla Bulgarca konuşan halk, ulusal Bulgar veya Sandanist davasına daha kolay kazandırılabilirdi. Böylece bu konu, iki taraf için de uzlaşılacakları birincil hedefti. Siroz mebusu Hırsto Dalçef Efendi, eski Osmanlı hükümetinin Rum milis hareketini desteklediğini söyledi. “Devri İstibdatta Bulgar İhtilal çetelerini mahvetmek için Edirne’de Rum çeteleri meydana çıkarıldığını ve bunun Hükümeti Müstebide tarafından himaye edildiği işitildiğini ispat eder birçok vesait var.”³⁴⁷ Hırsto Dalçef Efendinin konuşması Dahiliye Nazırı tarafından yalanlandı. Hilmi Paşa konuşmasında daha önceki dönemin sorumlusunun kendisi olduğunu açıkladı. Hilmi Paşa’ya göre Rum çetelerine karşı başlangıçta sert bir müdahale yapılmamasının nedeni Rum çetelerin saldırmaması ve sadece savunma pozisyonunda olmalarıydı. Fakat Rum çetelerinin eylemleri Bulgar çetelerinininkine benzemeye başlayınca onlar da aynı şekilde sert bir takibata uğramıştır.³⁴⁸

4.3.2.2. Makedonya Sorununda Rum Mebuslarının Tutumları

Osmanlı parlamentosunda Rum milletvekilleri sadece sayısal çokluklarıyla değil, aynı zamanda Aristidi Paşa gibi eski yüksek devlet adamlarını içlerinde barındıran bir yapıya sahip olarak, diğer Hristiyan Makedonyalı partilerden çok daha büyük bir güce hem maddi hem de insani açıdan sahiptiler. Rum mebuslar Meclis-i

³⁴⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 377.

³⁴⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 374.

³⁴⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 375-376.

Mebusanda bir grup gibi hareket ederek “Rum Partisi” görünümü veriyorlardı.³⁴⁹ Meclis-i Mebusanda, İttihat ve Terakki Hükümeti karşısında, daha liberal görüşlere bağlı olan Ahrar Fırkasını destekleme yoluna seçiyorlardı. Bulgar-Makedon mebusu Dimitri Vlahov’a göre istisnasız hepsi “Büyük Yunanistan”ı veya başkenti Konstantinopolis (İstanbul) olan bir Bizans İmparatorluğu’nun yeniden kurulmasını hayal eden Rum milliyetçilerdi. Vlahov, onların Rum Patrikliği’nden ve Yunan Hükümetinden talimat aldıklarını iddia ediyordu. Ona göre, aslında bir Ulah olan Boşo Efendi, Rum mebuslarının önderiydi.³⁵⁰ İttihat ve Terakki Fırkası yanlıları “Rum Partisi” görünümünü “Osmanlı Birliği” düşüncesinin en büyük düşmanı olarak görmekteydiler.³⁵¹

Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa’nın Makedonya’daki huzursuzlukların nedeni olarak gösterdiği kilise sorunu hakkında söz alan tüm Rum mebusları, Rum tarafı için avantajlı olan eski düzenin sürdürülmesini istediler. Bu savunularını yaparken, düşüncelerini mümkün olduğunca farklı ve çeşitli sebeplere dayandırdılar. Onlara göre, kilise sorununun çözümünde halihazırda var olan kanunlar ve şeriat hukuku uygulanmalıydı. Rum mebusları, Patrik’e Fatih Sultan Mehmed döneminde imtiyazlar verildiğini ve bu yüzden ondan bu imtiyazların alınmaması gerektiğini savundular. Osmanlı Devleti kiliselere, kiliseye tabiiyeti ve mülk işlerini düzenleyen beratları vermekteydi. Patriklikten ayrılan Bulgarlar ve diğerleri artık gerçek Ortodoks değillerdi. Berat’ın koşullarına göre, bir kilise bir mezhepten diğer mezhebe aktarılamayacağından, Patriklikten çıkıp Bulgar Eksarhlık’ına geçen bir cemaat, kiliseyi muhafaza etmemeliydi. Eski düzenin karşıtlarının parlamentoda çoğunluğu oluşturduklarını bilen Rum mebusları, kilise sorununun çözümünün parlamentonun görevleri kapsamında bulunmadığını ve bunu hükümetin var olan kanunlarla sağlanması gerektiğini söylediler. Rum mebuslarının söz aldıklarında yaptıkları konuşmalar sadece diğer mebusların sabır sınırlarını aşacak derecede uzun değil, aynı zamanda diğer taraflara yönelik sert suçlamaları da içermekteydi. Manastır mebusu Trayan Nali Efendi ve Serfiçe mebusu Boşo Efendi, Makedonya Sorununun geçmişi

³⁴⁹ Ahmad- Rustow, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918”, s.254.

³⁵⁰ Knight, *Türkiye’de Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi*, s. 305-307.

³⁵¹ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Destek Yayınları, 2010, s. 63.

hakkında konuşarak bu sorunu Panslavizmin ve Bulgarların yayılmacı politikaları sonucu olduğunu belirttiler. Bulgarlar çeteler oluşturmuşlar, korumasız Rumlara saldırmışlar ve onları Patriklik'ten ayrılmaya ve Bulgar olduklarını açıklamaya zorlamışlardır. Buna karşı kendilerini korumak için Rumlara tüm barışçıl araçları kullanmalarına rağmen bunun, sorunun çözümüne hiçbir katkısı olmamıştı. Rumlara Makedonya'da devrimci bir faaliyet içinde olmadıklarından, Avrupa tarafından, Osmanlılarla ittifak kurmakla suçlandılar. Rumlara, Bulgar saldırılarına karşı kendilerini savunmak için çeteler kurmaya zorlandılar. Manastır mebusu Trayan Nali Efendi mecliste yaptığı konuşmasında Rumeli meselesinin siyasi menfaatlerimize ve sosyal hayatımıza önemli etkileri bulunmaktadır, bu meseleyi yeterince tartışmadan kapatacak olursak, gayemizi yani hizmetimizi yerine getirmemiş oluruz. Rumeli meselesi uzun zamandan beri Avrupa Parlamentolarını işgal ediyor. Ayrıntılara boğulmadan meclisimizde bu mesele hakkında tamamıyla görüş sahibi olmalıyız. Bendeniz gerek Nazır Paşa'nın gerekse diğer arkadaşların bazılarının söylediklerini dinledim. Fakat bu mesele hakkında esaslı cevap veren olmadı. Bir hastalık varsa, o hastalığın neden meydana geldiğini doktorun ortaya çıkarması gerekir. Burada hastalık meydana gelmiştir. Bu Rumeli meselesi, Vilâyâtı Selâse (Kosova, Selanik ve Manastır) meselesidir. Osmanlı memleketinde Makedon yoktur, hepsi Osmanlıdır. Rumeli meselesini anlamak için son Osmanlı-Rus savaşına bakmak gerekir. Son Rus savaşı sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşmasının 6'ncı maddesinde Bulgaristan'a özerklik verildi. Makedonya meselesinin ortaya çıkmasına neden olan gelişmelerden birinin de Ayastefanos Antlaşması olduğunu söylersek yanılmamış oluruz. Zira bu antlaşmayla Bulgarların ve panslavistlerin zihinlerine büyük Bulgaristan fikri yerleşmiştir. Büyük Bulgaristan ülküsünü gerçekleştirmek için Osmanlı Hükümeti'nin zaaflarından yararlanılmaya başlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için İstanbul'a yerleşmiş Bulgar Kilisesinden yardım bekleniyordu. Son Osmanlı-Rus savaşı ve Ayastefanos Antlaşmasından sonra Panslavistlerin tek amacı Türkiye'yi çaresiz bırakarak Büyük Bulgaristan'ı teşkil etmek olup, bu amacı gerçekleştirmek için ilk önce Bulgar Kilisesinin Makedonya'da nüfuzunu arttırmaktı. Bu amaçla eskiden beri Rum Patrikhanesinin dini nüfuzu altında olan ve Osmanlıya bağlı yaşayan Hristiyan ahaliyi Bulgar Kilisesine bağlayarak hem patrikhanenin hem de Osmanlı Hükümetinin Hristiyan ahali üzerindeki etkisini kırmaya çalıştılar. Panslavistlerin amacını hükümet mensupları görüyor, ancak kendi menfaatlerine uygun gelen politikayı takip ettikleri

için yapılanları görmezden geliyorlardı. Hükümetin bu politikaları sayesinde Rusya'nın başkenti Moskova'da merkezi bulunan Panislavizmlerin Edirne ve Makedonya'da devlet dairelerine adamlarını yerleştirmeye başladıkları görülmüştür. Bulgaristan ve Panislavizm siyasetine hizmet edecek kişilerin Osmanlı halkı arasına karıştığını söylemiştir.³⁵² Trayan Nali Efendi konuşmasında özellikle Patriklik ve Rumların, yaptıkları mücadeleyle Osmanlı İmparatorluğu'nu Panslavizme karşı koruduklarını iddia ettiğini görmekteyiz. Ona göre sadece kişisel çıkarlarını düşünen devlet adamlarına sahip olan eski Osmanlı hükümeti Edirne, Selanik, Manastır ve Kosova'da kilise kurmaları için Bulgarlara berat vererek Panslavizm propagandasına destek vermişti. Böylece Bulgarlar, gitgide Ayastefanos hedeflerine yaklaşabilmişlerdi. Serfice mebusu Yorgi Boşo Efendi ise Erzurum mebusu Osman Fevzi Efendi'nin Rum Hareketini Makedonya'daki diğer propaganda hareketlerinden saymasına kızarak şunları söylemiştir: Bugün Makedonya meselesi denilen ve Avrupa'da senelerce devam edip henüz halledilemeyen bir meseleyi bu Mecliste çözmek için toplanmış olmamızdan gurur duyup, kendi kendimizi tebrik etmeliyiz. Biz buna ne Makedon meselesi ne de Rumeli meselesi demeliyiz. Bu, mesai harcadığımız en büyük meseledir. Bu sorun bütünüyle Osmanlıdır. Zira, bu mesele sükûnetle çözümlerse Osmanlı milleti güzel yürüyecek; Osmanlı Devleti güzel bir esas üzerine oturacaktır. Düşünmeliyiz ki, Osmanlı birliğini her suretle takip eylediğimiz halde, bugün bu mesele ortaya çıkıyor ve bu birlik kaç yerden bozabilir davası güdülüyor. Bulgarlar, Rumlar aleyhinde; Rumlar, Bulgarlar aleyhinde her ikisi, kim bilir Türkler yahut Sırlar yahut Ulahlar aleyhinde çalışıyor. Bu meselede iki amaç vardır: birisi, geçmişe aittir; bu mesele nasıl açıldı ve nasıl oldu ve şimdiye kadar ne dereceye kadar geldi? İkincisi daha kaçınılmaz ve mühim olandır çünkü bizce halihazırdır. Şimdi ne yapmak lazımdır? Hükümetimizce ne yapılıyor ve ne yapılmıyor? Bu cihetlerin birincisi Nazır Paşa Hazretlerinin buyurdıkları propagandalar meselesidir. Nazır Paşa buyurdular ki; asıl meseleye sebebiyet verenler, propagandalardır. Propagandalardan sonra da komite çetelerinin teşkilidir. Gerek propagandalar gerek komite çeteleri arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin Rum, Bulgar, Sırp milletlerini hepsini karıştırmıştır. Fakat propaganda başka, komite başkadır, arasında çok fark vardır. Ben

³⁵² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 381-386.

Rum olduğumdan dolayı değil; fakat Osmanlı mebusu sıfatıyla Rumlar için propaganda kelimesini katiyen ret ve protesto ederim. Zira, propagandanın manasını bilmeliyiz. Propaganda Türkçe, Rumca bir kelime değildir. Fransızcadan alınmadır; Türkçe anlamı, yaymaktır. Rumlar neyi yayacaklar? Rumluk vaktiyle yayılmış, Osmanlı Devleti'nin her tarafından mevcuttur. Rumluk, Osmanlılık ile halef selef makamındadır. Zira, Sultan Fatih Hazretleri, Rum İmparatorluğunu ortadan kaldırdığı zaman, Rum halkını kul ve üvey gibi tanımayarak Osmanlı Devleti'nin hükmü tahtında inanç ve düşüncelerini serbestçe yaşayabilmeleri için kendileriyle bir ahitname yapmış, bu ahitnameyi de cemaatin ruhani lideri olan Patrik Efendiye vermiştir. Ve şimdi 600 sene geçmiştir. O zamandan şimdiye kadar bu ahitname ile Osmanlı bilinmekle Rum olduğumuz halde yaşıyoruz. Rumluk, bu nedenle Osmanlılıkla o kadar içiçe geçmiş o kadar sıkı birleşmiştir ki, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve zora düşmesi, Rumluğunda parçalanmasına ve zora düşmesine sebebiyet veriyor. Şimdi komite meselesine gelelim: doğrusunu isterseniz, Rum, Sırp, Bulgar ve Türkler bile, hepimiz az çok komiteci olduk ve bununla iftihar etmeliyiz. Rumlar bir vakte kadar propagandaların aleyhinde bulunarak barış ve iyilik için uğraştılar; fakat gördüler ki iş çok fena gidiyor nihayet silahlı kapmaya mecbur oldular. Geçenlerde gerek Nazır Paşa Hazretleri gerekse Rahmi Bey kardeşimiz, Rumların neden silaha sarılmaya mecbur kaldıklarını anlattılar. Bu iş hürriyetin ilanına kadar devam etti. Rumlar, nasıl gördüler ilanı hürriyet oluyor, onda Meşrutiyet tesis edilecek, adalet, eşitlik ve kardeşlik için ümit kapıları açılıyor, hemen silahlarını bırakıp, diğer Osmanlılarla beraber hürriyeti alkışladılar. Rumlar hiçbir vakit propaganda yapmadıkları gibi, en nihayette komite olmaya mecbur olduklarının sebebini de herkes pekâlâ bilir. Osmanlı milleti arasında bir de Ulah unsuru vardır. Ulah kavmi her yerde dağılmış bir kavim olduğu için, öteden beri Rumlarla beraber yaşamakta olduklarını Rahmi Bey kardeşimiz söylemişti. Fakat, hükümetçe bütün Ulahlara değil, yalnız Romanya'dan para gelmekle mektep açılmış yerlerde devam eden Romanya taraftarı Ulahlarına da Ulah namı veriliyor. Bu da niçin? Avrupa'ya karşı yalnız Romanya taraftarı olanlara başka bir ad takılırsa o vakit Ulahları çoğu Rumlarla beraber olduğundan, onların ehemmiyetsiz kalmaları neticesini doğurur. Ulahça konuşan onda biri bile yoktur. Romanya mekteplerine devam edenler, o lisanla hem ayinlerini yapmak hem de mekteplerinde okumak istiyorlar. Bu gibi Ulahların aleyhinde bulunanlar katiyen Rumlar değildir; onun aleyhinde bulunan, yine çoğunluğu teşkil

eden diğ er Ulahlardır. Zira diğ er Ulahlar, ço ğ unlu ğ u teş kil ettikleri için kendilerinden bu suretle ayrılmış olanları takip ederler. Onlara kötü gözle bakarlar. Bu nedenle mensup oldukları Rumlar dahi, diğ er Ulahların bunları baskı altında tutmalarını onaylamayıp da ne yapacaklardı? diyerek düşüncelerini söylemiştir.³⁵³

Boş o Efendi'nin konuşmasında da görüldüğü gibi Rum hareketinin Makedonya'daki diğ er hareketler gibi sayılmasına büyük tepki vermiştir. Konuşmasında Rumların propaganda yapmadığını, propagandaya da ihtiyaçları olmadığını söylemiştir. Rumların hakları ve özgürlükleri Sultan II. Mehmed'in zamanında güvence altına alınmış ve genişletilmişti. Rum ve Osmanlı varlığı birbirini tamamlayan iki ayrılmaz parçaydı. Böylece Osmanlı İmparatorluğunun çökmesi ve yıkılması Rumluğun çökmesi ve yıkılması anlamına geliyordu. Rumluğa karşı bir propaganda Osmanlı Devleti'ne karşı da bir propaganda anlamına geliyordu.

4.3.2.3. Makedonya Sorununda Ulah Mebusu Filip Miş e Efendinin Tutumu

Rum mebusların Bulgar ve Ulah mebuslarına karşı saldırgan tutumları, Ulah, Bulgar, Türk ve Ermeni mebuslar tarafından sert dille eleştirildi. Parlamentodaki tek Ulah mebusu olan Filip Miş e Efendi (Görice) özellikle mecliste Trayan Nali Efendi ve Yorgi Boş o Efendi ile hem siyasi anlamda hem de fikri anlamda mücadele etmek zorunda kaldı. Onların öne sürdüğü tezlere karşı, Osmanlı Ulahlarının Devlete her zaman sadık kaldıklarını ve kendilerini Osmanlı olarak görmekten gurur duyduklarını söyledi. Onlar Osmanlı olarak yaşamaya devam etmek istemekteydiler. Ulahların Osmanlı Yunan Savaşı'nda Osmanlı tarafında savaşa katılmaları, Teselya'nın Yunanistan tarafından ilhak edilmesine karşı protestoları ve her şeyden önce "hürriyet" in kazanılması için Jön Türklerle iş birliği yapmaları gibi de ğ iş ik örneklerle bu iddiasını destekledi. Trayan Nali ve Boş o Efendi'nin Osmanlılığın Rumlukla aynı anlama geldiği iddiasını çürütmeye çalıştı. Özellikle Boş o Efendi'nin mecliste Ulahlarla ilgili yaptığı konuşmalara sert tepki göstererek protesto etti. Filip Miş e Efendi, patriklikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların kendilerini Osmanlı olarak

³⁵³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 407-411.

hissetmediklerine ve Yunanistan ile aynı hedefleri takip ettiklerine dair çok sayıda örnek verdi. Ona göre, devrimden sonra Rumların İTC'ye ilettikleri program incelendiğinde, birinci sırada Patrikhanenin imtiyazlarının muhafaza edilmesini talep ettikleri görülecektir. Ama patrik Osmanlı değildi. Burada Mişe Efendi, Osmanlı Rumlarına ait bir kartpostalı gösterdi, bu kartpostalda patrik ve ailesi Yunan Kralı'yla birlikte yan yana poz vermişti. Filip Mişe Efendi çok sayıda örnekten bahsettikten sonra Rumların ve Patriklik'in, Ulahların okullarda ve kiliselerde dillerini konuşmalarını yasaklayarak onları Rumlaştırmak istediklerini iddia etti. Rum metropolitlerin emriyle Rum çeteleri Uahlara saldırmakta ve onları öldürmekteydiler. Rumlar, Rumlaştırmayla ve diğer faaliyetlerle Büyük Yunanistan'ı kurmak istemekteydiler. Mişi Efendi, geleneksel Osmanlı eğitimi alan Ulahların Osmanlı Devleti'nin devamını savunduğunu, Rum eğitimi alan Ulahların ise Yunanistan'ın hedefleri için çalıştıklarını vurguladı. Mişe Efendi Mebusan Meclisine ve hükümete çağrıda bulunarak: "Fener'deki mezhebi istibdadından bizi kurtarınız!". Patrikhanenin imtiyazlarının bertaraf edilmesi gerekmekteydi. Böylece tüm Hristiyanlar onun baskısından kurtulacaklardı; "Çünkü bu müessesenin dini değil, siyasi ve Osmanlı'ya zararlı maksatları vardır" diyerek konuşmasını tamamlamıştır.³⁵⁴

4.3.2.4. Makedonya Sorununda Sırp Mebuslarının Tutumları

Sırp Mebusları Yanaki Dimitrieviç Efendi (Manastır), Aleksandır Parliç Efendi (Üsküp), Stoyanoviç Efendi (Piriştine) Mebusan Meclisinde Rum mebuslar kadar çoğunluk olmasalar da güçlü bir grup oluşturmayı başarmışlardır. Onlar Sırp Demokratik Birliği'nin üyeleriydiler ve Sırp hükümetiyle de bağlantıdaydılar. Eylül 1909'dan itibaren mebus Janaki Dimitrievic Sırp Dışişleri Bakanlığı tarafından Sırp Örgütü ile Osmanlı Hükümeti arasında bir arabulucu olarak kabul edildi ve bu iş için ona ödeme yapıldı. Makedonya Sorununun ilk kez tartışıldığı oturumda Sırp mebuslardan yalnızca Priştine mebusu Sava İstoyanoviç Efendi söz alarak Efendiler Osmanlı Devleti'nde, üzüntü yaratan durumlar, toplumda asayişin sağlanması, adaletin tesisi, yerli halkın aynı bayrak altında nimeti Meşrutiyetten yararlanmaları için hükümetin alması gereken tedbirlere dair değerli arkadaşlarımız Rahmi ve Necip

³⁵⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 447-451.

Draga Beyin ortaya koyduğu fikirlere tamamen katılıyorum. Çetelere dair söz söylemeyeceğim. Çünkü birçok efendiler, benden evvel söz söylediler. Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri tarafından güzelce açıklandı. Söze gerek yok. Mensup olduğum Osmanlı-Sırp milleti adına, yalnız kiliseler ve Kanun-i Esasinin ruhuna tamamen aykırı olan statükonun kaldırılması hakkında Nali Efendi ve gayrimüslim mebus efendilerin beyanlarını yeterli gördüğüm için fikirlerine tamamen katılıyorum. Şimdi Üsküp mebusu Pavlof Efendi'nin geçenlerde okuduğu ve üç nüsha halinde sunulan güya mahalli hükümetin, Sırp'ların bazı Bulgar kiliselerine saldırdıklarına dair ortaya konulan birtakım davaları ve delillerini çürüttüğüne dair söylemlerin Osmanlı milleti fayda sağlamayacağını ve meclisimizde hiçbir yaraya merhem olmayacağını söylemiştir.³⁵⁵

Sava İstoyanoviç Efendi'nin konuşmasından da anlaşılacağı üzere kendisi Makedonya Sorunu hakkında konuşmamış ancak Osmanlı Hükümetinin Makedonya'da devam eden silahlı harekete karşı sert ve etkili önlemler alması görüşünü desteklemiştir. Bulgar mebusu T. Pavlov'un, Sırp'ların Bulgar kiliselerine saldırdıklarına dair iddiasını ve Parlamentodaki anlaşmazlıkları daha da kuvvetlendirmemek için, bu tartışmayı derinleştirmek istemediğini vurgulamıştır. Bu kısa açıklamadan, parlamentodaki Sırp mebusların esasen Bulgar mebuslarla anlaşmazlığı olduğu ve Rum grubuyla daha iyi bir anlaşma içinde olduğu anlaşılmaktadır. Rum mebusları daha sonra ki tartışmalarda Sırp silahlı hareketinin, Rum milis hareketi gibi haklı olduğunu savunmuşlardır.

4.3.2.5. Makedonya Sorununda Arnavut Mebuslarının Tutumları

Aralarında Berat mebusu İsmail Kemal Bey'in de bulunduğu Arnavut mebuslarının büyük bir kısmı İttihat ve Terakki Fırkasına karşı Ahrar Fırkasını destekliyorlardı. D. Vlahov, Arnavut mebuslarının çoğunluğunun kendilerini bir ulus olarak hissetmediklerini ileri sürmüştür. Vlahov'a göre, parlamentolu yaşamın ikinci yılında İttihatçı hükümetin Arnavutların imtiyazlı konumlarına dokunan önlemlerinden sonra Arnavut mebusları, İTC hükümetine karşı muhalif bir tutum

³⁵⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 442.

takınmışlar ve kendi Arnavut kimliklerini vurgulamaya başlamışlardır. Fakat parlamentodaki ilk tartışmalarda Arnavutlar, Makedonya Sorunu hakkında Türklerle ve diğer Müslümanlarla birlikte aynı bağlamda benzer görüşleri savunmuşlardır.³⁵⁶

Makedonya sorunu ile ilgili tartışmalarda Priştine mebusu Hasan Bey Rum, Ulah ve Bulgar komitelerinin yeniden faaliyete başladıklarına ilişkin Dahiliye Nezaretine soru önergesi sunmuştur. Makedonya'da bu komitelerin hazırlıklarda bulduklarını ve buna ilişkin Dahiliye Nezaretinin malumatının derecesini ve alınacak tedbirlerin neler olduğunun açıklanmasını istemiştir. Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa bu konuya ilişkin açıklamalarında, meşrutiyetin ilanı ertesinde faaliyetlerine son veren çetelerin silahlarını hükümete teslim etmediklerini ve kadrolarını muhafaza ettiklerini belirtmiş, hükümetin ise bu çeteleri takiple görevli askeri birlikleri kıtalarına iade ettiğini ve çetelerin faaliyetlerinin artmasının nedeninin bu olduğunu söylemiştir.³⁵⁷

Üsküp Mebusu Necip Draga Bey, çete faaliyetlerini önlemek için alınması gereken tedbirlere dair bir kanun lahiyası düzenlenmesini ve Meclise sunulmasını önermiştir. Necip Draga Bey yaptığı konuşmasında mesele aslında pek mühimdir ve pek eski bir meseledir. Asıl mevzu iki mesele üzerine bina ediliyor. Birisi bugün Rumeli de Rum, Sırp ve Bulgar eşkıya çetelerinin tarihi hususudur. Diğeri de bu üç kilisenin arasındaki anlaşmazlıkların mevcudiyetidir. İş şu iki meselenin faslından ibarettir. Bulgar, Rum ve Sırp çetelerinin tarihi epeyce eskidir. Tarihsel olarak oluşum aşamalarından bahsetmeyeceğim. Fakat meselenin çıkış tarihi 1307' den bugüne kadar hükümetimiz tedbir alamamış almak istemişse de durumun müsait olmadığını görmüştür. Bugün çetelerin varlığı en büyük hakikatlerdendir. Bu çeteler son sistem silahlar ile silahlanmış, önümüzde ilk yazda ayaklanacaklarına dair bazı emareler olduğu görülmüştür. Buna karşı hükümetin uygulayacağı tedbirler hakkında Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinden açıklama yapmasını talep etmiştik. Bana kalırsa şimdi bize düşen görev, Nazır Paşa Hazretleri tarafından bu meselenin ortadan kaldırılması için Hükümetin alacağı önlemler ve takip edeceği yolun bilinmesi hususunda bir raporun

³⁵⁶ Ahmad ve Rustow, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler (1908-1918)*, s. 265-267.

³⁵⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 368-373.

hazırlanmasıdır. Benim düşüncem çetelerin idare boşluğundan yararlanarak, Hükümeteşizlikten ileri gelmiş olduklarıdır. Burada dış güçlerinde parmağı olduğuna dair birçok açıklamalar yapıldı bunu tekrar etmeye lüzum görmüyorum. Eğer devlet güçlü bir idare ortaya koyarsa, nitekim Cenabı Haktan onu ümit ediyoruz ve hepimiz elbirliğiyle buna çalışacağız. O hariçteki teşkilatın bir ehemmiyeti kalmayacaktır. Eşkıya çetelerinin ve komitelerinin ortaya çıkışından bugüne kadar ahali, Bulgar olsun, Rum olsun, Sırp olsun, bunların tamamı zarar görmüşler. Büyük çoğunluğu da buna bir netice verilmesini arzu ediyorlar. Fakat yalnız arzuyla bitmiyor. Çünkü komiteler çok iyi düzenlenmiş bu nedenle hükümetin zor duruma düşüğünü, Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri de itiraf ediyorlar. Nitekim diyorlar ki bir mahalde bir katil yakalandığını, bütün köy ahali görüyor, hiç kimse gelip şahitlik etmiyor. O köy ahali acaba toptan komiteye mensup mudur? Sonra bunları hiç kimse cesaret edipte söyleyemez. Çünkü ihbar edenler derhal ya öldürölür ya da idam edilir. Hükümetin vereceği ceza hiçbir vakit idam olmamıştır. Bunun için idamdan korkarak susarlar. Şimdi alışılmış kurallarla bunun önünü almanın mümkün olmadığını tamamıyla Nazır Paşa Hazretleri söylediler. Gelişi güzel hazırlanan kanunlarla önü alınmayan eşkıyanın önünün alınması için, neler yapılması gerektiği ve nasıl başarılı olunacağına dair kendilerinden kanun isteriz. O kanun yalnız Rumeli'ye değil, bütün Osmanlı Devleti'nde böyle eşkıya çeteleri ortaya çıkması halinde işe yarasın. Eşkıya çetesi hakkında her vakit Kanunu Ceza kâfidir. Fakat böylesi siyasi bir kanunun oluşturulması gerekiyor. Meclis-i Mebusana versinler, bizler oluştururuz. Bizim Bulgar, Rum ve Sırp vatandaşlarımızın tamamı bu kürsüden kendilerini müdafaa etme hakları vardır. Bu haklarını Osmanlı birliğine katkı sağlama konusunda kullanırlarsa Osmanlı Hükümeti adına burada bulunan Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin bütün dikkatlerini buraya vermesini Heyeti Umumiyyeden rica ederim. Arz ettiğim gibi, bir defa, eşkıya çeteleri mevcuttur. Bunun önü alınması neye bağlı ise ona dair bir kanunun yapılarak Meclise verilmesini teklif ediyorum. Her şeyden evvel, Rumeli de bir kuvvetin bulunmasını gerekli görüyorum demiştir.³⁵⁸ Necip Draga Bey'in konuşmasında bu meselenin kaynağına inilmesi, öncelikle adaletin sağlanması ve adaleti uygulayacak yetenekte memurların görevlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

³⁵⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 430-432.

Makedonya Meselesinin tartışıldığı diğer oturumların birinde İpek mebusu Hafız İbrahim Efendi, Kosova ahalisinin hükümetten adalet, istikamet, maarif ve icraat beklediğini, hükümet icraata devam ettikçe Dahiliye Nezaretine itimat edeceklerini açıklamıştır.³⁵⁹

Bir diğer Arnavut kökenli Üsküp mebusu Hoca Said Efendi Makedonya Meselesinde parlamentoda yaptığı konuşmada Osmanlı birliği altında yaşayanlar adına konuşan arkadaşlarımız hislerini katarak konuşmuşlardır. Fakat bir hakikat vardır ki büsbütün mebuslar yalnız mensup oldukları sancak değil, bütün bir milletin vekili olmaları dolayısıyla hükümetin Rumeli’de var olduğunun kabul edilmesidir. Osmanlı hükümetinin bölgede var olduğu ve yaptıkları insanların hafızasından ve gazetelerde de yazılanlarla unutmayacaktır. Zannederim ki 1903 yılından beri Vilâyâtı Selâsede uygulanan icraat memleketin hiçbir köşesinde bu denli itinayla uygulanmamıştır. Bu durumu da bütün dünya gazetelerinde çıkan yazılar ve söylemleriyle onaylamışlardır. Fakat biz onları da bırakalım, diyelim ki hiç hükümet yoktur, 11 Temmuz’a kadar, madem ki Rumeli’deki Vilâyâtı Selâse arkadaşlarımız, bizim gibi bir adalet görmek istediler, bizim gibi Avrupa ahengi idaresine iştirak edecek bir Meşrutiyet hevesinde, arzusunda bulundular. 11 Temmuz’dan beri düşündüklerini hayata geçirme adına hiçbir girişimde bulunmamışlar, düşüncelerini destekleyecek tezler ortaya koyamamışlardır. Onlar da bütün Osmanlıya bağlı milletler gibi İslamlar gibi, Türkler gibi vücuda getirilen yeni düzenin tesisine çalışmalıydılar. Bundan anlıyoruz ki, ortaya çıkan girişimlerin bölgede hükümetin uygulamalarıyla alakası yoktur. Üç gün evvel, burada bir mebus efendinin ifade ettiği hakikat üzere civar hükümetlerin ve bilhassa Sofya, Bulgar, Atina şehirlerinin Memalik-i Osmaniye’ye yürüttükleri düşmanca tavrın bir ürünüdür olduğunu söylemiştir.³⁶⁰

4.3.2.6. Makedonya Sorununda Türk Mebuslarının Tutumları

Türk mebuslarının büyük bir kısmı Jön Türk ideolojisine dahildi ve iki fırkaya bölünmüşlerdi. Başlangıçta İTC yaklaşık 160 sandalye ile parlamentoda çoğunluğa

³⁵⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 436-437.

³⁶⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 440-442.

sahipken Ahrar Fırkası az sayıda mebus ile temsil ediliyordu. Makedonya’da süren silahlı hareketle ilişkili ve Türk olarak kabul edilen mebusların tamamı, devletin gücünü göstermesi ve gerekli önlemler vasıtasıyla çeteleri yok etmesi gerektiğini savundular. Eğer yürürlükteki kanunlar bunun için yeterli değilse, Dahiliye Nazırı bir taslak hazırlamalı, bunu parlamentoya sunmalı ve böylece özel bir kanun çıkarılabilmeliydi. Artık “istibdat” olmadığından, ülke meşruti bir hükümetle idare edildiğinden, artık çetelerin cürümleri için herhangi bir bahana mevcut olamazdı. Ayrıca Avrupa, eski dönemlerin aksine, Osmanlı Hükümetinin tarafında bulunmaktaydı. Bu yüzden çetelere karşı kararlı bir mücadele Avrupa’dan gelecek bir müdahaleye neden olmazdı. Bazı Türk mebusları, askeri önlemlerin gerekliliği yanında, ulusal çatışmaların nihai bir şekilde sona erdirilmesi için değişik halk gurupları arasında Osmanlılık düşüncesinin desteklenmesi gerekliliğine de dikkat çektiler. Buna tek itiraz, Arnavut mebusu İsmail Kemal Bey’den geldi. Buna tek itiraz, Arnavut mebusu İsmail Kemal Bey’den (Berat) geldi. İsmail Kemal Bey, Makedonya için alınacak özel önlemlerin Avrupa’dan gelecek bir müdahaleye de zemin hazırlayacağına işaret ederek esas meseleye hiç girilmediğini ve değerlere olan bağlılığın tahrip edilmeye çalışıldığını söylemiştir. Osmanlıyla ilgili her şeyden bahsedildiği fakat esası maddeye hiç girilmediğini, kilise meselesinin ne demek olduğunu hala kimsenin anlayamadığını vurgulamıştır. Ve meselenin halli için ne gibi tedbirler alındığının bilinmediğini söylemiştir. Kendisinin hazırlamış olduğu kararnameyi sunmasının en önemli gerekçesi ise Kanun-i Esasinin oluşturduğu Osmanlılık düşüncesinin ortadan kaldırılmasına yönelik teşebbüsleri önlemek amacı taşıdığını açıklamıştır. Burada Osmanlılık düşüncesine karşı farklı milletlerin meydana getireceği durumlar Avrupa’nın müdahalesini de beraberinde getirecektir demiştir.³⁶¹

Kilise sorunu hakkında, istisnasız tüm mebuslar, meşruti anayasa tarafından güvence altına alınan vicdan özgürlüğünü savundular ve böylece Bulgarların ve Ulahların bu konudaki ortak bakış açısını desteklediler. Ayrıca Türkler kilise sorununa çözüm arayacak bir komisyonun oluşturulmasını talep ettiler. Bu düşünceleri de Ermeni kökenli Erzurum mebusu Vartkes Efendi tarafından desteklendi. Böylece,

³⁶¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 454-455.

Rum mebusları eski düzenin muhafaza edilmesine dair talepleri dolayısıyla parlamentoda yalnız kaldılar.³⁶²

Türk mebusları Rum, Bulgar ve Ulah mebusları arasındaki anlaşmazlık ve tartışma karşısındaki tutumlarına gelince esasen parlamentoda böyle bir tartışmaya girmeyi reddediyor ve bu yüzden tartışmayı başlatan Rum tarafını eleştiriyorlardı. Rum mebusları daha sık söz aldıklarından, Ulah ve Bulgar tarafına ağır suçlamalar yaptıklarından bazı Türk mebusları kendilerini bu suçlamalara yanıt vermek zorunda hissettiler. Onlar Rumların iddiasının aksine, Rum milis hareketinin, Bulgar silahlı hareketinin hedefleri gibi, Osmanlı Devleti için aynı şekilde zararlı olan hedefler götüğünü ileri sürdüler. Hatta mebusların bazıları daha da ileri gitti ve Ulah tarafını savundu. Örneğin, Ahrar Fırkası'ndan olan Bolu mebusu Habib Bey, Rum mebuslarının iddiasının aksine Ulahların eski bir halk olduklarını ve Roma askerlerinin soyundan geldiklerini söyledi. Ama Ulahlar, Yunanistan'ın uyguladığı politikalar vasıtasıyla okullar vs. Grekleştirilmişlerdi. Özellikle Manastır'da çocukları Rum okullarına giden ama yaşlı nesilleri sadece Ulahça konuşan ve Yunanca bilmeyen çok sayıda aile vardı. Yani Ulahların varlığını hiç kimse inkâr edemezdi. Bunlar okullar açmakla milliyetlerini yeniden inşa etmeye çalışmaktaydılar. Ama Rum yurttaşlar tüm güçleriyle onları engelliyorlardı. Ayrıca Ulahlar tüm güçleriyle Jön Türk hareketine katılmışlardı. Ulahların kendi özel hedefleri yoktu. Gerçekte en cüretkâr hedefe Rumlar sahipti. Bu bölgeleri Yunanistan'ın alabilmesi için Ulahları ve Bulgarları Grekleştirmeye uğraşıyorlardı. Habib Bey aynı şekilde Bulgar-Makedon Partisini de savundu. Ona göre Sandanistler saf "Osmanlı"ydılar ve her zaman böyle kalacaklardı. Bu partinin nüfuzu artmalıydı ve tüm Osmanlı Bulgarları Türklerle birleşmeliydi. Diğer grup İMDÖ'nün sağcıları Sandanistlerden çok farklı değildi. Onlar da çok sayıda toplantı yapmış ve Osmanlı birliği üzerine tartışmışlardı. Aslında parlamentodaki Türk mebusları, değişik milliyetler arasında bir denge sağlamaya çalışıyorlardı. Bunu da bir tarafın özellikle kötülenmesine müsaade etmeyerek yapıyorlardı.³⁶³

³⁶² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 418-419.

³⁶³ Türk mebusların konuşmaları için bkz. *MMZC*, age.: Abdullah Azmi Efendi/Kütahya-İTC, s. 372-373; Mustafa Asım Efendi/İstanbul-İTC, s. 378-379; Mehmed Ali Bey/Samsun-bağ., s. 379-380;

Türk Kökenli mebuslardan Rahmi Bey (Selanik) parlamentoda Makedonya Sorunu için Makedonya’da ortaya çıkan çeteler yahut Vilâyâtı Selâsede yalnız o şeyi iyice düşünmeliyiz ki, Sofya Sofya dedik ve halan Sofya diyoruz ve o da Sofya Bulgaristan’da bulunuyor. Hindistan Hindistan derler. Hindistan olmakla beraber İngiltere’nin idaresi altında bulunmaktadır. Biz onu muhafaza ettikçe onun sahibiyiz, dünya ne derse desin. Vilâyâtı Selâsede ortaya çıkan çeteler birtakım siyasi düşünceler neticesinde ortaya atıldılar. Bunların çıkış yeri Bulgaristan’dır. Yani Bulgaristan çeteleridir. Bulgar çeteleri ve diğerleri buradan beslenmektedir. Sermayeleri uzaktan geldi. Silahları, cephanesi filanı her şey oradan geldi ve bunların talimatı da oradan geldi. Daha sonra bunlar arasında paylaşım sorunu çıkmıştır, bu nedenle iki kısma ayrıldılar. Bizim o zaman ki idaremiz zalimce bir iradeydi. Hükümetin o tarzı idaresini alkışlayan, tasvip eden hiçbir hükümet bugün yaşayamaz. Bulgarların iç yüzünden başka, idareyi zalimce bulup bundan şikayet ederek oluşturulan bu hareketleri bazıları hoşlarına gittiği için alkışladılar ve destek oldular. Bulgarlar arasından pek çok kişiler çıktı ve Berlin Antlaşmasının bu husus hakkında mevcut bir maddeden istifade ederek bu meseleye müdahalenin haklı olduğunu iddia ettiler ve müdahaleye başladılar... Nazır Paşa Hazretlerinin demin buyurdıkları gibi, İttihat ve Terakki Cemiyetinin son zamanda icraata başladığı dönemde bu çeteler durmuşlardı. Yani, faaliyet göstermiyorlardı. Sebebi ise bunların neticeyi anladıklarından ve Meşrutiyete aşık olduklarından değildir. Bunlar meselenin ne olduğunu bilemediklerindedir. Çünkü bir taraftan Bulgar çeteleri, bir taraftan Rum çeteleri, Vilâyâtı Selâsede, her yerde işgale heves etmişlerdir. Halkı zor duruma düşürüp bezdirmişlerdi. Herkesten ziyade kendileri de Türklerin tahammülüne hayretle bakmaya başlamışlardır. Rum çeteleri mi, yoksa Bulgar çeteleri mi görünür olacaklar, kendilerince bilinmediğinden ve hangi cihete bu çete nereye sığınırsa sığınsın sonunun mahvolacağını bildiğinden, çetelerin faaliyetleri kesilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin fedailerine kollarını açmışlardır. Avrupa’ya öteden beri iddia ettikleri cihetle, bilfiil bunun semeresini göstermek üzere yani kendilerini Meşrutiyeti İdareyi elde etmiş ve istibdattan usanmış, bunu ispat

Rıza Paşa/Karahisar-ı Sahib-İTC, s. 386-388; Ömer Fevzi Efendi/Bursa-bağ, s. 398; Osman Fevzi Efendi/Erzurum, s. 403; Fuat Bey Trablusşam (Suriye)-İTC, s. 419-421; Habib Bey/Bolu- FA (Fıkra-i Ahrar), s. 425-428; Yusuf Kemal Bey/Sinop-İTC, s. 438-439; Ahmed Nesimi Bey/İstanbul-İTC, s. 439-440; Abdullah Bey/Canik-bağ, s. 442-443; Hacı Hasan Fehmi Efendi/Sinop-İTC, s. 446-447; İsmail Mahir Efendi/Kastamonu-İTC, s. 447; Hattatzaade İsmail Paşa/Tokat-bağ, s. 448.

etmek üzere hükümete sığındılar. Fakat bunların fikirleri yalnız şehirlere girmek ve daha önce dağlarda yaptıklarını akıllarında tutarak, barış ve sükût içerisinde ve meşrutiyetle idare olunan bir hükümetin üyesi olarak yaşamaya başladılar. Fakat silahlarını teslim etmediler. Saklamak istediklerini bildirdiler. Hükümetin zorla bunların silahlarını toplamaya kalkışması, pek büyük bir hata olur bence. Çünkü ilanı Meşrutiyet, yani inkılap günü Selanik’e Bulgar, Rum vb. beyinde evvelkinden yüz kat fazla bir surette sorun çıkmış olurdu. Bunların saklamak istedikleri yadigarları Hükümet muhafaza etti. Müsaade etti. Tesadüf olunacak taraf var ki, o günden itibaren askerin dinlenmesi için bölgeden çekilmesiyle jandarmaların ve zabitanın evvel ki kadar faal hareket etmemesinden istifade eden Bulgarlar, Vilâyâtı Selâsede olduğu gibi vatanımızın başka köşelerinde de şu hürriyetten istifade ederek daha öncekinden kat kat fazla silah koymuş, her taraf bombalarla dolmuştur. Bunu zannederim kimse inkâr etmez. Çünkü Hükümetimizin bundan haberi olması zaruridir. Bunu neye atfetmek lazım geleceğini pek iyi takdir edebilirsiniz. Herkes ne derse desin, yalnız şu bir gerçektir ki, Meşrutiyete dört elle sarılmış bir unsur, Meşrutî İdarenin, Kanun-i Esasinin meydana getirdiği hürriyetten yararlanarak devletin geleceğini düşünmek lazımdır. Artık silah zoruyla, beride silah depolarının teşkilini artık düşünmemeliyiz. Bizde şimdi bir meşrutiyet idaremiz var ve bir idare idealimiz var. Avrupa’nın nazarında evvelce başka idik, şimdi başka türlüyüz. Daha önce hakikaten hükümetten fazlasıyla rahatsız olan, en ziyade zarar görmüş olan İslamlar, Türkler idi. Fakat kimden kime şikâyet edeceklerdi? Bugün adil bir Hükümetimiz var, Avrupa bizi alkışlıyor. Vaktiyle icra edemediğimiz, meydana getiremediğimiz, uygulayamadığımız kanunları biz bugün yaparız demiştir.³⁶⁴

Özellikle parlamentoda Jön Türk düşüncelerinden gelen mebuslar eski düzenin tamamen karşısındaydılar. Laik bir düzenin ve yaşamın getirdiklerini savunuyorlardı. Parlamentodaki bu tartışmada özellikle Ahrar Fırkası destekçisi olan Rıza Tevfik Bey’in konuşmalarında bu açıkça görülmektedir. Rıza Tevfik Bey konuşmasında Rum mebusu Aristidi Paşanın kilise sorununu “şer-i şerife” (şeriata) göre çözülmesi gerektiğine dair söylemine şöyle tepki göstererek bu mesele dini bir mesele değildir. Olsaydı kabul etmezdik. Burada, hamdolsun, arkadaşlarımız, döne dolaşa, konuyu

³⁶⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 1, s. 389-392.

oraya bağladılar. Bendeniz her zaman söylediğim gibi, Dahiliye Nazırı Paşa hazretlerinin yaptığı açıklamaları tamamıyla kâfi görürüm. Zaten bu ana kadar bu meselelerin daha ziyade ateş almasına, alevlenmesine mâni olmak gibi azim bir hizmeti vardır. Biz onu takdir ederiz. Kim isterse ispat edebilirim. Şimdi ötede beride ihtilal var, gürültü var, cinayet var, bu cinayetler alışılmış cinayetler değildir. Siyasi entrikalarla münasebeti vardır deniliyor. Peki efendim ben bunu dünden beri düşünün düşünün gayet kolay bir yol buldum. Cinayetin önünü en evvel almak için, cinayeti işleyen, muhterem efendiler, baltayı, tüfeği elden bırakmalı. Yoksa onlar ıslahat arzusunda bulunan ve tamamen bütün gücü ile hizmet etmek isteyen ve bizim genel olarak alkışlar içinde emniyetimizi kazanmış olan Hükümete, icraatları sırasında ayağının altına karpuz kabuğu koyarak, ayağını çeldiriyorlarsa, bir taraftan da ıslahat isterlerse demek ki köşe kapmaca oynuyorlar. Biz ortada ebedi dolaşıyoruz, sersem oluyoruz. İşte açık söyleyelim, ortaoyunu oynamayalım, anlaşıldı mı efendim? Bu meselede katıyen ırk ve lisans meselesi vardır. Ben Hükümetin kuvvetli olması taraftarıyım, başka çare yoktur. Biz orada istiyoruz ki Hükümetin elinde vasıta olan 3-5 kırık dökük jandarmayı ve yahut birkaç, 5-10 fırka yahut ufak manga askeri dağıtmak istiyoruz ve dağıttığımızdan dolayı da asayiş yoktur. Niçin orada asayiş yoktur diye tekrar tekrar Dahiliye Nazırını sıkıştırıp, üç gündür sıkıntıya sokuyoruz. Peki ama, bu vasıta ile olur. Askerimiz ile ilgili ve harbiye bütçesiyle alakalı meclise gelecek düzenlemelere karşı çıkan olursa yazıklar olsun. Başka çare yoktur. Askerimizin sayısını artırmalı, lafla adalet olmaz, sana karşı zulmeden, senden kuvvetli görünen birtakım düşmanlara karşı öyle adalet hayaliye ile iş bitmez efendiler, askerimizi ıslah etmeliyiz, ben her zaman yalın ayak gezmeye razı olurum, onları yukarıdan aşağıya donatalım. Zabıtamızın olmadığı yerde, asker ona zahir olduğu gibi, yine de zahir olsun. Bu mesele İttihat ve Terakki Cemiyetine, ki her zaman en adi bir hizmetkar olmak üzere söylerim. Ben size hakikatı arz edeyim mi? Asıl meseleye gelelim. Mesele nedir? Dini mesele değildir, dini mesele olaydı bunun için bir çare daha söyleyecektim, pek tuhaf ama, zannederim hoşunuza gidecek. Belle, balta ile birbirini kesen ve bilmem cinayet eden ve kendi milletine zulmeden bir takım cani komitecilerin duası kaç para eder Cenabı Hakkın indinde duayı men etmeli bitti! En kolayı bu; fakat bu mesele öyle değildir. Bu mesele ırk meselesidir efendim ve burada nutukların en incisi addettiğim Aristidi Paşa'nın nutukları ki, orada ufacık bir nokta var, bütün bütün gözlerden kaçmış olmamak üzere onu da arz edeceğim. Şimdi, Aristidi Paşa Hazretleri

gayet nazik, gayet itiraf dolu bir açıklamada bulunduktan sonra bu meseleyi Şer'i Şerif halledebilir. Bundan maksat ne düşündüm. Şer'i Şerifi hiçbir zaman bu işe karıştırmayan Rum Patrikhanesinin bu sefer Şer'i Şerife etmesi doğru değildir. Şer'i Şerifin bu meselede işi yoktur, siyaset meselesidir. Irk meselesi ile lisans meselesi var bunu halletmeliyiz. Bu, ırk meselesiyle lisans meselesinin aslı da gelir. Ortodoksluk meselesi ile toplu bulunur. Yalnız bir yanlışlık vardır ki, Ortodoksluk, Rumluktan ibaret diye bir fikir ortaya atıldı, ben buna inanamıyorum, ben zannetmiyorum, gayet bitarafa ne söylediğime kimse şüphe etmesin, bir insan Rum ırkından olur, Ortodoks olur bunu kabul etmezsiniz, fakat o kendisine Ortodoks derse, hangi kuvveti kullanarak, kabul etmeyeceksiniz? Ondan sonra bu, kaba soğan gibi acı meseledir, ondan sonra şu acı meseleyi soya soya bir özüne cücüğüne bakalım, nedir bu cücüğü? Bir adam herhangi millete herhangi kavime mensup olursa olsun, insan kendi Allah'ına, kendi lisanı ile istediği gibi ibadet edemeyecek mi? Peki bugün farz ediniz ki, bir dine mensup olduğu halde, kalktı ertesi günü öbür dine, bu bir emri vicdanidir, bugün medeniyetin ve Kanun-i Esasinin temini tahtındadır. Biz ona karışmayız, isterseniz Rum olur, isterse Ortodoks olur ne olursa olsun bu meseleyi başka türlü halletmek mümkün değildir demıştır.³⁶⁵

4.4. Millet Egemenliğini Sağlamaya Yönelik Anayasa Düzenlemelerinde Balkan Mebusları

1876 Anayasasının bazı maddelerinin 1909 yılında değiştirilmesindeki en önemli amaç millet egemenliğini sağlamaktı. Bunun da yolu milletin temsilcilerinin bulunduğu Meclis-i Mebusanı ön plana çıkartmak, padişah ve onun temsilcilerinin bulunduğu Ayan meclisinin yetkilerini kısıtlamaktan geçmekteydi.

Meclis Başkanı Meclis-i Mebusan'ın 11 Ocak 1909 tarihli 9. toplantısında Kanun-i Esasinin değiştirilmesine yönelik üç teklifin verildiğini açıklamıştır. 12 Ocak'ta üç tekliften sadece İstanbul Mebusu Feraci Efendi'nin teklifi okunmuştur. Feraci Efendi'nin teklifine göre Kanun-i Esasi'nin değiştirilmesinin sebebi, millet hakimiyetine ve meşrutiyete uymayacak bazı maddelerin Kanun-i Esasi'de bulunduğu

³⁶⁵ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 2, s. 451-452.

ve bunların değiştirilmesi olarak açıklanmıştır. Bu meclis millet hakimiyetine ve meşrutiyete tamamen vakıftır. Millet egemenliğine uymayan maddelerin değiştirilmesini padişah da onaylamış, meclisi açış konuşmasında devlet ve milletin kurtarıcısının önce Allah, sonra millet ve Meclis-i Mebusan olduğunu söylemiştir.

Feraci Efendi'nin vermiş olduğu kanun teklifi üç temel konu üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi Heyet-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olmasıdır. İkincisi Ayanın seçim ve tayininin millet hakimiyetine göre yapılması ve üçüncüsü de Osmanlıların medeni haklarının ve kişisel hürriyetlerinin hangi taraftan olursa olsun, saldırıdan korunması ile ilgilidir. Mecliste yapılan değerlendirmeler sonucunda kanun teklifi kabul edilmiştir. Feraci Efendi'nin teklifinin kabulü ile sıra Kanun-i Esasi'nin değiştirilmesini inceleyecek encümenin kurulmasına gelmiştir. Mecliste kurulacak encümenin üye sayısı konusunda tartışmalar yaşanmış, üye sayısının 25 olması istenirken nizamnamenin bu sayıyı 15 ile sınırlandırdığı söylenmiştir. Ancak anayasa değişikliklerinin önemli olması nedeniyle üye sayısı yeterli görülmemiş ve bu sayı Üsküp mebusu Sait Efendi'nin teklifi ile 30 olarak belirlenmiştir.

4.4.1 Osmanlı Devlet Yapısıyla İlgili Yasal Düzenlemeler

Anayasa maddelerinin görüşülmesine 3 Mayıs 1909 tarihinde başlandı. İlk görüşmeler Osmanlı Devlet yapısıyla ilgili hükümlerin tartışılması hususunda olmuştur. Bu görüşmelerde anayasanın geneli hakkında tartışma yaşanmamıştır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün kanun güvencesi altına alınmasıyla ilgili olan anayasanın 1. maddesinin görüşülmesine maddenin okunması ile başlanmıştır. Encümenin bu maddenin yerine; “Memalik-i Osmaniye'nin taksimat ve hududu idariye teşkilat-ı esasiyesi, kanun-ı mahsus ile tayin olunup, işbu taksimat ve hududun tebdil ve tağyiri dahi kanun-ı mahsus ile olabilir.” şeklinde yeni bir düzenleme getirmiştir. Ancak bu maddenin okunması ile anayasa değişikliğine ilk itiraz Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey'den gelmiştir. Mustafa Arif Bey, encümenin yeni bir kanun yapmak için değil, kanun değişikliğine memur edildiğini söyleyerek bu maddeye itiraz etmiştir. Bu itirazı Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey tarafından dikkate alınmış ve toplantıda sadece değişikliklerin ele alınacağı belirtilmiştir. Bu açıklamaya rağmen,

encümenin hazırladığı Kanun-i Esasinin 1. maddesi yerine geçecek yeni düzenleme kabul edilmiştir.³⁶⁶

4.4.2. Padişah Yetkilerinin Kısıtlanması (7. Madde) ile ilgili Yasal Düzenlemeler

Millet hakimiyetinin sağlanması yönünde atılan en önemli adım; padişah yetkilerinin kısıtlanması ile ilgili 7. madde üzerindeki tartışmalar olmuştur. Encümen Kanun-i Esasi'nin 7. maddesinde padişaha kabineyi kurmak için tanınan yetkiye kısıtlama getirmiştir. Anayasaya göre padişah tüm kabineyi belirlerken yeni düzenleme ile sadece sadrazam ve şeyhülislamı belirleyecektir. Diğer nazırları sadrazam atayacaktır. Padişahın sadece sadrazamı seçer hale getirilmesi, yetkileri açısından eskiye oranla fazla bir öneminin kalmamasına yol açmıştır. Ayrıca kabinenin meclisten güvenoyu alması şartı getirilmiştir. Padişahın barış anlaşması imzalama yetkisi devam etmekle birlikte, bu anlaşmaların meclisin onayından geçme şartı getirilmiştir.³⁶⁷ Genel af ilanında da meclisin onayı şart koşulmuştur. Padişaha her konuda kanun teklif etme yetkisi tanınmıştır. Meclisi açma kapama yetkileri yine padişaha ait olmak üzere meclisin zamanında açılması hükmü getirilmiştir. Padişahın meclisi feshi zorlaştırılmıştır. Encümenin yaptığı tadile göre Meclis-i Mebusan padişaha bağlı olmaktan çıkarılmıştır. Buna rağmen, devletin yürütme ve yasama organları arasında bir eşitlik ve çalışma birliğini mümkün kılmak amacıyla, yürütme organları (Padişah ve Hükümet) yasama faaliyetinden tamamen uzak, yasama karşısında eli kolu bağlı bir durumda değildir. Padişahın meclisi fesih hakkı yine vardır. Ancak bu hak 1876 Anayasasının uğradığı akıbet nedeniyle sınırlı bir tarzda verilmiştir.³⁶⁸

7. maddenin görüşülmesi sırasında maddeye bazı ekleme ve çıkarmalar yapılması konusunda tartışmalar yapılmıştır. Menteşe mebusu Halil Bey'in savaşa karar verme yetkisinin padişaha değil meclise ait olmasına dair isteğine Kırkkilise

³⁶⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 3, s.166.

³⁶⁷ Cemil Koçak, "Meşrutiyette Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan", *TCTA*, c. IV, İstanbul, 1985, s.967.

³⁶⁸ Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, s. 134-135.

Mebusu Emrullah Efendi, meclisin toplanmasının zaman alacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.³⁶⁹ Serfice Mebusu Boşo Efendi'de 7. madde hakkında mecliste uzun bir konuşma yapmıştır. Sözlerine “Bendeniz bakıyorum ki bu maddeyi bir an evvel gözden geçirmek istiyoruz” diyerek başlamıştır. Boşo Efendi mebusların maddenin bir an önce geçmesi için acele ettiklerini söylemektedir. Boşo Efendi'nin sözleri bir gerçeğin ifadesidir. Mebuslar anayasa düzenlemelerinin bir an önce görüşülüp yasallaşmasını istemektedirler. Mecliste yapılan görüşmelerde padişahın yetkilerinin arttırılması yönünde tekliflerin de olduğu görülmüştür. Bu tür tekliflerin gerekçesi de meşrutiyetle yönetilen tüm devletlerde var olmasıdır. Boşo Efendi de padişahın sadrazamı azletme yetkisinin olmasını teklif etmiştir. Ona göre padişahın bu yetkisi herhangi bir meşruti devletin anayasasında vardır. Bizde olmaması halinde padişah, padişahlık yapamayacak gölge gibi kalacaktır. Boşo Efendi'nin bu teklifi mecliste şiddetli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Erzurum Mebusu Varteks Efendi, şiddetle itiraz ederek, bu meselenin daha önce görüşüldüğü ve ret edildiğini bu nedenle yeniden görüşülemeyeceğini söylemiştir. Bu konuda tartışmalar olması üzerine meclis başkanı konunun oya sunulmasını teklif etmiştir. Yapılan oylama sonucunda Boşo Efendi'nin teklifi 111 kabul 52 ret oyuna karşın 2/3 çoğunluk olmadığından kabul edilmemiştir.³⁷⁰

7. maddenin ikinci görüşmesine 8 Haziran 1909 tarihinde devam edilmiştir. Toplantıda Üsküp Mebusu Sait Bey, Boşo Efendi'nin teklifi konusunda konuşarak II. Abdülhamid'in Kâmil Paşa Hükümeti zamanında Harbiye ve Bahriye nazırlarını kendisinin ataması üzerine “Meşrutiyete büyük, ehemmiyetli bir darbe” vurulduğunu belirtilerek bir tedbir olarak bu hükmün ilave edildiğini söylemiştir. Şimdi ise padişahın değiştiği bu nedenle azil meselesinin padişaha yeniden verilmeye çalışıldığını söyleyerek “...eğer hükümdar tebeddül etti diyerek bunu nazarı itibara almazsak, Kanun-i Esasi de tadil etmemiz icap eder” demiştir.³⁷¹

³⁶⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 3, s. 183.

³⁷⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 4, s. 173-174.

³⁷¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 3, s. 184-185.

4.4.3. Kanun-i Esaside Ayan Meclisi ile ilgili Düzenlemeler

Meclisin 12 Mayıs 1909 tarihli toplantısında anayasa değişiklikleri içinde en fazla görüşme konusu olan Heyet-i Ayan ile ilgili düzenlemeler olmuştur. Encümenin Ayan Meclisi ile ilgili düzenlemelerinde amaç millet egemenliğinin sağlanmasıdır. Mecliste yapılan oturumlarda, mebuslar Ayan Meclisinin padişahın tayini ile gelmesi nedeniyle millet egemenliğini temsil etmediğini söylemişlerdir. Ayan Meclisi'nin tayini ile ilgili olan Kanun-i Esasi'nin 60. maddesi, Ayan üyelerinin, Meclis-i Mebusan üye sayısının 1/3'ünü geçmemek üzere padişahın atanmasını öngörmektedir.³⁷²

Encümenin yaptığı yeni düzenleme maddeyi tamamen değiştirmiştir. Encümen Ayanın sayısını 45 ile sınırlamış, atanmasında da seçim usulünü kabul etmiştir. Seçimle belirlenecek Ayan Meclisi'nin 1/3'ünü padişah, geriye kalan 2/3'ünü de Meclis-i Mebusan belirleyecektir.

Siroz Mebusu Hristo Dalçef Efendi mecliste konu hakkında yaptığı konuşmada Ayanı padişahın seçmesine karşı çıkmıştır. Encümenin tadil yapılırken milli egemenliği göz önünde bulundurduğunu açıkladığını oysa yapılan düzenleme ile milli egemenliğin sağlanmadığını ifade etmiştir. Hakimiyet-i Milliye'nin sağlanması için Ayanın doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi gerektiğini belirtmiş, “Eğer Heyet-i Ayan üyelerinin sülüsü tarafı padişahiden intihap edecek olursa, bittabi Hakimiyet-i Milliye tezahür etmez, Hakimiyet-i Milliye kaidesi tamamen muhafaza edilmiş olmaz.” diyerek Ayanın belli bir miktarını padişahın seçmesine itiraz etmiştir. Dalçef Efendi Ayanın sayısının fazlalığından da yakınmıştır. Osmanlı toplumunun Anasır-ı Muhtelif'e den oluştuğunu bu unsurların tamamının temsilinin Ayan sayısının ancak 90 olması halinde mümkün olacağını söylemiştir. Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey, encümenin bütçeyi gerekçe göstererek Ayan sayısını azaltmasına itirazla, “Devletin bir hakimiyeti, Hakimiyet-i Milliyeyi böyle temsil etmek lazım geleceği bir sırada böyle 75.000 kuruş gibi ehemmiyetsiz meblağın hiç ehemmiyeti kalmaz” demiştir. Ona göre Ayanın sayısı daha fazla olmalıdır. Ayanın sayısı 100.000 kişiye 1 üye düşecek şekilde hesaplanmalıdır. İsmail Bey'in bu teklifle Ayanın sayısının

³⁷² Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, ss.10-20.

Mebusanın sayısının yarısı olmasını istemektedir. Çünkü Mebusan Meclisi üyeleri 50.000 Osmanlı erkek vatandaşına 1 mebus düşecek şekilde hesaplanmaktadır. Böylece 100.000 kişiye 1 Ayan üyesi olması demek mebusanın yarısı kadar olması demenin bir başka yollu ifadesidir. Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, Ayanın Mebusanın yaptığı kanunları tenkit edecek olması nedeniyle üye sayısının Mebusanın 1/3 oranında olmasını yeterli görmemiştir.

Teklifler içinde en radikal olanı Serfice Mebusu Boşo Efendiye ait olmaktadır. Boşo Efendi, Ayan Meclisi'nin tamamen kaldırılmasını teklif etmiş, ancak bu teklif kabul görmemiştir. Madde hakkında verilen teklifler birbirlerine benzer hükümler taşımaktadır. Mebuslar teklifleri dinlemedikleri gibi oylamada da ellerini bile kaldırmamıştır. Bu gerçeği Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey, “Bıktı efendim, herkes tekliflerden. Onun için dinlemiyor” diyerek açıklamıştır.³⁷³

4.4.4. Kanun-i Esaside Heyet-i Mebusan İle İlgili Düzenlemeler

Kanun-i Esasi'nin mebus seçilme şartlarını belirleyen 68. maddesinde yer alan “Türkçe bilmeyen” kelimesi encümen tarafından kaldırılmış, yerine “Türkçe okumak yazmak bilmeyen” cümlesi getirilmiştir. Maddedeki son tadil “tabiiyet-i ecnebiye iddiasında bulunan kimseler” tabiri yerine “tabiiyet-i ecnebiye bulunmuş olan kimseler” şeklini almıştır. Kanun-i Esasi Encümeni bu düzenlemeye sebep olarak yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunan kişinin adaylığını zaten ilan etmeyeceği, bu nedenle geçmişte bu iddiada bulunanları kapsamak üzere düzeltildiği belirtilmiştir. Encümenin yaptığı bu düzenleme 12 Mayıs 1909 tarihinde mecliste hiçbir görüşme olmadan kabul edilmiştir. Encümen ilk görüşmesinde aynen kabul edilen düzenlemeyi yeniden değiştirmiş, bazı ilaveler yapmıştır. Buna göre; mebus olamama şartlarına “Alelittlak cinayet, sahtekarlık, sirkat, dolandırıcılık emniyeti suiistimal, yalan yere yemin veya şahadet gibi muhilli iffet ve namus olan ef'alden biri ile mahkûm bulunan” kısmına ilave etmiştir. Maddenin “bunlar mebus olamaz...” diye başlayan son kısmı kaldırılmıştır.³⁷⁴

³⁷³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 3, ss. 350-365

³⁷⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 3, s. 373.

Encümenin yaptığı bu düzenleme meclisin 17 Haziran 1909 tarihinde 95. toplantısında görüşülmüştür. Son düzenleme hakkında konuşan mebuslar maddedeki bazı tabirlerin açık yazılmasını istemişlerdir. Maddeye itiraz eden mebuslar, mebus seçilen kişinin mebusluğunu meclisin onayladığını ifade ile kötü ahlakla tanınan kişilerin mebusluğunun onaylanamayacağını belirtmektedirler. Boşo Efendi, elli bin kişinin seçtiği mebusun kötü ahlak ile tanınmayacağı iddiasıyla bu faslın kaldırılmasını teklif etmiştir. Ona göre elli bin kişinin verdiği oy daha önemlidir. Halkın seçimine saygı göstermek gereklidir. Boşo Efendi demokrasilerde olması gereken bir kuralı hatırlatmıştır. Ancak Boşo Efendi'nin teklifi reddedildiği gibi encümenin yeni düzenlemesi aynen kabul edilmiştir.³⁷⁵ Kanun-i Esasi'nin 79. maddesi mebusların bazı suçlar hariç, meclisin ekseriyetle vereceği karara dayanmadığı sürece tutuklanamayacağı ile ilgilidir. Bu madde de mebusların tutuklanmaları ve yargılanmaları ile ilgili hususlar açıkça belli olmadığından, sadece tutuklanma ve yargılanmadan bahsedilip “takibat-ı adliye” belirtilmediği için encümen bu maddede düzenlemeye gitmiştir. Tadil edilen madde 12 Mayıs'ta mecliste ele alınmıştır. Konu hakkında konuşan Manastır Mebusu Nafi Paşa, mebusların mebusluk sıfatının devam ettiği sürece, Mebusan Meclisi'nin çoğunluğunun kararı olmadıkça tutuklanamayacağı ve hapsedilemeyeceğinin maddeye ilave edilmesi teklifi kabul edilmiştir. Madde yeniden düzenlenmek üzere encümene gönderilmiştir.³⁷⁶ Ancak encümen bu madde de hiçbir değişiklik yapmamıştır. Madde 17 Haziran tarihinde mecliste okunmuş üzerinde hiçbir görüşme olmadan eski haliyle aynen kabul edilmiştir.

4.4.5. Padişaha Hükümeti Azletme Yetkisinin Verilip Verilmemesi Tartışmaları

Kanun-i Esasi'nin 7. maddesinde yapılması istenen düzenleme padişahın hükümeti azletme yetkisi üzerinde olmuştur. Maddenin ikinci görüşmesinde Serfice Mebusu Boşo Efendi'nin bu yöndeki teklifi kabul edilmiştir. Encümen maddeye “icabında vükelanın alelusul azl ve tebdili” kısmını eklemiş, “rütbe-i askeriye ve menasıp tevcih” kısmındaki “askeriye” kısmını kaldırmıştır. Böylece tadil ile

³⁷⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 4, s. 449.

³⁷⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 3, s. 374-379.

padişaha gerekli görüldüğü takdirde kabineyi değiştirme yetkisi verilmiştir.³⁷⁷ Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, kanunların uzun süreli yapıldığını, padişah Mehmed Reşad'dan sonra bir II. Abdülhamid'in daha gelebileceğini ifade ederek, eski 7. maddenin aynen kabulünü teklif etmiştir.

Kanun-i Esasinin 7. maddesi, Kanun-i Esasi tadilleri içinde en fazla görüşülen, üzerinde en fazla düzenlemenin yapıldığı maddedir. Bu nedenle mebuslar aynı maddeyi sık sık görüşmekten usanmışlardır. İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey "Bugün mesele kesilsin, çünkü böyle çıban başı bırakmayalım. Mesele anlaşılın efendim" demiştir. Cahit Bey'e göre padişaha hakk-ı azil verilmesi, milli egemenliğin kendi elleriyle yıkılması demektir. Ona göre padişaha azil hakkı verilmemeliydi. Bu nedenle maddenin reddedilmesini teklif etmiştir. Mecliste yapılan görüşmelerden sonra, tadilin oylanmasına geçildi. 187 mebusun katıldığı oylamada, 83 mebus maddenin aynen kabulü, 104 mebusa padişaha azil yetkisinin verilmesi yönünde oy kullanmıştır. Bu oylama neticesinde padişaha azil yetkisi verilmiştir. Padişahın bu yetkisinin de bulunduğu Kanun-i Esasinin 7. maddesinin tadili okunmuş ve bu haliyle aynen kabul edilmiştir.³⁷⁸

4.5. Kişi Hak ve Hürriyetler İle İlgili Düzenlemelerde Balkan Mebusları

Kanun-i Esasi tadil çalışmalarında kişi hak ve hürriyetleri ile ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden en önemlileri Osmanlı vatandaşlarının özgür olması ve köleliğin yasaklanması, basın ve toplantı hürriyeti ile anadilde eğitim hakkının verilmesidir. Mecliste mebusların özellikle de gayrimüslim mebusların üzerinde en çok durduğu konu anadilde eğitim maddesidir.

4.5.1. Osmanlı Vatandaşlarının Özgür Olması ve Köleliğin Yasaklanması

Osmanlı vatandaşlarının kimsenin hukukuna tecavüz etmemek şartıyla özgür olduğuna dair anayasanın 9. maddesi ile ilgili değişiklik ilk defa 7 Haziran 1909 tarihinde Anayasa düzenlemelerinin ikinci görüşmesi esnasında konuşulmuştur.

³⁷⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Sene 2, Cilt 5, s. 44.

³⁷⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Sene 2, Cilt 5, s. 40-44.

Toplantıda bu madde hakkındaki asıl görüşmenin daha sonra yapılmasına karar verilmiştir. Toplantıda Serfice Mebusu Boşo Efendi Kanun-i Esasi'nin 9. maddesine "Memalik-i Osmaniye'de para ile insan alınıp satılamaz" kısmının eklenmesini teklif etmiştir. Bu teklifle köleliğin yasaklanması istenmiştir. Mecliste yapılan görüşmelerde köleliğin Osmanlı Devleti'nde olmadığı üzerinde durulmuştur. Selanik Mebusu Yorgi Honeus Efendi, Yıldız Sarayında birçok köle olduğunu söylemiştir. Boşo Efendi'nin teklifi vermesinin sebebini, köleliğin birçok devletin anayasalarında yasaklandığını bizim de anayasamızda bu hükmün yer alması olarak açıklamıştır. Mecelle de olduğuna göre Kanun-i Esasi'de de olabilir demiştir. Teklifinde ısrarcı olmamış, kararı meclise bırakmıştır.³⁷⁹ Manastır Mebusu Trayan Naili Efendi cariye konusuna değinmiştir. Görüşmeler maddenin kabulü ve reddi şeklinde devam etmiştir. Teklifin reddini isteyenler Osmanlı Devleti'nde köleliğin olmadığını iddia etmişlerdir. Bir kısmı ise Kanun-i Esaside böyle bir madde olmasından zarar gelmez düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Teklif oya sunulmuş 2/3 oyla reddedilmiştir.³⁸⁰

4.5.2. Basın ve Toplantı Hürriyeti

"Matbuat kanun dairesinde serbesttir" şeklindeki 12. maddeyi encümen incelemiş, matbuat konusunda bir kanun olmaması nedeniyle ileride suiistimal edilebileceğini düşünmüştür. Bu suiistimallere engel olmak amacıyla da maddenin sonuna basının hiçbir şekilde engellenemeyeceğine dair "hiçbir veçhile kablettab teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz" hükmünü eklemiştir.³⁸¹

Madde hakkında konuşan İpek Mebusu Hafız İbrahim Efendi diğer mebuslardan farklı görüşler ortaya atmıştır. İbrahim Efendi matbuatın tamamen serbest olmasına karşı çıkmıştır. Ona göre tadilat hakkındaki münakaşa 1876 olayından ileri gelmektedir. Meşrutiyetin ilanından bir süre sonra matbuatın tahdit edildiğini belirterek, matbuatın tamamen serbest olmasına itiraz etmiştir. Halkın basının serbestliğindeki dereceyi anlamadığını, halkın başına gelen felaketlerinde hep basın yüzünden olduğunu söylemiştir. Vatanın selametini, saadetini arzu ediyorlarsa

³⁷⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 4, S. 200.

³⁸⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 4, s. 224.

³⁸¹ Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köle Ticareti 1840-1890*, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

matbuatı itidal bir elde tutmalarının zorunlu olduğunu belirterek, üç beş kişinin fikirlerini yazması ile insanları aydınlatamayacağını ifade etmiştir. Bu nedenle madde anayasada yer almamalıdır. Hafız İbrahim Efendi'nin sözleri mebuslar tarafından tepkiyle karşılanmış, İbrahim Efendi'nin sözleri sık sık kesilerek konuşmasına izin verilmemiştir.³⁸²

Toplantı hakkı ile ilgili bir düzenlemeyi de yapan komisyon,15. madde olarak hazırladığı taslakta Osmanlılara toplantı hakkı vermekte ve bazı cemiyetleri yasaklamaktadır. Maddenin ilk görüşmesi 3 Mayıs'ta yapılmıştır. Maddedeki cemiyetlerin yasak olması kısmına gayrimüslim mebuslar itiraz etmiş, Manastır Mebusu Pañcedoref Efendi bu ifadenin anlamını sormuştur. Madde hakkında Boşo Efendi'nin verdiği teklif kabul edilmiştir. Boşo Efendi, “ve suret-i hafide müteşekkil cemiyetler” kaydının ilavesini teklif etmiştir. Bu teklif ile gizli cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır. Madde ayrıca “Osmanlılar kanun dairesinde hakk-ı içtimaa maliktir” ibaresinin eklenmesi de kabul edilmiştir.³⁸³ Maddenin ikinci görüşmesi 8 Haziran 1909 tarihinde yapılmıştır. Yeni yapılan düzenlemeye en çok itiraz siyaseten tefrik kısmına olmuştur. Boşo Efendi bu kısmın çıkartılmasını kendi adına değil, “selamet-i vatan” için istediğini söylemiştir. Boşo Efendi, “Biz Anasır-ı Osmaniye'nin ittihadını arzu ettiğimiz bir sırada tefrik kelimesinin reddedilmesi elbette makul bir harekettir.” demiştir. Madde teklifler doğrultusunda düzenlenmek üzere encümene iade edilmiştir. Encümenin düzenlemeleri doğrultusunda madde Kanun-i Esasinin 120. maddesi olarak yasallaşmıştır.³⁸⁴

4.5.3. Anadilde Eğitim Tartışmaları

Kanun-i Esasinin 16. maddesi eğitim dili ile ilgilidir. Gayrimüslim mebuslar bu maddede düzenleme yapılmasını istemişlerdir. Anayasanın 16. maddesi yapılan tadil görüşmelerinde yer almamıştır. Ancak gayrimüslim mebusların bir takriri üzerine 8 Haziran 1909 tarihinde mecliste görüşülmüştür.³⁸⁵ İstanbul Mebusu Kozmide Efendi

³⁸² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 4, s. 203.

³⁸³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 1, Cilt 3, ss. 191-196.

³⁸⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 4, s. 203-205.

³⁸⁵ Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 32.

ve 30 arkadaşının imzasını taşıyan teklifte, maddedeki "...ve milel-i muhtelifenin umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-i talimiyeye halel getirilmeyecektir" hükmünün kaldırılarak yerine "ve milel-i muhtelifenin kadimen mer'i usul-i talimiyelerine halel getirilmemek" hükmünün getirilmesi istenmiştir. Selanik Mebusu Yorgi Honeus Efendi, Osmanlı milletinin çeşitli kavimlerden oluştuğunu ve beş yüz yıldan beri de Türklerle beraber yaşadıklarını söylemiştir. Gayrimüslimlerin Türk egemenliği sayesinde kendi terbiyelerini korudukları gerçeğini ifade etmiştir. Bu durumun hürriyet kabul ettikleri Meşrutiyet devrinde de devam edeceğine inandıklarını belirtmiştir. Honeus Efendi konuşmasında bu teklifin sebebini, gazetelerde çıkan çeşitli milletlerin daha önceki serbestilerinin ellerinden alınacağına dair söylentilere bağlamıştır. Honeus Efendi sözlerine, istibdat devrinde korunan bu usulün "devri hürriyette bu hiçbir vakit ihlal edilmeyecektir. İhlal edilmeyeceğine eminim" diyerek son vermiştir.³⁸⁶

Eğitim dili ile ilgili tartışmalarda Priştine Mebusu Mehmet Emin Efendi, eğitim dilinin ilkokullarda her milletin kendi dilinde, orta ve liselerde ise ortak olması teklifinde bulunmuştur. Bu teklif Varteks Efendinin çok hoşuna gitmiştir. Bu hoşnutluğunu "çok güzel, çok güzel" sözleri ile ifade etmiştir.³⁸⁷

Maddenin yapılma sebebini gazetelerde çıkan yazılara bağlayan Boşo Efendi, gazetelerde eski imtiyazlarının ellerinden alınacağına dair yazıların çıktığını belirtmiştir. Boşo Efendi, eğitim dilinin kendi dillerinde olmasını düşünmekle beraber bunu bir hak olarak görmektedir. Ona göre bu bir haktır. Bununla ilgili bir düzenlemenin anayasada olmaması bile bu hakka engel teşkil etmez. Osmanlı devletinin varlığını sürdürmesi bu hakkın tanınmasına bağlıdır. Boşo Efendi Osmanlı okullarının gelişmesi halinde dil meselesinin olmayacağını söylemiştir. İlkokulu bitiren 4. 000 Ermeni'nin Fransızca öğrenmek amacıyla kendi okullarını tercih etmediğini ve Fransız papaz okullarına gittiğini belirterek, bu okullarda sadece Ermenilerin değil, diğer milletlerden öğrencilerinde olduğunu söylemiştir. Boşo Efendiye göre dil meselesi Osmanlı okullarının kalitesinin artması halinde

³⁸⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 2, Sene 2, Cilt 4, s. 205-207.

³⁸⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 4, s. 208-210.

kendiliğinden çözümlenecektir. Eğitimin kendi dillerinde olmasını savunan Manastır Mebusu Pañçedoref Efendi ise konuşmasına “hepimizin fikri Osmanidir” diyerek başlamıştır. Ülkede birliğin zorlukla değil kolaylık gösterilerek sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre baskı birliğe değil, ayrılığa sebep olmaktadır. Almanlar yıllardır Lehlilere baskı yapmış, bu nedenle de Lehliler benliklerini korumuştur. Osmanlı milletinin meşrutiyet sayesinde birlik olacağını belirten Pañçedoref Efendi, Meşrutiyetten sonra Türk okullarına giden öğrenci sayısının artmasını bu düşüncesine delil olarak göstermiştir. Meşrutiyetin ilanından önce Türk okullarında, örneğin Selanik Hukuk Okulu’nda 10 Bulgar öğrenci varken şimdi bu sayı 46 olmuştur. Bu durum meşrutiyetin ittihadı sağladığının bir göstergesidir. Pañçedoref Efendi, mebusların meclisin açılışında birbirlerini tanımadığını, birbirlerine tuhaf nazarla baktıklarını, şimdi ise birbirlerini sevdiklerini söylemiştir. Pañçedoref Efendi’nin ülkenin her yerinde insanların birbirlerini tanıdıkça seveceklerini söylemesi mebuslar tarafından uzun süre alkışlanmıştır.³⁸⁸

Gayrimüslim mebusların verdiği taktir başlangıçta eğitim dili ile ilgili gibi görünmektedir. Teklif ile amaç, eski ayrıcalıkların korunmasıdır. Kanun-i Esasinin 15. ve 16. maddeleri eğitimin serbest olduğu özel ve genel okulların açılacağı ile ilgilidir. Dini konulara ait eğitim ise kendi dillerinde yapılmaktadır. Yalnız devlet işinde çalışmak için Türkçe bilmek şarttır. Bu nedenle böyle bir teklife gerek yoktur. Zaten teklif mebusların çoğunluğu tarafından de reddedilmiştir.

³⁸⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Sene 2, Cilt 4, s. 211-214.

SONUÇ

Çalışmamıza konu edindiğimiz 1908-1912 Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisinde Balkan Mebuslarının faaliyetleri konusu Osmanlı Balkan coğrafyası ve siyasal yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Balkanlar farklı dinlerin, kültürlerin, uluslararası politikaların, eski ve güncel tarihiyle kadim bir geçmişin hayat alanı olmuştur. Balkan Yarımadası, stratejik açıdan Asya, Afrika ve Avrupa uygarlıklarının kesişme noktasında yer alır ve bu bakımdan uzun bir geçmişi vardır. Bir yandan Karadeniz ve Akdeniz kültür alemlerini, öte yandan Asya ve Avrupa kültür alemlerini birleştiren yegâne toprak parçası olması Balkanların tarih boyunca gelişmesini etkileyen ve diğer sahalardan farklılaştırarak ona kendisine has bir kimlik veren önemli bir faktördür. Dünya Siyasi Haritasında sorunlar yumağı olarak görülen Balkanlar, Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan ve jeopolitik önemi çok fazla olan bir yarımadadır. Günümüzde popüler kültürün kuşattığı Balkanlar Ortodoks-Slav-Rus, Katolik Avrupa ve İslam kültür alemlerinin karşılaştığı ve hayat bulduğu bir sahadır.

Balkan Yarımadası hem fetih açısından hem de diğer bölgelere uzanan bir geçit olarak birçok devletin gözünü diktiği yer olmuştur. Osmanlı'dan önce Balkanları da içine alan büyük medeniyetler kurulmuştur. Avrupa'nın da düşünsel temellerini oluşturan Yunan Medeniyeti, Roma ve Bizans İmparatorlukları bölgede uzun yıllar hüküm sürmüştür. Balkan Yarımadası 6. yüzyıldan başlayarak Türk kavimlerinin gelip yerleştiği bir yurt olmuştur. Osmanlı kaynaklarında Rumeli fütuhatı olarak adlandırılan ve Orhan Bey zamanında başlayan Balkanların fethi Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesinin temel dayanaklarından birisi olmuştur. Osmanlı Devleti evrensel bir devlet olarak Balkanlar da yerleşip gelişmeye önem verdi. Osmanlılar bir Balkan devleti olarak doğdu ve gelişti. Balkanlar üzerine Osmanlı fetihleri başladığında Bölgede istikrarsız Bizans, Sırp ve Macar Devletleri bulunmaktaydı. Bugünkü modern devletlerin temelleri o yıllarda 14. yüzyılda atılmıştı. Bölgede ya bağımsız ya da özerk bir şekilde yer alıyorlardı. Balkanlardaki birçok siyasi örgütlenmenin kısa ömürlü oluşunun nedeni siyasi iktidarın, halkın çoğunluğuyla doğrudan ilişki içinde olan ve

onları kontrol altında bulunduran yerel ileri gelenlerin ellerinde bulunmasıydı. Günümüzde farklı millet ve etnik toplumları ortak paydalarda buluşturan bir Balkan kimliğinden bahsedilirse bunda Balkanlarda hüküm sürmüş geçmişteki büyük uygarlıklarla beraber, 500 yılı geçen Osmanlı-Türk varlığının çok önemli bir katkısı olduğu yadsınamaz. 14. yüzyılda başlayan Balkanlardaki karşılıklı etkileşim Osmanlı Devleti'nin tarihsel hayat çizgisi boyunca özel bir yer tutmuştur. Paradoksal olarak imparatorluğun çöküş sürecini hızlandıran Balkan ulus devletlerinin doğuşunda, batıdan gelen milliyetçilik ideolojisi kadar Osmanlı mirası ortak kültürden beslenen siyasi akımlar etkin olmuştur.

19. yüzyıl Balkan ulusal lider ve düşünürleri kökleri Batı Avrupa'da olan iki siyasi doktrinden etkilenmişti. Kökleri 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesinde olan liberalizm ve temeli 19. yüzyıl tarihselciliği ve romantikliğinde bulunan milliyetçilik. Balkan milliyetçiliğinin temel belirleyici unsuru dil, tarihsel ortaklık ve din olmuştur.

Fransa'da 1789 da başlayan hürriyet devrimi Osmanlı İmparatorluğunda esintilerini 1876 yılında göstermeye başlamış ve meşrutiyet idaresi ilan edilmişti. Meşrutiyet idaresinin getirdiği anayasa padişahın egemenlik haklarına bir kısıtlama getirmenin ötesinde birçok bakımdan olağanüstü geniş yetkilerle donatılmasını sağlamıştı. Padişah yürütme yetkisini tümüyle elinde tutuyor, istediğinde meclisi kapatma ve yeniden seçimlere götürme yetkisine sahipti. Osmanlı Devleti'nde halkın egemenliğinden henüz söz etmek mümkün değildi. Sultan II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'nin kendisine tanıdığı hakları kullanarak 1877-1878 Osmanlı -Rus Savaşını neden göstererek 1878'de Meclis-i Mebusan'ı dağıttı. Kanun-i Esasinin mimarı olan Mithat Paşa'yı kendisine anayasanın 113. Maddesinde tanınan sürgün etme yetkisine dayanarak Taif'e sürdü. Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıl süren saltanatının 30 yılı istibdat dönemi olarak anıldı. Sultan II. Abdülhamid'in istibdat politikaları dışarıda yaşanan gerilemeye çare olmadığı gibi içeride çıkan baskın seslerin susturulmasında güçlü bir enstrüman oldu. Büyük Osmanlı İmparatorluğu emperyalist devletler karşısında sürekli geriliyor toprak kayıplarının önü alınamıyordu. Devlet kurtarılmalıydı. Henüz köklü bir yenilik fikri içermeyen bu düşünce kafalarda yer etmeye başlamıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyetini oluşturan ortam Osmanlı İmparatorluğunu 1838 de ekonomik olarak 1856 da sosyal olarak 1878’de askeri olarak adeta yıkıma götüren olaylar silsilesinin bir sonucu olarak görmek gerekir. 1878-1908 dönemi Osmanlı İmparatorluğundaki toplumsal aydınlanmanın başlangıç ve yerleşme dönemidir. Bu dönem II. Abdülhamid döneminin sonunu getirirken İttihat ve Terakkiyi yaratacaktır. Emperyalist devletler hasta adam Osmanlının mirasını paylaşmak üzere planlar yaparken İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük bir iddia ile tarih sahnesindeki yerini aldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti emperyalistlerin hasta adam dediği Osmanlıyı iyileştirip ayağa kaldıracığım diyor. Emperyalistler hemen İttihat ve Terakkiye düşman olmuşlardır. Çünkü İttihat ve Terakki başarılı olursa Osmanlı Devleti’nin tekrar hayat bulması mümkün olacaktı.

II. Meşrutiyet hareketi tepeden inme bir hareket değildir. Bu hareket gerçek anlamda bir Osmanlı Halk hareketi olmuştur. İmparatorluğun vergi gelirlerine kapitülasyon rejimi ve Duyun-u Umumiye ile el koymuştu Batılı emperyalistler. II. Abdülhamid yönetimi dış borçları ödemek ve saltanatın onurunu korumak amacıyla sürdürülen eski şaşalı Osmanlı hayatı için halkın sırtına sürekli yeni vergiler yüklenmişti. 1906 ile 1908 yılları arasında Trabzon, Erzurum, Kastamonu ve Diyarbakır gibi Anadolu şehirlerinde vergi ayaklanmaları olmuştur. 1908 hareketi bir devrim hareketidir ve devrim hareketinin bir tabanı vardır. Bu hareketin Tıbbiyeli genç subaylar tarafından başlatılması II. Meşrutiyet’in halkçı kimliğini gölgelemez. Çünkü bu hareket sadece askeri bir başarı olarak kalmamış halk kitleleri çok geniş ölçüde bu devrim hareketine katılmışlardır. İmparatorlukta yaşanan gelişmeler dünyadaki hızlı değişimin bir parçasıydı. Dünya 19. yüzyılın sonu ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Dünyadaki hâkim ekonomik sistem olan kapitalizm yerine emperyalizme bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş topraklara sahip devletler kapitalizmin pazarı olma, yani parçalanma tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Bu nedenle devrimlerin merkezi Avrupa’dan Asya’ya kayıyordu. Bu değişimin ilk işaretleri 20. Yüzyıl’ın başında Çarlık Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin’de görüldü. 1905 yılında mutlakiyetçi rejimin kalesi sayılan Çarlık Rusya’sında, ardından 1906 yılında İran’da peş peşe devrimler patlak verdi. Bu devrimler Osmanlı halkları ve aydınları üzerinde derin etkiler bırakmayı başardı.

Avrupa Devletleri 19. yüzyılın sonlarında Makedonya toprakları ile ilgilenmeye başlamıştı. Bu ilgi Osmanlı Devleti'ni ve vatanseverlerini kaygılandırıyor. Avrupa devletlerinin müdahalesi sonucu 1907 ve 1908'de Makedonya'nın adım adım özerkliğe, imparatorluktan kopuşa gidişi Jön Türkleri harekete geçiren en önemli gelişmeydi. Avrupa biz Osmanlı ve Müslümanları önce Rumeli'den daha sonra da Anadolu'dan kovacağız. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu söylemin karşısında durarak ve geniş halk kitlelerini arkasına alarak yaptığı devrimler ve getirdiği milli kavramıyla Osmanlıya egemen olmaya başlamıştır.

1908 Devriminin tohumlarının atıldığı yer olan Balkan coğrafyası, devrimin hazırlayıcısı, uygulayıcısı olmuştur. Kol Ağası Resneli Niyazi Bey'in Makedonya'da dağa çıkarak başlattığı devrim hareketine 30 bin Arnavut Sultan II. Abdülhamid'e mektup yazarak destek vermiş, devrimin ilan edildiği gün olan 24 Temmuz'da Selanik'te eşitlik, özgürlük ve adalet yazısı boy göstermiştir.

1876 da başlayan Kanun-i Esasi ile taçlanan ve 30 yıl sekteye uğrayan devrim hareketi 1908'de yeniden hayat bulmuş ve Meclis-i Mebusan tekrar açılmıştır. Meclis-i Mebusan seçimlerini Balkan ve Osmanlı Coğrafyasında İttihat ve Terakki yanlılarının kazanmasıyla meclis 4 Aralık'ta bayram havasında açıldı. Çalışmalarına başlayan meclis birçok ilerici çalışmanın altına imzasını attı. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanının da en çok tartışılan konu Makedonya Meselesi ve onunla bağlantılı olan kiliseler sorunu oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti Balkanlarda özellikle Seçtirdiği Türk kökenli mebuslar ile Makedonya'daki müdahalenin sona ermesi için çalışmıştır.

II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı Meclis-i Mebusanında şekillenen gizli ya da açık yaklaşımlar, Osmanlı coğrafyasının düşünsel ve siyasal profilini oluşturmuştur. 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte muhalif örgütlenmeler, farklı etnik unsurlar ve düşünceler yer altından çıkarak legal ortam olan parlamentoda buluşmuş ve imparatorluğun gidişatı hakkında inisiyatif alma mücadelesine girmişlerdir. Bu süreçte yaşanan gelişmeler bir çözülmeyi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın çok uluslu yapısında hızla gruplaşmalar, cemiyetleşmeler ve firkalaşmalar olurken bir yandan da İttihatçılara karşı tepkiler oluşmaya başlamış ve bu tepkiler beraberinde yeni toplumsal hareketleri getirmiştir.

KAYNAKÇA

A) Meclis-i Mebusan Toplantı Tutanaqları

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 3.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 4.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 5.

B) Gazeteler

Kemal, Ali; “Yeni Avrupa ve İdare-i Meşrutemiz”, *İkdam*, No: 519 (4 Ekim 1908).

___; “Devlet-i Osmaniye ve Uhud-ı Atika ve Mesele-i İttifak”, *İkdam*, No: 5208, (24 Kasım 1908).

___; “Kanun Hükümünün Kanunu”, *İkdam*, No: 517, (21 Ekim 1908).

Nazif, Süleyman; “İlk Devre-i İctimanın Tarihçesi”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 82, (21 Ağustos 1909).

Sabah, 20 Kanunevvel, 1908.

Suavi, Ali; *Muhbir*, no: 26, (7 Mart 1868).

___; *Muhbir*, no: 27, (14 Mart 1868).

Yalçın, Hüseyin Cahit; “Meşrutiyet’ten Ne Anlaşıldı?”, *Tanin*, No: 275 (8 Haziran 1909).

C) Telif Eserler

Abbott, Jacob; *Büyük İskender*, M. Ömercan Çalık (çev.), İstanbul: Altın Bilek Yayınları, 2015.

Afyoncu, Erhan; “Osmanlı İdaresinde Sırbistan”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

___; “Osmanlı İdaresinde Yunanistan”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Ahmad, Feroz ve Rustow, A. Dankwart; “İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, İstanbul: 1976.

Ahmad, Feroz; *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktaş (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Ahmetbeyoğlu, Ali; *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

___; “Büyük Hun Hükümdarı Atilla”, *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

___; “Hun Akımları Çağında Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Akgündüz, Ahmet ve Cin, Halil; *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2012.

Akman, Halil; *Paylaşılamayan Balkanlar*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2006

Akşin, Sina; *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

___; *Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

Aktar, Yücel; *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Akyıldız, Ali; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

Alkan, Mehmet Ö.; “1908’den 2009’a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı (1908 Seçimleri Ya da 1324 İntihabı)”, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Mehmet Ö. Alkan (haz.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Alkan, Necmettin; *Selanik’in Yükselişi (Jön Türkler Abdülhamit’e Karşı 1908 İhtilali)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Amca, Hasan; *Doğmayan Hürriyet (Yarıda Kalan İhtilal)*, İstanbul Alfa Yayıncılık, 2013.

Armaoğlu, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010.

Artuç, Nevzat; “II. Meşrutiyet’in İlanı”, *Doğu-Batı Dergisi*, 11/45, 2008.

Arslan, Süleyman; “Tanzimat Döneminin Yarattığı Bir yargı Organı: Şura-yı Devlet”, *Tanzimat’ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Aydın, Mithat; *Balkanlarda İsyân: Osmanlı-İngiltere Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.

Babacan, Hasan; "Mehmet Talat Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı), (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.)

Baştav, Şerif; "Avrupa Hunları", *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Bayur, Hilmi Kemal; *Sadrızam Kâmil Paşanın Siyasi Hayatı*, Ankara: Sanat Basımevi, 1954.

Beksaç, Engin; "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Berkes, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Beyoğlu, Funda; "II. Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebusanın Yeniden Açılması ve 1912'de Kapanışı Üzerine Bir Araştırma", (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü, 1979).

Birinci, Ali; *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.

Bleda, Mithat Şükrü; *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Destek Yayınları, 2010.

Bora, H. Siren; "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İzmir Rumları (24 Temmuz 1908-31 Mart 1909)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, c. I, 2, 1992.

Bozboru, Nuray; "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Bozdağ, İsmet; *Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.

Bozidar, Jezernik; *Vahşi Avrupa Batı'da Balkan İmajı*, Haşim Koç (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Brion, Marcel; *Asya ve Avrupa'da Hunların Hayatı*, İstanbul: Orkun Yayınevi: 1981.

Castellan, Georges; *Balkanların Tarihi 14-20. Yüzyıl*, Ayşegül Yaraman (çev.) İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.

Çadırcı, Musa; “Tanzimat’tan Cumhuriyete Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, I, 1985.

Çağman, Engin; *III. Selim’e Sunulan Islahat Layihaları*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2010.

Çavdar, Tefik; *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara: Dost Yayınları, 1984.

___; *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Çiçek, Kemal; “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683-1703)”, *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Çoban, Erdal; *Orta çağ’da Kumanlar ve Macarlar*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2015.

___; “Ana Hatlarıyla Erken Dönem Macar Orta Çağına Bir Bakış”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Çot, Zuhale Fatma; “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Sistemi”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

Danişmend, İsmail Sami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Davison, Roderic H.; *Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)*, Osman Altınbay (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.

Demir, Fevzi; *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

___; “Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan”, *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, Ferdan Ergut (drl.), İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Demirel, Muammer; *II. Meşrutiyet Öncesi Erzurum’da Halk Hareketleri 1906-1907*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Doğru, Halime; “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

___; “Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1683)”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Düzen, Cem; “Kuleli Vak’ası”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

Ecevit, Bülent; *Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Emecen, Feridun; *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

Eraslan, Cezmi ve Olgun, Kenan; *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2006.

Eraslan, Cezmi; "II. Abdülhamit'in İlk Yıllarında Meclis ve Meşrutiyet Kavramları Üzerine Bazı Tespitler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 2000.

Erdem, Hakan; *Osmanlı'da Köle Ticareti (1840-1890)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Erdem, Tarhan; *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1982.

Eryılmaz, Bilal; *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, 1996.

Eyicil, Ahmet; "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Fehmi, Abdülmecid; *Manastırın Unutulmaz Günleri*, Ayşe Şen ve Ali Birinci (yay. haz.), İzmir Akademi Yayınları, 1993.

Furat, Ayşe Zişan; "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlarda Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *OTAM Dergisi*, 33 (Bahar), 2013.

Gökbilgin, Tayyip; "Nizam-ı Cedit", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX, 1988.

Gregory, Timothy E.; *Bizans Tarihi*, Esra Ermert (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Gellner, Ernest; *Uluslar ve Ulusçuluk*, Büşra Ersanlı (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.

Hacısalihoglu, Mehmet; *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İhsan Çatay (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Haslip, Joan; *İngiliz Merkezli Şark Politikası ve II. Abdülhamit*, Zeki Doğan (çev.), İstanbul: Toker Yayınları, 1998.

İğdemir, Uluğ; *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: TTK Yayınları, 2009.

İnalçık, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

___; “Türkler ve Balkanlar”, BALTAM (Balkan Türkolojileri Araştırma Merkezi), *Türklük Bilgisi* 3, Eylül, 2005,

___; “Osmanlı Tarihine Toplu Bakış” *Osmanlı*, 10 cilt, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

___; “Balkanlarda Osmanlı Fetihlerinin Sosyal Koşulları”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2011.

___; “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Bellekten*, c. XXVIII, 112, 1964.

İnbaşı, Mehmet; “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân siyaseti”, *Türkler*, C IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

___; “Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Jelavich, Barbara; *Balkan Tarihi I (18 ve 19 Yüzyıllar)*, İhsan Durdu (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Kabasakal, Mehmet; *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1991.

Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.

Kaluç, Şenol; “Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu: Programı, İç Tüzüğü, Beyannameleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 53-54, 2009.

Kansu, Aykut; *1908 Devrimi*, Ayda Erbal (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Karabekir, Kazım; *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı kerdı Yayınları, 2014

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

___; *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

___; *Osmanlı Tarihi*, c. IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Karasu, Cezmi; “Kırım Savaşında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856), (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998).

Karpat, Kemal; *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Recep Boztemur (çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004.

___; *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, F. Dilek Özdemir (çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.

___; “Balkanlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, 1992.

Karatay, Osman; *Balkanların Gülen Çehresi*, Ankara: Spor Kitabevi, 1999.

___; “Avar Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

___; “Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları (Altın Orda Öncesi Dönem)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 3, 2004.

___; “Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X/2, 2010.

Karatepe, Şükrü; *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayınları, 1997.

Kayapınar, Ayşe ve Kayapınar, Levent, “Orta Çağ'da Sırlar ve Devletleri”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Kayapınar, Ayşe; “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

___; “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Kemal, Namık; *Makalat-ı Siyasiye ve Edebiyye*, Erdoğan Kul (haz.), İstanbul: Birleşik Yayınları, 2015.

Keleş, Erdoğan; “Osmanlı İngiltere ve Fransız İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

Kılıç, Selda Kaya; *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'e Geçiş ve İlk Anayasanın Hazırlanması*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.

Kili, Suna ve Gözübüyük, A. Şeref; *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.

Knight, Edward Frederick; *Türkiye’de Bir Millet’in Uyanışı 1908Devrimi*, Mazhar Ersoylu (çev.), İstanbul: Artı Yayınları, 1993.

Kocabaş, Süleyman; *Jön Türkler Nerede Yanıldı? (1890-1918)*, İstanbul: Vatan Yayınları, 1991.

Koçak, Cemil; “Meşrutiyette Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan”, *TCTA*, c. IV, İstanbul, 1985.

Koloğlu, Orhan; “Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)”, *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, 1993.

Kongar, Emre; *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.

Koray, Enver; “Yeni Osmanlılar”, *Belleten*, c. XLVII, 186, Ankara, 1984.

Kuntay, Mithat Cemal; *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, c. II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

Kuran, Ahmet Bedevi; *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.

___; *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.

Kurt, İsmail; “İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi” (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

Kurat, Akdes Nimet; “Panslavizm”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C XI, 2/4, 1953.

Kurşun, Zekeriya; *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992.

Kutlu, Sacit; *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Küçük, Cevdet; “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, IV, 1985.

Küçükkılınç, İsmail; *II. Meşrutiyet’in İlanında Halk Unsuru*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2001.

Lermioğlu, Osman Nuri; *Halkın İstemediği İnkılap Meşrutiyet*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1976.

Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Mardin, Şerif; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1996.

Mazower, Mark; *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Ayşe Ozil (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2010.

Millas, Herkül; *Geçmişten Bugüne Yunanlılar (Dil, Din ve Kimlikleri)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Mithat Paşa; *Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, Selim Kocahanoğlu (hızl.), 1. cilt, İstanbul: Temel Yayınları, 1997.

Molnar, F. Monika; "Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören", *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Nuri, Celal; "Bulgar ve Pomak", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Muhammet Kemaloğlu (çev.), 53/2, 2013.

Oğuzoğlu, Yusuf; "Osmanlı İmparatorluğunun Balkanları Fetih Sürecinin Siyasi, Ekonomik ve Askeri Yönleri (1354-1479)", XIV Yüzyıldan Günümüze *Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri I*, 2014.

Olgun, Kenan; *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.

Ortaylı, İlber; *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

___; *Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

___; *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 2015.

___; *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

___; "Balkan Milliyetçiliği", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, IV, 1985.

___; "Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, VI, 1989.

Osmanoğlu, Ayşe; *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Özey, Ramazan; “Balkanların Coğrafi Yapısı”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Özman, Recep; “İlkçağ’da Yunanistan”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.) 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Ramsaur, E. Edmondson; *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Nuran Yavuz (çev.), İstanbul: Sander Yayınları, 1972.

Rasim, Ahmet; *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye*, İstanbul: Vatan Matbaası, 1923.

Rruqa, Ilir; “Arnavutluk’ta Hristiyanlık ve İslamiyet’in Tarihçesi”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

Saatçi, Meltem Begüm; “Makedonya Sorunu”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Sancaktar, Fatih Mehmet; *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-19125)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009.

Sarıcaoğlu, Fikret; “1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Dış Politikası”, *Türkler*, Salim Koca vd. (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Selver, Mustafa; *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet; “Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İç Tüzüğü, Beyannameleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 6, 1997.

Shaw, J. Stanford; *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.

___; “Osmanlı İmparatorluğunda Azınlıklar Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, IV, 1985.

___; “19. Yüzyıl Osmanlı Reform Hareketlerinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. XIII, 76/77, 1990.

Sloane, William; *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul: Süreç Yayınları, 1987.

Sönmez, Banu İşlet; *II. Meşrutiyet’te Arnavut Muhalefeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Sungu; İhsân; “Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat*, c. II, İstanbul, 1999.

Şen, Adil; *Osmanlıda Dönüm Noktası (III. Selim'in Hayatı Ve Islahatları)*, İstanbul: Fecr Yayınları, 2003.

Şenel, Şennur; "19. Ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Şeref, Abdurrahman; *Tarih Muhasebeleri*, Enver Koray (sad.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Tahsin, Paşa; *Abdülhamid: Yıldız Hatıraları*, Kudret Emirğolu (der.), İstanbul: İmge Kitabevi, 2008.

Tansu, Semih Nâzif; *Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2016.

Tanör, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1998.

Taştan, Yahya Kemâl; "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri" *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), 3 cilt, Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Taylak, Muammer; *Saltanat II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyette Öğrenci Hareketleri*, Ankara: Başnur Matbaası, 1969.

Tekin, Oğuz; *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Tevfik, Ebuzziya; *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Şemsettin Kutlu (çev.), İstanbul: Kervan Yayınları, 1973.

Todorova, Maria; *Balkanları Tahayyül Etmek*, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Torun, Fatih Sadık; "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 32, 2012.

Toros, Taha; "Osmanlı İmparatorluğunda Gayri Müslim Azınlıklar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, IV, 1985.

Tunaya, Tarık Zafer; *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1980.

___; *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, İstanbul: Arba Yayınları, 1988.

___; *Türkiye'de Siyasal Partiler, (İkinci Meşrutiyet Dönemi)*, c. I, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

___; *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, c. III, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.

___; *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul: Arba Yayınları, 1995.

___; *Hürriyetin İlanı (İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatına Bakışlar)*, İstanbul: Arba Yayınları, 1996.

___; “1876 Kanun-u Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, I, 1985.

Tuncer; Huner; *Kırım Savaşı ve Diplomasisi (1853-1856)*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2015.

Türkgeldi, Ali Fuat; *Görüp İştittiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Türkmen, Zekeriya; *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1993.

___; “Kuleli Vak’ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, 2002.

Tzetvetkov, Plamen; “Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni”, *Türkler*, Salim Koca vd, (ed.), 21 cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Unat, Faik Reşit; *Osmanlı Sefirleri Ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Ülken, Hilmi Ziya; *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2005.

Wachtel, Andrew Barach; *Dünya Tarihinde Balkanlar*, Ali Cevat Akkoyunlu (çev.), İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

Yalçın, E. Semih; “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (drl.), Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.

Yazıcı, Nevin; *Osmanlılık Fikri ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Yetim, Fahri; “Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 2011.

Yıldız, Mehmet; “Kırım Savaşında Yapılan Baskıların Müteazzir, Garip ve Müstesna Eseri: 1856 Islahat Fermanı”, *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856) Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 22-23 Mayıs 2006.

Yüce, Nuri; “Bulgar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VI, 1992.

Zeyrek, Suat; *Meşrutiyet Osmanlı da Birlikte Yaşamak Ya Da Dağılmak (I. Dünya Savaşına Kadar)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.

Iacovella, Angele; *Gönye ve Hilal (İttihat -Terakki ve Masonluk)*, Tülin Altınova (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

D) İnternet Siteleri

Beksaç, E. (2009). Traklarda Kutsalın Göstergesi: Gerçekler ve Yanılgılar”, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, 22 Nisan 2009, http://www.obarsiv.com/pdf/EnginBeksac_II_NB.pdf.

ÖZ GEÇMİŞ

Murat MORKOÇ 18.03.1991 tarihinde Rize iline bağlı İkizdere ilçesinde doğdu. Bursa Çelebi Mehmet Lisesi'ni bitirdikten sonra Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2013 yılında birincilikle mezun oldu. 2013 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Programı'na başladı. Mezuniyetinden bu yana Bursa'da özel bir okulda Tarih Öğretmeni olarak görev yapan Murat MORKOÇ, Osmanlıca, İngilizce ve başlangıç seviyesinde İtalyanca bilmektedir. Çalışmalarına Anneles Okulu Tarihçiliği ve Tarihsel Sosyoloji akımlarını temel alarak devam eden Murat MORKOÇ, Çağdaş Türk Dünyası, Balkanlar, İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Kore Tarihi alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

İletişim Bilgileri:

E mail : murat_morkoc_53@hotmail.com

Telefon : 05386578428

Bildiriler/Yayınlar:

Bir Sosyal Mühendislik Projesi Olarak Tarih (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Gençlik ve Spor Bakanlığı Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongresi, 14-18 Mayıs 2014).

Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını (6. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Karadenizden Hazara Stratejik Bakış", Giresun Üniversitesi KARASAM, 6-7 Kasım 2014).